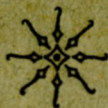

Володимир Гнатюк.

Пісня про покритку,
що втопила дитину.

У ЛЬВОВІ, 1919.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

Інші праці тогож автора.

Угорська Україна.

- І ми в Європі.** Протест галицьких Русинів против мадярського тисячоліття. Написано на спілку з дром І. Франком. (Літ.-наукова бібліотека. Кн. 32. Видане ред. Житя і Слова). Ст. 36, 16°. 1896.
- Причинок до історії зносин галицьких і угорських Русинів.** (Відбитка з Літ. Наук. Вістника, кн. II). Ст. 16. 1899.
- Руські оселі в Бачці (в полудн. Угорщині).** (Записки, т. XXII). Ст. 58. 1898.
- Словацький опришок Яноші в народній поезії.** (Записки, т. XXXI—II). Ст. 50. 1899.
- Русини прашівської епархії і їх говори.** (Записки, т. XXXV—VI). Ст. 70. 1900.
- Словани чи Русини?** (Записки, т. XLII). Ст. 82. 1901.
- Угоруські духовні вірші.** (Записки, т. XLVI—VII і XLIX). Ст. 266. 1902.
- Весіле в Керестурі (Бач-Бодрогської столиці, в полуд. Угорщині).** (Матеріяли до укр. етнології, т. X). Ст. 56. 1908.
- Легенда про три жіночі вдачі.** Причинок до історії вандрівки фольклорних мотивів. (Записки, т. XCVII). Ст. 12. 1910.
- Запроположена збірка угоруських назон.** (Записки, т. CXVII—CXVIII). Ст. 10. 1914.
- Етнографічні матеріяли з Угорської Руси.** Містять казки, байки, перекази, легенди, новелі, анекдоти, пісні, записані в часі подорожий по північній і полудневій Угорщині. (Етнографічний Збірник, т. III—IV, IX, XXV, XXIX—XXX). Т. I, ст. 20+236, 1897; т. II, ст. 8+254, 1898; т. III, ст. 4+284, 1900; т. IV, ст. 22+248, 1909; т. V, ст. 8+318, 1910; т. VI, ст. 4+356, 1911.

Галицька і придніпряньська Україна.

- Лірички.** Містять звістки з побуту лірників, словарець їх жаргону та їх пісні. (Етнографічний Збірник, т. II). Ст. 76. 1896.
- Легенди з Хітарського збірника, I полов. XVIII в.** (Записки, т. XVI). Ст. 38. 1897.
- Народна пожива і опосіб її приправи у східній Галичині.** (Матеріяли до укр. етнології, т. I). Ст. 14. 1899.
- Кушнірство у Галичині.** (Матер. до укр. етн. т. I). Ст. 10. 1899.
- Польські етнографи про Русинів.** Рецензія на три етногр. збірки. (Записки, т. XXXI). Ст. 16. 1899.
- Ткацтво у східній Галичині.** (Матеріяли до укр. етнології, т. III). Ст. 14. 1900.
- Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесности.** Пісні про еміграцію до Америки. (Записки, т. I і LII). Ст. 66. 1903.
- Гуцульщина.** Рецензія. (Кієвская Старина, т. LXXXVIII, кн. II). Ст. 50. 1905.
- Зносини Українців із Сербами.** (Науковий Збірник, присвячений проф. М. Грушевському). Ст. 36. 1906.

2009

Володимир Гнатюк.

Ф
39910

Пісня про покритку,
що втопила дитину.

Відбитка з „Матеріялів до укр. етимології“, т. ХІХ—ХХ.

У ЛЬВОВІ, 1919.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

III
И. 616,365

Львівська державна
наукова бібліотека
№ И 0984135

I. Вступні уваги.

Пробуваючи 1900 р. літом на Гуцульщині у Криворівни, записав я там пісню про покритку, що втопила дитину. Пісня звернула мою увагу не тільки своєю трагічністю та сильним чутєм, що могли би дати драматургови підклад до чудового твору, але й своєю побутовою стороною, а особливо старими культурними пережитками. Повернувши до Львова, почав я переглядати збірники пісень, щоби пізнати, чи є багато варіантів пісні та чи часто вона була друкована. Я переконав ся, що варіантів є доволі значне число та що вони ріжняться між собою у подробицях, але так, що zarazом доповняють себе ними. Я вже тоді постановив призбирати ще трохи нових записів пісні і заняти ся опісля її розбором. Та за іншими заняттями треба було пісню відложити на бік, а далі й призабув я за неї.

Пісня пролежала так між іншими збірками майже вісім літ. У 1908 р. дістав я від пок. Івана Созанського, учителя брідської гімназії, виписаний із актів брідського магістрату документ, який подаю ось тут у цілости, і який пригадав мені на ново давно сховану пісню, бо порушав таку саму тему:

Actum in Villa Ponikowica die 29 Mensis Aprilis 1726 coram Hiacenthio Dublanski Advocato Martino Dobowski Proconsule Stephano Michałowicz Consule Trembowelski Viceadvocato Ioanne Chylicki Iurato Scabino.

W sprawie i Akcyi nieuczciwey Iewki ante Dziewki a teraz po Zasciu w cięż Mołodycy ut sola confitebatur na Dobrowolnych

primario a potym..... Confessatach, która na obudwuch Confessatach ullo modo nie chciała zeznać cielesnego Nieczystosci grzechu popelnienia tylko zaiedno Zawoiskiego powoływała ze nie skim innym zadnego grzechu tworzyła i nigdy tylko z Zawoiskim z którym iako w ciężę zaszedszy dziecię straciła z nim spółdzone ktore to dziecię ad praesens officium nostrum gdysmi kazali przynieśc naocznie widzielimy skorkę około szyi oberwaną. W czym my Urząd ad hoc grave Crimen ziechawszy na affektacją WIMPana Pułkownika Kommendanta i Gubernatora Fortece Brodzkiej iako Possesora Wsi Ponikowicy wyrozumiawszy z oney Confessat tak dobrowolnych iako i Mistrzowskich tak decyduiemy sentencyą naszą stosując się do prawa Maideburgii gdzie pisze in Articulo Octogesimo: Aby gdy się takowaby osoba pokazac się miała, ażeby swoi płod samochcący traciła ażeby żywcem zakopana była i palem przebita przeto słusznie tą śmiercią ginąc by powinna, ale choc iednak tak Saxon naznacza ale my zwazywszy sądu naszego Clementii naznaczamy aby in crastinum mieczem ścięta była. Co się zas tytze siostrey iey starszey u ktorey lewka juz wciąży płod i ona wiedziała dobrze o tym iako zamężna ze nie pilnowała lewki siostry swey która płod straciła samochcący luboli naybardziej i ta winnaby bydz powinna ale jednak Sąd nasz naznacza aby za nieostroznosc iey odebrała rozeg sto. Co się zas tytze Zawoyskiego ktorego powoływała tak na Confessatach ut superius expressum iako i iuz idąca na plac i iuz przy ostatnim zycia swego zgonie i slowo w slowo na niego przyznawa w tym punkcie iego reservatur cudzołostwo abo dlatego ze nie iest praesens Sądowi Naszemu ad respondendum obiecuie. Ale potym przed którym kolwiek sądem powinien będzie respondere iako przestępeca Przykazania Boskiego vigore Decreti Nostri naznaczamy.

Я постановив знов заняти ся піснею, але що до розвідки про неї, яку я плянував, треба мені було ще деяких матеріялів, позаписуваних у ріжних місцях, я звернув ся до деяких інтелігентів сільських із просьбою, записати мені вказані матеріяли, бо сам не мав уже змоги збирати їх. На се дістав я коло 5% відповідей із записами, які оголошую низше, на решту просьб не дістав не тільки записів, але й відповіді. В надії, що з часом зберу таки більше матеріялів, я знов сховав пісню між папери і так пролежала вона повних десять літ. Бачучи тепер, що надія на більше зібране матеріялу не оправдала ся, використовую те, що маю, а пізнійшим дослідникам полишаю доповнене отсеї праці. Завважую при сім, що полишаю на боці розбір літера-

турної історії пісні, яка може бути предметом окремої студії, а займаю ся тільки розбором культурних пережитків, які мене завсіди притягали до себе.

При приготовлюваню варіантів пісні до друку побачив я, що побіч двох редакцій пісні, яку я записав, існує ще чотири окремі і зовсім незалежні від себе пісні на туж саму тему, що покритка топить дитину. Се вказує на велику популярність теми, на її широке розповсюдненє та може вияснити подекуди, чому в нас не приймила ся чесько-словацька редакція п'ятої пісні і то не тільки в Галичині, але й на Угорщині, в якій марамороський варіант належить до східної редакції. Аджеж де було стілько пісень, чи треба було їх іще позичати? А всеж таки не розвинула ся жадна з сих чотирох пісень та не спопуляризувала ся так, як п'ята. Завдячує вона се зручній композиції та живому схопленю теми і плястичним малюнкам, які пересувають ся перед нами немов у калейдоскопі та піддержують напружену нашу увагу в однаковім степені від початку до кінця. В сім її висшість над сими іншими, які наводжу тут тепер для порівняня.

1.

Ой у полі криниченька дильом дильована,
 Ой у вдови єдиниця та ще не віддана.
 Нехай тая криниченька води набирає,
 Нехай вдови єдиниця ще рік погуляє.
 Ой гуляла єдиниця рік (та) як годину,
 Вигуляла єдиниця маленьку дитину.
 Сидить козак кінець стола, дрібні листи нише,
 А вдовина єдиниця дитину колише.
 Іде козак, (2) до коршмоньки пити,
 А вдовина єдиниця дитину топить.
 Ой дам тобі, єдинице, корову рябую,
 Годуй, годуй, єдинице, дитину малую.
 (Ой) дам тобі, єдинице, червонця на страву,
 Годуй, годуй, єдинице, козацькою славу.

II. Чубинській, Труды, V, ст. 363, ч. 713.

2.

Ой ходила красна дівка бережком,
 Да гонила сірі гуси батіжком:
 Гиля, гиля, сірі гуси, до дому.
 Горез тому лебедикі самому,
 Поросло да біле ж піря на йому:
 То не піря, то дівочая краса.

І що вчора за неділочка була,
 Що дівчина на юлиці не була?
 Що дівчина мале дитя вродила.
 Я вродивши в китаєчку сповила,
 Я сповивши, в Дунай річку однесла:
 Пливи, дитя, пливи мале, як утя,
 А я піду, погуляю молода.
 Через тебе разпрокляте дитя,
 Мене моя рідна мати прокляла.

В. Даниловъ, Пѣсни села Андреевки, Пѣжин. у. (Сборникъ Ист. Фил. Общ-а при Институтѣ ки. Безбородко въ Пѣжинѣ. Т. XI, 1904). Ст. 66, ч. 190.

Пор. ще: Малорусскія пѣсни преимущественно историческія, собранныя Я. П. Новицкимъ въ Екатеринославской губ. въ 1874—1894 годахъ. (Сборникъ Харьк. Истор. Филолог. Общества, т. VI, 1894, ст. 146).

3.

Ой у барині за двором,
 Ти Арина, Марина, жена, бариня моя!¹⁾
 Ой у барині за двором
 Та посіяли дівки льон.
 Та не вродив же їхній льон.
 Та вродили гірчаки:
 Білозерські парні дураки!
 Хотять з нами ночувать.
 Десяцкій не велять.
 Була дівчина краще всіх.
 На вулицю ходила,
 Худу славу заробила:
 Мале дитя родила.
 В Дунай-річці втопила.

Обряды и пѣсни с. Бѣлозерки, Херсон. губ. зап. Соф. Анд. Чернявской. (Сборникъ Харьк. Ист. Филол. Общества, т. V, 1893, ст. 147, ч. 40).

4.

А.

Ой ковалю, коваленьку,
 Чом не встаєш зараненьку,
 Чом не куєш помаленьку?
 Чи заліза тай не ймієш,
 Чи челяді ти жалієш?
 Я заліза багато ймію
 І челяді не жалію.
 В мене дочка Катерина
 Родила сина Василина.
 В тихий Дунай упустила.

Дунай річку засквернила.
 У неділю пораненьку
 Всі дівочки до церкви йдуть,
 Ковалівну на цеп ведуть.
 Десь узив ся коваленко:
 Що хотіте, те й беріте,
 Ковалівни не трубіте!
 Що хотіли, те й забрали,
 Ковалівну зарубали.

З паперів М. Драгоманова, невідомо, де записана.

¹⁾ Рефрен.

Б.

Ой ти ковалю, коваленьку,
 Чом ти не куєш рано пораненьку?
 Чом челядоньки ти жалієш,
 Чом ти заліза та не грієш?
 Ковальова дочка Катерина,
 Вона собі сина породила,
 В колодязі його потошила,
 Тай за ворота виходила,
 З буйним вітром розмовляла,
 Що на серці — те й казала:

Та не ввій вітре та тихенький
 Та повій вітре та буйненький
 Та нажени хмару чорнесеньку
 Та спусти дощик дрібнесенький
 Та залей стежки й дорожечки,
 Щоб не знати нії трошечки,
 Щоб туди люди не ходили,
 З колодязя води не носили,
 Щоб мого сина не ворушили,
 Щоб мого серця не сушили!

Н. Закревській, Старосв. Бандуриста, I, 1860, ст. 69, ч. 96.

Паралелі: П. Чубинський, Труды, т. V, ст. 363, ч. 712. — Z. Rokossowska, Wesele i pieśni ludu ruskiego, ст. 182, ч. 34. — В. Милорадовичъ, Народные обряды и пѣсни Лубен. у., ст. 119, ч. 23.

II. Українські тексти.

Друкуючи нові варіанти (пятої з ряду) пісні, повинні ми подати огляд доси надрукованих та розглянути ся в нових. Доси надруковано **29** варіантів, із чого припадає 10 на Угорщину, Буковину й Галичину, а 19 на східну Україну. Нових варіантів є **22**; з сього 16 припадає на Галичину, 6 на східну Україну. Разом є всіх **51** варіантів; із сього припадає **26** (отже більшість) на західну, а **25** на східну Україну. Розділені на повіті, губернії й краї, варіанти представляють ся так:

Нові варіанти:

Друковані:

Зах. Україна.

Зах. Україна.

Горлиці	2
Сянік	1
Рудки	1
Львів	1
Станіславів	2
Рогатин	1
Сколе	1
Долина	1
Надвірна	2
Косів	1
Снятин	1
Городенка	1
Тернопіль	1

Угорщина	2
Буковина	1
Ж. Павлі	1
Я. Головацький ¹⁾	1
Ліско	1
Стрий	1
Косів	1
Городенка	1
Тернопіль	1

Разом 10

Разом 16

¹⁾ Сього й попередного не відоме походженє.

Схід. Україна:	
Київщина	3
Херсонщина	1
Полтавщина	1
Харківщина	1
	<hr/>
	Разом 6

Схід. Україна:	
Полісе	1
Волинь	2
Київщина	1
Херсонщина	1
Катеринослав	1
Полтавщина	5
Чернігівщина	3
Харківщина	4
Кубань	1
	<hr/>
	Разом 19

Мала Галичина переважає велику східну Україну не тільки числом, але й якістю варіантів. Тільки в Галичині заховали ся найповніші та найкрасші варіанти і найчистіші що до мови; в східній Україні, з виїмкою кількох, варіанти призабуті, попсовані, без видержаного розміру та поперетикані всякими русизмами.

Найстарший друком варіант появив ся у збірці Ж. Павлього (1840), другий у збірці К. Туровського (1846), а дальші три у збірці Я. Головацького (з того один передрукований з Ж. Павлього). Та хронологічно найстарші записи Я. Головацького, зібрані у значній части ще в 30-их роках XIX ст. Від нього мав дістати збірку пісень також Ж. Павлі і надрукував їх, не згадавши імени Я. Головацького, що дало тому привід уколоти Ж. Павлього в статі, друкованій як доповнене до статей Ол. Пипіна в „Вѣстнику Европы“ про українську етнографію. З нових варіантів найстарші записи Ф. Бодянського (1840 р.), Марка Вовчка з 50-их, та Мел. Бучинського з 60-их років XIX ст.

В варіанті Ж. Павлього подія відбуваєть ся в Берестечку, що вказує на його походжене з Волині та на вандрівку пісні також зі сходу на захід. Сей факт можна ще сконстатувати на інших варіантах. Варіант середно розвинений, а розмір подвійний, зразу йде вірш 14 (8+6), а потім 13 (8+5) складовий.

Варіант К. Туровського бойківський. Він не розвинений вповні тай не записаний поправно. Вже перша стрічка звучить:

Ой стала ся тяжка новина.

А повинно бути :

Ой стала ся, ой стала ся тяжка новина,

Марнсейка молодейка дитя повила —

як се виходить із розміру другої стрічки. Те саме подибуємо в 3, 6, 7, 8 і інших стрічках. Співак не помилив ся тут, тільки

він не співав пісню, але диктував, а записувач не звертав уваги на розмір, що повинен бути 13 (8+5) складовий. Замітне в сім варіанті, що до громади назганяли 70 дівок, епічне число (так само як 3, 9, 12, 24, 31, 77).

Другий варіант Я. Головацького зближений до вар. Ж. Павлього, тільки ліпше записаний і розмір видержаний, хоч змінний, 14 і 13 складовий.

Третій варіант Я. Головацького, угорський, передруковуємо тут, як найліпше захований з тих, що перейшли до нас від Словаків. Його говір був мабуть первістно шароський, але в друку, а може й при записі, підправлений.

Буковинський варіант Гр. Купчанка представляє тільки відривок із 6 стрічок.

У П. Чубинського є два варіанти, волинський і харківський. Перший покриваєть ся з вар. Ж. Павлього і має тільки незначні відміни. Другий представляє тільки відривок.

Варіант З. Рокосовської також волинський, але ріжнить ся від вар. П. Чубинського. Він замітний тим, що в нім рибаки заносять мертву дитину до попа, як судії, і там мабуть відбуваєть ся дівочий збір, хоч виразно того не зазначають ся.

Варіант О. Кольберга відріжняєть ся в подробицях від нового вар. І. Волошинського, також із Городенщини. Винувниця в нім попівна.

Тернопільський варіант не має початку. У ньому провинницю наперед „перед коршмов бють“ і аж як:

Збили її, взяли її тай кинули в воду.

Херсонський варіант С. Чернявської та катеринославський Я. Новицького — оба дуже мізерні, неповні й нічим незамітні.

Поліський варіант М. Довнар-Запольського замітний і мовою і тим, що в нім:

„Адзін панич кравевіч да на новум ганачку пахаджаючі“
підглянув, як провинниця топила дитину, прикликав своїх риболовів і казав їм закидати сіти в воду. Риболови зловили дитину і занесли до світлиці, а самі ударили в дзвони,

„Штоб схадзіли ся панни і панічі“,

чого нема в жаднім іншим варіанті.

Полтавський варіант В. Милорадовича, доволі добре видержаний і повний, має ту подробицю, що дівчата сходять ся на збір усі почесані, тільки

„Молодая Стеха Штерівна та печесаная“.

Два інші варіанти В. Милорадовича представляють тільки відривки (оба полтавські).

Київський варіант А. Хатемкіна найпоганійший і сильно зросийщений. Провинниця називається в ній чудно „разра-сеюшка“.

Чернігівський варіант А. Малинки мотивує просторо, чому провинниця топить дитя (хоче ще гуляти) і тим він замітний. Провинниця приходить на збір дівчат не тільки без вінка, але й нечесана.

Харківський варіант Б. Грінченка належить до кращих і замітний тим, що суд відбувається тут перед сотником, а провинницею виступає королівна, яка оправдує брак вінка пянством. Провинницю засилають тут на Сибір. — Б. Грінченко наводить іще три інші варіанти, але вони не мають нових річевих відмін.

Угорський варіант М. Врably з Марамороша замітний мовою та тим, що вказує спосіб топлення провинниці. Як судія виступає „біровик“ (війт).

Косівський варіант В. Шухевича, повний і гарний, сходиться з моїм криворівським записом. Тут любовник намовляє дівчину втопити дитину. Опісля відбувається ревiзiя жeнщин, засуд провинниці і її викуп із тюрми.

Також стрийський варіант Ів. Колесси гарно розвинений та викінчений. Нових подробиць не приносить.

Полтавський варіант В. Данилова та два харківські Д. Яворницького нерозвинені і не подають нічого замітного.

Понизше в паралелях указую, де всі ті варіанти надруковані.

* * *

Нові записи пісні (разом із одним передруком із Я. Головацького) розділюють ся на дві редакції. До першої належать варіанти з Ропиці Руської, Ждині й Волі Мигової (та передрук із Угорщини), запозичені від Словаків. Сю редакцію можна назвати чесько-словацькою. До другої належать усі інші варіанти. Сю редакцію можна назвати українською, бо вона витворила ся на українській території самостійно. Переглянемо по черзі всі оті варіанти.

Варіант із Ропиці Р. зовсім не розвинений, а зі Ждині мало що повніший. Головні моменти в них такі: Рибакі знаходять дитину, повідомляють владі, дівчата сходять ся і зпоміж них допитують „ріхтарову“, що прийшла без вінка, а кат стинає їй голову. Ніяких подробиць, в яких містять ся культурні пере-

житки та задля яких уся пісня набирає для нас значіння, нема. Найважнійша ще згадка про ката, яка дозволяє здогадувати ся, що на лемківській території міг бути й такий варіант, в яким кат робив пропозицію провинниці увільнити її від смерти, коли вийде за нього за муж, але сей варіант не попав під запис та у друк.

Варіант із Волі Мигової виводить перед нас так, як гуцульські, не тільки покритку, але й її любовника, що намовляє її втопити дитину і через те спроваджує на неї нещасте. Та коли в гуцульських варіантах брат викупляє опісля покритку з неволі, у лемківським її карають, але як, сього не говорить ся. Зі слів:

Ой йди, Касюню, за Янцьом!

— можна здогадувати ся, що й любовник не уйшов кари.

Варіант із Розділович дуже неповний, але приносить два нові мотиви: Убийство дитини мотивується тим, що провинниця хоче походити ще рік дівкою. Провинницю за кару бють на помості.

Варіант із Городиславич можна назвати вже майже повним, бо є в нім усі найважнійші мотиви. Замітний він тим, що подія відбувається в нім у місті Берездочку, під чим треба розуміти Берестечко, що він прийшов отже сюди з Волині. Замітний також тим, що дівчата йдуть на ревізію до громади, в чім слідно останки давного громадського суду.

Варіант із Русятин також завандрував із Волині, бо тут місцем події називається Берестечко, навіть уже з неперекрученою назвою. Провинниця топить дитину у Дністрі, а її топлять за те у Дунаю. Хто провинницю судить, не знати на певно, бо згадується і громада і рада і пан. Видно, що варіант не одностайний, але складаний.

Варіанти з Гринівців і Колинець представляють звичайний тип сеї пісні та підходять найбільше до городиславецького. Різнять ся між собою другорядними подробицями, прим. у першій провинниця вїтївна, у другій попївна; у першій судить пан, у другій вїт; у першій просить провинниця матір не пускати інших доньок на вечерниці, у другій до коршми.

Варіант із Козьови повний і замітний тим, що місцем події є Богуслав. Видно отже, що він звідти завандрував аж у скільські гори! Провинниця оббиває в нім дитину на чорно і пускає на Дунай. Допит провинниці переводить сама мати. Вкинена в Дунай, провинниця впливає сім разів і виголошує свою промову.

Варіант із Тростянця має також нові подробиці. У ній вказаний спосіб переводження ревізії у женщин. Провинницю топлять у Дунаю, але в передсмертній промові до матери вона говорить про море.

Гуцульські варіанти з Зелениці та Криворівні посвоячені з собою та дуже близькі. В обох любовник намовляє дівчину до злочину, в обох провинниця здіймає з себе півкоралі, втикає дитині в ротик, щоби задушила ся, а потому топить. В обох говорить ся про ревізію женщин, хоч висліду її не подасть ся. При кінци оба варіанти розходять ся. Зеленицький закінчуєть ся тим, що провинницю забирають жандарми, у криворівськім провинниця сидить у тюрмі, а брат викупляє її звідти.

Варіант із Волчковець називає вїта „сендзьов“, а провинниця йде на переслуханє вже завита.

Варіант із Вербівця гарно розвятий приносить нову подробицу: Провинницю бють уперед різками, а потому топлять. Провинниця вїтївна.

Варіант із Василькова, що й місцем події визначає Васильків, належить до красших у східній Україні. Провинницею в нїм є бурмістрівна, ревізію заряджує отаман, судить сотник (тут перекручений на сотського). Тут отже козацький суд.

Варіант Марка Вовчка з Київщини, хоч невідомо, з якої саме місцевости, доповняєть ся з попереднім. Провинниця в нїм вїтївна, її засуджують на оббите нагаями. З кінцевого двовірша:

Нагаєчка дротяночка з кілка не звисає,

Тонесенький серпаночок з сліз не висихає!

— можна догадувати ся, що на тім кара не скінчила ся та що якась лиха доля повтаряла її й пізнійше.

В канївськім варіанті рибаки ловлять рибу в мори і з моря витягають трупика дитини.

В варіанті з Колодистого провинниця топить дитину у млинівці (вкинула її „під нові млини“). Кінчить ся варіант тим, що провинницю звязують і ведуть, а отець і мати йдуть за нею ридаючи.

Варіант з Ольшани неповний і замітний хиба тим, що провинниця топить дитину в Донї.

Варіант із Каїр також дуже неповний. Провинниця у ньому топить дитину в мори тому, що не вмїла її годувати. Присуду нема і провинницю тільки „під ручки ведуть“ у „перебор“.

Як бачимо з сього огляду, майже кождий добре розвнений варіант приносить якусь таку подробицу, якої в иншїм нема. В сїм і лежить вага записуваня варіантів.

Згадаємо ще окремо про кілька подробиць. Місцем події в українських варіантах називається Берестечко, Богуслав, Васильків, Гуляйполе, Гусятин, Єрківці, Київ, Случьк, Харків. Декуди говорить ся загально „у місті на ринку“.

Провинницею буває не хтобудь, але все якась визначніша особа: Міщаночка, війтівна (ріхтарівна), бурмістрівна, попівна, а навіть королівна. В однім варіанті реальність посунена так далеко, що провинницю називається в ній по імені: Стеха Штерівна. Ми певні, що якби розпитано у вказаній місцевості за сею провинницею, імя показало би ся правдиве.

Кару виконують на провинниці пахолки, хлопці, кат, а в однім варіанті навіть мати. В найбільшій частині варіантів не вказано одначе, хто виконує кару, тільки говорить ся загально (нагаями тнуть, в Дунай пускають, на помості бють).

Також ріжне число сестер має провинниця, як се виходить із її промови до матери перед карою. Вона вказує їх дві, три, пять або сім. Очевидно, що се число епічне і воно наведене тільки для прикраси.

Перейдїм тепер до самих варіантів.

1.

С тамтой strani яблонї.
Прїїхал Яшо на конї.
А Кася нань водала.
На ручках дїтя трїмала.
Касю, Касю, Касенько,
Вруц до води дїтїнку.
Як она вруціла.
За главу ся вхопіла.
Стоял млинар прї водзе.
Злапал дїтятко на водзе:
Дайте дзвонаром, дайте знац,
Хтора паненка єго мац.

Дайте дзвонаром посполу,
Вшиткі дзевечкі до столу!
Кожда дзівочка у вінках.
Вїтова Кася в гайданках.
Взяли Касю за ручку,
Та єї вивели на лучку:
Не вішайте мя на дубї,
Бо мя розедза голубї.
Лем ме завесе над водов.
Там ме гаврани не найду.
Там буде мілій воду брац
Та он ме будзе жаловац.

Я. Головацкій, Народ. пїсни Галицкой и Угорской Руси, т. III, 1, ст. 245—246, ч. 122.

2.

Пішли рибари на риби.
Аж до губокой долини:
Нашли дїтя пахоля,
Повите биво в падоля.
Єден гварит: Возмий го!
Другий гварит: Нягай го!
Третій на то ніч не дбав.
Лем до рихтара знати дав.

Рихтарова не мила,
Дес єс віночок подїла?
Під меджу-м го сховава.
Нерадам го повила.

Рихтарова не мила,
Дес єс перечко подїла?
На водум го шмарива,
Бо-м го нерадо носива.

Стинай каце, як маш стяц,
Най не плаче отец, мац.
Отец, мати жалями,
Любпй фраір фпглями.

Зі збірника Т. Перейми в Ропици Руській, Горлицького пов.

3.

Ішли рибари на риби
Аж до глубокой долини,
Ей найшли пахоля
Повите, биво з Подоля.
Єден гварит: Возми го!
Другий гварит: Лиши го!
А третій на то нич не дбав,
Лем до рихтаря знати дав.
Зараз на бубен вдариви,
Жеби ся дівки сходиливи.
Кожда іде в вінечку,
А рихтарова в чепечку.

Деж ти свій вінок подзява?
До гаю лем го вруціва.
А на што ти го вруціва?
Бом го не радо носива.
Взяли они ей за ручки,
Вивели ей там на вучки:
Ей стинай, кате, кедь маш стять,
А най не плаче отец, мац.
Ей отец плаче слезами,
Ей а Янічек фіглями.
Ей мати плаче сердечне,
Ей а Янічек фалечне.

Записав у Ждини коло Горлиць від Івана Филляка Он. Браган.

4.

Под Краковом на блоні
Ходзі Янчік на коні;
Касюня за нїм ходзіла,
Дзецко на ренках носіла.
Ой Касю, Касю, зроб волю,
Кинь тото дзецко до води!
Касюня волю зробіла,
Дзецко до води трупіла.
Бил там Штефанко при водзе,

Злапав то дзецко на водзе:
Ой дзецко, дзецко, мож це знаць,
Кася вітова твоя маць!
В недзеле рано зложено,
Вшиткі панянки скликано.
Вшиткі панянки в віночку,
Кася вітова в чепочку.
Вшиткі панянки до танцу:
Ой йди, Касюню, за Янцьом.

Зап. 1906 р. у Волі Миговій, Сліцького повіта Мар. Каній.

5.

Стала нам сі, стала нам сі в силі нувина:
Мулудая Ганусенька дите пувила!
Пувила гу, пувила гу в білі пілюшке,
Кенула гу, кенула гу в Дунай глибокій!
Плини, дїте, плини, дїте, чистув вудою,
Най жи я си ше пуходжу хоць рік дівкою!
Ой як пішли рибаченькі рибу лувити,
Ни злувили штучкі¹⁾ рибкі, вно біли дїте.
Всі дівонькі-паніонькі ду грумади йдут
І на свої гулувоньці віонькі нисут!
Мулудая Ганусенька ду грумади йде
І на свої гулувоньці вінка ни нисе!

¹⁾ Щучки.

Ой Ганусю, Ганусеньку, чо-с си вінка ни взяла?!
 Буліла мі гулувонька, там си звізала!
 Всі дівонькі-паніонькі мід-гурівку пот:
 Мулудую Ганусеньку на пумості бют!
 Ой мамуню, мамунцню, маїш дуньок петь,
 Ни пускай їх на вичірки, най ти дома спет!

Від брата Петра в Роздільовичах, Рудецького повіта, записав Петро Гондяк.

6.

В славнім місті Берездочку стала сі новина:
 Породила Марисенька сина Василя.
 Ой як его породила, в китай повила,
 Повила го в китайочку, в Дунай пустила.
 Пішли паньскі рибаченьки риби ловити,
 Не зловили ані риби, зловили дите.
 А в неділю дужи рано у всі дзвони бют,
 Всі дівонькі-паненоньки до громади йдут.

Всі дівонькі-паненоньки до громади йдут,
 Та на своїх головоньках віночки несут.
 Молодая Марисенька сама з заду йде
 Та на свої головонці вінка ни несе.
 Молодая Марисенько, чому з заду йдеш,
 Тай на свої головонці вінка не несеш?
 Боліла мі права ручка, не могла [я] плести,
 Болит мене головонька, не могу [я] нести.

Всі дівонькі-паненоньки ой пют, гуляют,
 Молодую Марисеньку в Дунай пускают.

Молодая Марисенька як потапала
 Тай на свою стару матір пальцем кивала:
 Мати моя старенькая, маєш дочок пять,
 Не пускай їх на вечірки, нехай дома сплять.
 На вечірках чужа хата, на землі спати,
 Там си може межі ними причина стати.
 Мати моя старенькая, маєш дочок сім,
 Не давай їм розпустоньки, як далас мені.
 Меніс дала розпустоньку, як в день, так в ночі.
 Тепер мене молодую в Дунай тонучи.

Зі зшитка Антона Олійника з Городиславич коло Львова, передав Ф. Мисько.

7.

А в містечку Берестечку стала ся новина,
 Породила Марисенька сина Василя.
 Породила, породила, в пелени повила,
 Тай на синній Дніпер у воду пустила.
 Плини, плини, Василечку, кінець від кінця,
 Шукай собі, Василечку, рідного вітця.

Ой як пішли рибаченьки тай рибу ловити,
 Не зловили щуначенька, но зловили дитя.
 Єден каже рибаченько: Ходім до двора!
 Другий каже рибаченько: Буде нам біда.
 Третій каже рибаченько: Ходімо до ради!
 Скликай, пане, скликай, пане, всіх дівок громади.

Всі дівоньки паненоньки до громади йдуть,
 Тай на своїх головоньках віночки несуть.
 Лише одна Марисенька до громади йде
 Тай на свої головонці вінка не несе.
 Ой чому ти, Марисенько, до громади йдеш
 Тай на свої головонці вінка не несеш?
 Боліла мі права рука та не моглам плести.
 Болить мене головонька тай не можу нести.

Ой узали Марисеньку за білі боки
 Тай пустили єї просто на Дунай глибокий:
 Плини, плини, Марисенько тай на білий камінь,
 Там спочинеш, Марисенько, на вік віков амініь.

Ой як взяла Марисенька тай поталати,
 Взяла свої матіоньки тай прикликати:
 Ой маєш їх, моя мати, ще у дома дві,
 Не дайже їм розпустонькі, як далась мені.
 Ой маєш їх, моя мати, тай ще в дома три,
 Як схочуть йти на весіле, двері підопри!
 Ой маєш їх, моя мати, ще у дома пять,
 Не пусти їх на весіле, най у дома сплять.
 Ой маєш їх, моя мати, ще у дома сім,
 Не дайже їм розпустоньки, буде доля всім.

Записав Михайло Верес, учитель у Русьтимах, повіт Гогатин, 1905 р.

8.

Ци чули ви, люде добрі, таку новину,
 Що стратила вівтівная малу дитину?

Пішли тудя рибарчики рибу ловити,
 Не зловили рибики-щипки, лиш мале дите.
 Не зловили рибики-щипки, ні жадну лину,
 Лиш зловили вівтвної малу дитину.

Пішли тудя рибарчики до пана в раду,
 А збрати всі дівочки инька в громаду.

Всі дівочки паненочки перед пана йдут,
 Та на своїх головочках віночки несут.

А молода вівтівная позаду іде,
 Та на своїй головонці рубочок несе.

Ой молода вівтівная чого ти така?

Боліла ме головочка, я ї звезала.

Ой тай взели вітвівную понід білі боки.
Тай кинули вітвівную у вира глибокі.

Ой молода вітвівна як потапала.
А вна свою матіночку все покликала:
Мамко моя старенькая, маєш доньок сім,
Не дай же їм розпустоньки, як далась менї.
Менїсь дала розпустоньку, як в день, так в ночі.
А тепер я потапаю в такій глибочі.
Кумо моя старенькая, маєш доньок пять,
Не пускай їх на вечірки, нехай дома сніть.

Зап. 1866 р. у Гринівцях, Станіслав. пов. Мел. Бучинський.

9.

Ой у місті в Берездові стала се новина.
Утопила попівная хорошего сына.
Ой пішли бо рибаченьки рибку лапати.
Не найшли бо щуки рибки, лиш мале дитє.
Ударили в дзвін до дзвона, що іс тим робити?
Всі дівочки паненочки до віта скликати.
Всі дівочки паненочки до віта ідут.
Та на своїх головочках віночки несут.
Найкрасшая попівная із заду ішла,
Та на своїй головоньці вінка не несла.

Ой узели попівную по під білі боки.
Тай кинули попівную у Дунай глибокий.

Ой як вона потапала, та ще промовляла.
Тай вна свою матіночку та наказувала:
Маєш же їх, моя мати, маєш же їх дві.
Не дай же їм таку волю, як далась минї.
Маєш же їх, моя мати, маєш же їх петь.
Не пускай їх до коршмоньки, нехай дома спет.
Маєш же їх, моя мати, маєш же їх сім.
Не пускай їх до коршмоньки, буде доле всім.

Зап. 1867 р. у Колинцях, Станіслав. пов. Мел. Бучинський.

10.

Ой у місті Богуславї стала ся новина:
Породила Марисечка малейкого сына.
Та якже вна породила, на чорно псвила
Тай прийшла ид Дунайови, на Дунай пустила:
Плини, плини, біле дитя, рівно з бережейки
Та би тебе не зловили мої ворожейки.
Пішли, пішли рибарчики рибочку ловити.
Найшли, найшли біле дитя, що почало гнити.
Несїт, несїт, пане брате, панїм на пораду
Та будете избирати дівоцку громаду.

Ой дівочки як панянки до правочка идут,
 Кожда собі по вінкови на головці несут.
 А Марися молодейка з заду поступала,
 Вна на своїй головочці віночка не мала.
 А matka її старейка з тиха говорила:
 Чому ти си, ма дїтинко, віночок не ввила?
 Бо я собі, мамко моя, віночка не ввила,
 Бо я свій вінок зелений на Дунай пустила.

Ой дівочки, як панянки, із правочка идут,
 А Марисю молодейку під боки берут.
 Тай узяли Марисечку попід білі боки
 Тай пустили Марисуню на Дунай глибокий.
 Марисечка молодейка сім раз випливала,
 А все свою матїночку д собі требовала:
 Ой мамко ма старейкая, маєш доньок сім,
 Не пуцай їх по вечірках, буде доля всім.
 Мамко моя старейкая, маєш доньок пять,
 Не пуцай їх по вечірках, нехай дома спят.

Зан. в Козлові, Скільського пов. Марія Ревакович.

11.

Ой як пішли рибаченьки на рибу, на рибу,
 Не зловили они риби, лиш малу дїтину.

В неділеньку та сполудні ударили в дзвін, дзвін,
 Щоб сходились паненочки в свій дівочький гмін, гмін.
 Як-же они задзвонили в той найбільший дзвін, дзвін,
 Посходились паненочки а в дівочький гмін, гмін.
 Всі дівочки, паненочки наперед ступають,
 А на своїх головоньках віночки тримають.
 Лиш вітова Марисенька із заду ступає,
 А на своїй головонци віночка не має.
 Ой Марисьо, Мариненько, деж ти вінок діла?
 А в сьвітлонци на стїнонцї! — Голова болїла.

Подивились Марисуні на білі цицоньки,
 Тай пізнали, що вна кормить малу дїтиноньку.

Ой узяли Марисуню попід білі боки,
 Розмахали Марисунев та в Дунай глибокий.
 Із Дунаю глибокого сім раз випливала
 Її до своєї матусеньки слова промовляла:
 „Ой маєш ти, мамуненько, тай ще доньок сім, сім,
 Не дай же ти, моя мамцю, таку долю всім, всім.
 Ой маєш ти донечок сім, щесь їх не віддала,
 Не дай же їм таку волю, якусь менї дала.
 Як я тобі та не мала, доню, волю дати,
 Я гадала, що ти будеш свій розумець мати.

Пиннуй, пиннуй, моя мати, а ще хоть тих пять,
 Не пускай їх на вечерки, най ще дома спять, спять.
 Двом найменшим все наказуй Богу ся молити,
 Щоб не прайшло їм так само з морем ся вженити.

Зап. в Тростлиці, Долинського пов.

12.

А.

Любив Федір¹⁾ Варварочку цале лїто, зимку,
 Зробиў Федір¹⁾ Варвароцї²⁾ маленьку дитинку.
 Ой зачала Варварочка гадати, гадати,
 Як би тоту дитиночку її³⁾ годувати?
 Ой кобиє ту дитиночку понесла втопити,
 Не лишу кі, Варварочко, до смерти любити.

Сорок негіль, сорок негіль так⁴⁾ як одна динька,
 Породила Варварочка маленького синка.
 Ой як его⁵⁾ породила таї стала гадати,
 Відїзала піўкоралї ротик затикати.
 Відїзала піўкоралї, ротик загуляла:
 Ой Федїрку солоденький, том рїд утопила!⁶⁾

Ой ішла та Варварочка, з легонька ступала.
 Куди ишла Варварочка та стешка кірвава.
 Ой як тоту дитиночку на⁷⁾ воду пускала,
 Дрібненькими сльозоньками тяжко заплакала⁸⁾.
 Ой як она ба й пускала, оно сї жіхнуло,
 Біленькими рученьками ўвесь рїд зачернуло.
 Пливи-ж, пливи-ж, дитиночко, на сухе камїне,
 Ой Федїрку солоденький, тото важко мїнї⁹⁾.
 Ой Федїрку солоденький, том сї завинїла,
 Через тебе, мїй миленький, ўвесь рїд утопила!¹⁰⁾

Ой ишли рибарчики та рибу ловили,
 Варварчину дитиночку у сачок имили.
 Ой як они та имили, дали віту знати,
 Яби тоту дитиночку ишли¹¹⁾ поховати.
 Ой не треба, легїники, ховати, ховати,
 Принесете до кашлицї, мете вартувати.
 Ой ви, хлопці-легїники, вартуйте, вартуйте,
 А ви, баби, з дисетниками¹²⁾, гїўки ривїдуйте.
 Ой уперед дїўки, дїўки, вітак молодїцї,
 А на кінци зревїдуйте усї удовицї¹³⁾.

Ой ў нягїлю до службоньки дзвони задзвонили.
 Два шандарї до Мишина дорогу згубили¹⁴⁾:
 Повегїт нас, люди добрі,¹⁵⁾ до того Мишина,
 Ой озміт нас, повегїт нас, де тота дитина.
 Відаў¹⁶⁾ тота дитиночка відаў родом з міста,
 Відаў тото издурила богацька нивїста.

Ой повели Варварочку в гору, то в долину,
Аби знала, наметала, що згубила дитину¹⁷⁾.

Зап. в Зелениці, Надвірнянського повіту від Марії Онуфрак А. Ошищук.

Б.

Подаю тільки відміни з цього варіанту.

¹⁾ Фегір. ²⁾ Варварочці. ³⁾ Малу. ⁴⁾ Та. ⁵⁾ Она. ⁶⁾ Дальше йдуть стрічки:

Ой ішла Варварочка та похід грушечки.

Куди ішла Варварочка, кєрвава стежечка.

⁷⁾ Як дитину Варварочка. ⁸⁾ Тяженько плакала. ⁹⁾ Яке в нас сумліне. ¹⁰⁾ Сеї строфки нема. ¹¹⁾ Віте. ¹²⁾ З днітками. ¹³⁾ Вітак уже старі баби, на кінця вдовий. ¹⁴⁾ Із полудня.

¹⁴⁾ Ой в неділю у полудне з полудне звернуло.

Два шандарі с Коломиї в Мишин повернули.

¹⁵⁾ Ой увміт нас, повніт нас. ¹⁶⁾ Ой бо. ¹⁷⁾ Сеї строфки нема.

Зап. у Чернику, присілку Зеленої, Надвірн. пов. від Федора Оленюка Ант. Ошищук.

13.

Любив Федір Варварочку ціле літо й зиму
Тай ізробив Варварочці маленьку дитину.
Ей Федоре, Федорочку, що будем робити?
Єк си Дмитрик довідає, буде мене бити.
Ей не бій си, Варварочко, Біг ти на помочи,
Коби ти могла вчинити дитину у ночі.
Кобес могла учинити, а в воді втопити.
Можебих си не лишили ніколи любити!

Сорок неділь тому було, отєк одну днинку,
А Варварка учинила в оплоті дитинку.
Але й она учинила, гатку погадала.
Розєзала коралики, роток затикала.
Она роток затикала тай швитко побігла,
А віттив си завернула, на колінах лізла.
Але она єго вергла у студену воду:
Ей Федоре, Федорочку, великого роду!
Але она єго вергла у дрібне каміне:
Ей Федоре, Федорочку, де наше сумліне?
Але она єго вергла, вно си зодригнуло
Та маленькими ручками піску зачернуло.

Ішли туда рибарики тай рипку ловили,
Варварину дитиночку між рипки їмили.
А єк вони єго їмили, дали віту знати:
Де би сєсу, пане віте, дитину сховати?
Понєсїт го піт кашличку тай там поваргуйте,
Беріт десїть десєтників та йдїт, верідуйте.
Верідуйте старі баби, вітак молодиці,
Послїт того старі дївки, вітак одовиці.

Тай їхали два шандари з міста до Мшинна:
Роскажіт ми, люди добрі, чия то дитина.

Айбо того дитиночка з великого міста,
Не дивуйти си, вдуріла богацка невістка.

Ей воліла я, Дмитрику, хоріти, боліти,
Бк я мала в студененькім катушу сидіти.

Продав Дмигро сірі воли тай вороні коні
Тай вікупив Варварочку с тешкої ниволі.

Зап. в Криворівки, Косівського пов. 22 липня, 1900, від Хрестини Свиридици.

14.

Ці ви чули, люди добрі, таку новину?
Парасочтя молоденця мала дитину.
Та якже уна мала, мала тай так зробилā,
Тай завшла в чистий фаргѹх, в Дунай пустилā.
Рибарчіки молоденті рибку ловилі,
Парашчїну дитиночтю в чікалце їмили.
Та як-же ўнв її їмили, дали віту знати,
Тай шьоби си признавала, котра їго мати.

У неділю пораненьтьо ударили в дзвін,
Тай сході си жинтьи, дівки, до сендзі у двір.
Ўсі діўчетка молоденті перед віта йдут
Тай на своїх головонтьях віночті нсеут.
Парасочтя молоденця перед віта йде,
Тай на свої головонці платинтю нисе
Парасочко молоденця, дес вінок ділā?
Головонтя заболіла, я ї зїзлалā.

Як їмили Парасочтю понід білі боки
Тай кинули Парасочтю у Дунай глиботьий.
Як зачїшла Парасочтя ў Дунай потанати:
Прикличти ми стару матірь, шое буду казати.
Неньтьо моя рідненьтя, маєш доньок петь,
Та ни дай їм вігде спати, най ўни дома снет.
Неньтьо моя рідненьтя, маєш доньок сїм,
Та ни дай їм таку долю, як далас минї.

Зап. у Волчківцях, Святинського повіту від Марії Гавдурик Петро Гавдурик.

15.

Ой в містечку Берестечку сталась новина,
Породила Ганусечка маленьке дитя.
Як вона го породила, в хусти завшла,
Сама стала, заплакала, в Дунай впустила.
А там хлопці риболовці рибку лапали,
Не злапали рибку шуку, лиш мале дитя.
Як вони его злапали тай рада в раду:
Скликай, пане отамане, дївок громаду.

У неділю пораненьку ударили в дзвін:
 Всі дівочки паненочки перед пана йдїм.
 Всі дівочки паненочки перед пана йдут
 Тай на своїх головочках віночки несут:
 Лиш молода Ганусенька сама з заду йде
 Тай на свої головочці вінка не несе.
 За нев, за нев її ненька слїдом ступала:
 Чомуж ти сї, Ганусечко, файно не вбрала?
 Томуж я сї, моя ненько, файно не вбрала.
 Болїла мнї головонька, бом хорувала.
 Всі дівочки панїночки ой мїд, вино пють.
 А молоду Ганусечку каньчугами бють.
 Всі дівочки панїночки ой мїд, вино пють,
 А молоду Ганусечку в Дунай выпускают.
 Плилаж вона, плилаж вона, на камїнь стала
 Тай до свої рїдної неньки щиро сказала:
 Ненькож моя старенькая, маеш доньок двї.
 Не дайже їм роспусточки, як далає мнїї.
 Ненькож моя старенькая, маеш доньок петь.
 Не дайже їм роспусточки, нехай дома снет.
 Ненькож моя старенькая, маеш доньок сїм.
 Не дайже їм роспусточки, буде доле всїм.

Зап. у Далешевї, Городен. пов. 1908 р. від Никколи Курчака Ів. Воло-
тинський.

16.

Ци чули ви, добрі люди, таку новину:
 Вітївна Ганусенька втопила дитину.
 Ой як пішли рибаченьки рибу ловити,
 Не зловили щипки-рибки, но мале дитьки.
 Ой несли го перед пана, пану на раду:
 Скликай, скликай, пане віте, дївок громаду.
 Ой всі дївки як панянки перед пана йдут.
 Ще й на своїх головоньках віночки несут.
 Вітївна Ганусенька з заду сумна йде
 І на свої головочці вінка не несе.
 Вітївна Ганусенько, чо так сумна йдеш?
 Чом на свої головоньці вінка не несеши?
 Болїла мнїя сеї noci дуже голова,
 Тай ми мати завинула с тонкого рубка.
 Ой всі дївки, як паньинки мїд, горївку пють,
 Вітївную Ганусеньку різочками бють.
 Ой як взяли Ганусеньку за білі боки,
 Тай кинули Ганусеньку в Дунай глибокий.
 Вітївна Ганусенька в Дунай втонула.
 Но червона китайочка на верх сплинула.
 Вітївна Ганусенька вже потапає,
 І ще свої мамуненьки до себе жадає.

Ей мамунцю, мамуненько, майши доньок сім.
 Не пускай їх на музики, буде дольи всім.
 Ой мамуню, мамуненько, майши доньок п'ять,
 Не пускай їх на вечірки, най ти в дома сийти.
 На вечірках мала хата, нема де спати.
 Муїла єи межи нами пригода стати.
 Ой мамуню, мамуненько, майши доньок дві,
 Не дайже їм розпустоньки, вжес дала мині.
 Далас мині распустоньку як в день, так в ночи,
 Тепер мушу потанати я в тім глибочи.

Зан. у Вербівци, пов. Тербовля, від Теклі Піднерисори Василь Деркач.

17.

А в нашому Василькові новина стала,
 Молодая бумистрівна сина родила.
 А вродивши мале дитя, в біле сповила,
 А сповивши мале дитя, в Дунай однесла!
 Пливи, пливи, мале дитя, з кінця у кінець,
 Шукай собі, питай собі, де твій пан отець?

А в нашого отамана болить голова.
 Забажалось отаману щуки да лина.
 Рибалочки молодії, киньте невода.
 Да піймайте отаману щуки да лина!
 Рибалочки молодії кинули невода,
 Да й піймали рибалочка маленьке дитя.
 Йодин каже рибалочка: Це щука да лина!
 Другий каже рибалочка: Бумистривни син.
 Ой понесли мале дитя к отаману в двір,
 Да вдарили в Миколаю у великий дзвін.
 Всі дівоньки-паняночки веселенькі йдуть,
 Да на своїх головоньках віночки несуть.
 Молодая бумистрівна по заду іде,
 А на своїй головоньці вінка не несе.

Ой чоґож ти, бумистрівна, смутная ідеи,
 На своїй головоньці вінка ти не несеш?
 Ой я вчора із вечора недужа була,
 Да на свою головоньку вінка не звила.

Ой став же пан соцький думати да гадати,
 Яку цій бумистрівні кару загадати?
 У неділю поравеньку в усі дзвони гудуть,
 Молодую бумистрівну в три нагайки дмуть.
 Ой узали бумистрівну під білі боки,
 Да вкинули бумистрівну у Дунай глибокий.
 Пливи, пливи, бумистрівно, пливи, не тони,
 До своєї матусеньки з тиха говори.

Ой є в тебе, моя мати, іще дочок п'ять,
 Да не пускай на досвітки, нехай дома сидять.

Ой є в тебе, моя мати, да ще дочок сїм.
 Да не пускай на досвітки, бо те буде всїм.
Зап. в Василькові, 1840 р. від робітницї. Зі збірки Ф. Бодняського.

18.

У Києві на риночку стала ся новина,
 Молодая вїтївночка дїтя повїла.
 А сповивши мале дїтя в платок шпрокнїй.
 Укинула мале дїтя у Дунай глибокїй.

Молодїї рибаченьки рибу ловили,
 Не вловили щуки-риби, вловили дїтя.
 Понесли тєє мале дїтя перед пана:
 Збїрай, пане вїйте, дївок громаду,
 А закладай, пане вїйте, дївоцькї ради.

Всї дївочки, як панночки, перед пана йдуть
 І на своїх головоньках вїночки несуть.
 Молодая вїтївночка перед пана йде,
 І на своїй головонцї вїнка не несе.
 А за нею стара мати плачучи ішла:
 А чом же ти, суча дочко, вїнка не взяла?
 Волить, мамцю, головонька, то я звязала!
 Всї дївочки як панночки, перед пана йдуть,
 Всї дївочки як панночки мед і вино пють,
 Молодую вїтївночку нагаями тнуть.

Ой маєш ти, моя мати, єще дома пять,
 Не пускай їх на досвітки, нехай дома сплять.
 На досвітках чужа хата, та й сплять на землї,
 Будеть же їм пригодонька така, як менї.
 Нагаєчка дротяночка з кїлка не звпсає,
 Тонесенький серпаночок з слїз не висихає.

З Київщини. Зі збірки пісень М. Вовчка.

19.

Ой у морі три рибакї рибу ловили,
 Не зловили щуки-риби, зловили лїна.
 Взяли єго, розповили, аж біле дїтя.
 Єдин каже рибалочок: В море пустїмо!
 Другий каже рибалочок: Пану несїмо.
 Ой ти, пане отамане, давай нам раду,
 Всї дївочки до купочки, збїрай громаду.

Й а в недїлю пораненьку всїї дзвони бють,
 Всї дївочки до купочки на громаду йдуть.
 А на своїх голівоньках вїночки несуть.
 Молодая вїтївночка по заду їде,
 А на своїй голівонцї вїнка не несе.
 Молодая вїтївночко, що по заду їдеш,
 Чом на своїй голівонцї вїнка не несеш?

Болять мої ручкі-пучкі, що я й не звяла,
 Болить моя голівонька, то я й не взяла.

Я в неділю пораненьку во всі дзвони бють,
 Молодую войтівночку нагаями тнуть.
 Ой узали войтівночку під білі боки,
 Й а вкинули войтівночку в Дунай глибокий.
 Й а вже тая войтівночка, вже й потапає,
 До своєї матусенькі да й промовляє:
 Ой маєш ти, матусеньку, маєш дочок сім,
 Не пускай їх на досвіткі, бо те буде всім.
 Ой маєш ти, матусеньку, маєш дочок пять,
 Не пускай їх на досвіткі, нехай в дома сплять.
 Ой маєш ти, матусеньку, маєш дочок три,
 Не пускай їх на досвіткі, двері подопрі.

Зап. Василь Степаненко 1876 р. в Київській повіті.

20.

У нашому селенії нова новина:
 Молодая Марусина вродила дитя.
 А вродивши мале дитя, сіла і звязала,
 А звязавши мале дитя на Дунай несла.
 Ой понесла Марусина під нові млини,
 Там ловили рибалочки щуки та лини.
 Не піймали щуки риби, піймали лина,
 Притягають до бережка, аж мале дитя.
 Взяли те мале дитя тай на рученьки,
 Понесли те мале дитя д отамана в двір,
 Положили мале дитя на тисовий стіл.
 А в неділю ранесеньку всі дзвони ревуть,
 Молоді дівчаточка до присяги йдуть
 І на своїх головочках віночки несуть.
 Молодая Марусенька нечесана йде
 І на своїй головонці вінка не несе
 Ой чогож ти, Марусино, нечесана йдеш
 І на своїй головонці вінка не несеш?
 Ой я вчора із вечера п'янька була
 І на свою голівоньку вінка не взяла.
 Брешеш, брешеш, Марусино, вродила дитя!
 Взяли тую Марусину та ізвязали,
 За нею йде отець, мати, плаче й ридає.
 Не плач, мати, не жури ся, є у тебе сім,
 Не пускай на вечерниці, бо те буде всім.
 На вечерницях хатка мала, усі долі сплять,
 До кожної дівчиноньки женихів по пять.

Зап. В. Доманицький в Колодистім у Київщині.

21.

Безщасная Марусина дитя зродила,
А зродивши мале дитя, на Дін однесла:
Пливви, пливви, мале дитя, на зрублену річ.

Ой там же та рибалочки рибу ловили,
Не піймали рибалочки ні щуки, ні лина,
Та піймали рибалочки малое дитя.
Та унесли мале дитя у великий двір:
Звони, звони, отамане, у великій дзвін.
Збирай, збирай, отамане, всю челядь у двір.

Всі дівочки, павяночки, почесані йдуть,
Почесані, поплетені й віночки несуть.
Безщасная Марусина не чесана йде,
Не чесана, не плетена, вінка не несе.

Зап. Іван Манджура в Ольшані, Богодугівського пов.

22.

Молодая та Марусенька дитя зродила,
Та не вмiла та годувати, в море втопила.
Молодії та рибалочки рибу ловили,
Та не витягли щуку рибу, зловили лина.
Як витягли та на беріжок, аж мале дитя.
Ой узали та мале дитя на білі руки.
Тай понесли та мале дитя у казенний дом.
Положили та мале дитя на тисовий стол,
Та вдарили та рибалочки у великий дзвон:
Собірайтесь та дівчаточка, буде вам перебор.
Ой которі та дівчаточка в перебор ідуть,
Молодую та Марусеньку під ручки ведуть.
Ой за нею та отець-ненька дрібні сльози ллють.
Ой не плач, батьку, та не плач мати, бо ще дома нять,
Ой не пускайте на досвітки, нехай дома сплять,
Бо на досвітках та чужа мати кладе долі спать.

Зап. у Каїрах, Херсонської губ. Волод. Яблоновський.

Паралелі: Żeg. Pauli, Pieśni ludu ruskiego. Львів, 1840. Т. II, ст. 8—9 — К. J. Turowski, Dodatek do zbiorów pieśni ludu polskiego i ruskiego. Львів, 1846. Ст. 18, ч. 18. — Я. Головацькій, Народнія пѣсни Галицкой и Угорекой Руси. Т. I, ст. 54, ч. 13; т. III, 1, ст. 26—27 (цей варіант із Ж. Павлього) і ст. 245—246, ч. 122. — Записки юго-западнаго отдѣла Рус. Географ. Общества, т. II, 1874, ст. 428, ч. 102 (відривок із Буковини). — П. Чубинскій, Труды, т. V, ст. 890—891, ч. 461 і ст. 1191, ч. 9. — Z. Rokossowska, Wesele i pieśni ludu ruskiego ze wsi Jurkowszczyzny w pow. Zwiąhelskim na Wołyniu (Zbiór wiadomości do antrop. kraj., 1883, т. VI, 3, ст. 182—183, ч. 35). — Oskar Kolberg, Pokucie, 1883, т. II, ст. 145, ч. 241. — Зоря, 1883, ч. 7, ст. 144 (статя Ів. Франка: Жіноча неволя в руських піснях народних). — Обряды и пѣсни с. Бѣлозерки, Херсон. губ. запис. С. А. Чернявской. (Сборникъ Харьк. Истор. Филолог. Общества, т. V, ст. 156—157, ч. 67). — Малорусскія пѣсни, преимуще-

ственно историческія, зібрання Я. П. Новицкимъ въ Екатеринославской губерніи въ 1874—1894 годахъ. (Сборникъ Харьк. Истор. Филолог. Общества, т. VI, 1894, ст. 146). — М. В. Довнаръ-Запольскій, Пѣсни Пинчуковъ. Київ, 1896. Ст. 106—107, ч. 498. — В. П. Милорадовичъ, Народные обряды и пѣсни Лубен. уѣзда, Полтав. губ., записанные въ 1888—1895 г. (Сборникъ Харьк. Истор. Филолог. Общества, т. X, 1897, ст. 120—121, ч. 24, три варіанти). — А. Г. Хатемкинъ, Пѣсни молодежи въ современной деревнѣ. (Киѳ. Старина, 1897, кн. IX, ст. 315—316, ч. 69). — А. Малинга, Родыны и хрестыны. Матер. собран. въ м. Мринъ, Нѣжин. у. (Киѳ. Старина, 1898, кн. V, ст. 276—277, ч. 15). — Б. Гринченко, Этнографическіе Матеріалы, собр. въ Черниг. и со- сѣднихъ съ ней губерніяхъ. Т. III, ст. 272—275, ч. 533 (чотири варіанти). — Угро-руски народны спѣванки. Издалъ Мих Врабель. Т. I. Спѣванки мара- марошки. Будапешт, 1901. Ст. 139—140, ч. 447. — В. Шухевич, Гуцульщина, т. III, ст. 192—193, ч. 7. — Галицько-руські народні пісні з мельодіями, зібрав у селі Ходовичах др. Іван Колесса. (Етнограф. Збірник, т. XI, 1901, ст. 293—294, ч. 4). — В. Даниловъ. Пѣсни села Андреевки, Нѣжин. уѣзда. (Сборникъ Истор. Филолог. Общества при Институтѣ кн. Безбородко въ Нѣ- жинѣ, т. XV, 1904, ст. 66, ч. 189). — Д. Эварипцкій, Малорус. народ. пѣсни, ст. 250—251, ч. 267—268 (два варіанти). — А. Вигдай. Матеріалы къ изученію Кубанскаго козацькаго войска, виш. XII, ч. 476.

III. Чужі тексти.

Пісня про покритку, що втопила дитину, не обмежуєть ся на українську етнографічну територію. Її знають з одного боку Білорусини та Москалі, з другого Поляки, Чехо-Словаки й Сло- вінці, а надто Німці. Найсильнйше вона розширена в нас, у По- ляків і Німців; менше у Чехів і Словінців; найслабше у Біло- русинів та Москалів. Такий стан констатуємо тепер, наскільки він проявляєть ся у друкованих збірниках пісень. Він не мусить одначе покривати ся з фактичним станом і може бути припад- ковий тим, що в даного народа менше друковано збірників пісень та менше роблено записів. Крім того треба брати на увагу величину етнографічного простору. Відповідно до нього приміром число словінських варіантів дуже значне і тільки реля- тивно менше, скажім, від польських.

Розглядаючи варіанти пісні у всіх згаданих народів, ба- чимо, що вони розпадають ся виразно на три окремі групи. До першої належать українсько-білорусько-російські варіанти; до другої польсько-чесько-словінські; до третьої німецькі. Кожа група має свої окремішности і тільки спільна тема вяже всі ва- ріанти з собою. Про первістне місце повстаня пісні не можемо на основі сих даних, якими розпоряджуємо, видати рішучого осуду. Можемо тільки сконстатувати, що від Чехів перейшла

пісня до Поляків і Словінців, та від Українців до Білорусинів і Москалів. Вправді від Чехів дістала ся пісня через посередництво Словаків на українську етнографічну територію (до угорських Українців і галицьких Лемків), але зараз при границі спинала ся. Дві причини могли на се вплинути: Або Українці переробили на свій лад запозичену пісню і вона посувала ся далі на схід уже в новій формі; або що пісня, привандрувавши від Словаків, наткнула ся вже на готову подібну українську пісню та не могла в новій формі її виперти й заняти її місце. Сей другий випадок правдоподібнійший, особливо коли возьмемо на увагу популярність теми, наслідком якої витворило ся, як ми бачили, на українським ґрунті більше число окремих пісень про покритку, зовсім незалежних від себе.

Німецькі варіанти стоять окремо і про їх відносини до чесько-словінських не можна також видати рішучого осуду. Ся справа потребувала би вперед детального розбору.

Про істнуванє пісні поза вказаними етнографічними територіями (прим. у Франції, Англії, Італії) ми не нашли ніяких вказівок¹⁾. Колиб вона одначе там найшла ся, то се значно улєкшило би дослід над нею не тільки в напрямі відносин варіантів пісні одної етнографічної території до другої, але й що до вандрівки пісні, та місця й часу її повстаня. Ми дотикаємо сі справи тут тільки мимоходом, а головну вагу прикладаємо до виказаня і виясненя культурних пережитків, перехованих у пісні, тому наші висновки не можуть підлягти великим змінам.

Перегляньмо тепер чужі тексти пісні.

Білоруський варіант пісні доволі повний і тільки мовою ріжнить ся від відповідного українського. Навіть розмір пісні не змінений.

За те російський не визначаєть ся повнотою. Та він замітний двома моментами. Провинницею виступає в нім монашка. Се зовсім природна поява в очах російського селянина, який не вважаючи на свою побожність, що аж вганяє його в ріжні секти, монахам та монахиням приписує не дуже божественні вчинки та доказує се ріжними, доволі цинічними оповіданнями.

Як у нашій пісні дівчата, так тут мусять усі монашки йти „къ допросу“. Наші дівчата йдуть у вінках, а що монашки не убирають вінків, то несуть по цвіткови. І „уво всѣхъ цвѣточки

¹⁾ У відомій великій збірці англійській балад Чайльда її нема. Так само нема її в сербських збірниках Караджіча, Петрановича, Германа (Hörmann).

цвітуть, въ одной не цвѣтеть“. Що зробили з виновницею, пісня не говорить.

Що до Білорусів і Москалів пісня зайшла від нас, про те не може бути сумніву. Про білоруську пісню говорить на нашу сторону ввесь зміст і форма, про російську місце її записаня, Курська губернія, що лежить на етнографічній границі українського й російського народа. На російській території вона мабуть не дуже розповсюджена, коли доси надруковано лиш один її варіант.

Польські варіанти дуже численні і широко розповсюднені. Видно, що пісня подобала ся народови і стала популярна. Переважне число варіантів має розмір близький до чеського, що вказує на їх споріднене. Се й певна річ, що пісня прийшла до Польщі від Чехо-Словаків, але в довгій вандрівці підлягала перерібкам та перемінам, аж у кінці осягнула таку форму, яку бачимо в варіанті С. Удзелі, т. зв. краковякову, що належить до найлюбійших у Поляків. Не виключена можливість, що пісня вандрувала до Польщі ще й з другого боку, з українського. Др. В. Щурат вказав іще 1913 р.¹⁾, що кс. Еразм Ізопольський, який друкував у журналі „Athenaeum“, що видавав Й. Крашевський, „Badania podań ludu“ (українського), а в „Bibliotece Warszawskiej“ (1857) друкував поему п. н. „Duma z dum ukraińskich“, переклав нашу пісню на польську мову. Перша строфка сього перекладу така:

Slyszeliście dobrzy ludzie,
Co się w Lubnach stało?
Tam dziewczyna Marusieńka
Małe dziecię miała.

Та таких перекладів могло бути більше і ще давніших. Ми знаємо, що в співанниках XVII—XVIII ст., містили українські пісні й співали дуже радо і Поляки й Москалі. Можливо, що вона там десь відшукаєть ся.

В деяких польських варіантах маємо нову подробицю, яка не стрічаєть ся деінде. Провинницю виводять на костер, спалюють живцем²⁾, а опісля попіл із неї розсівають по поли, з чого виростає „róża kwiat“ або „modry kwiat“, через що:

¹⁾ Діло з 22 лютого, 1913 р., ч. 40, у статі: „З круга знайомих Шевченка“.

²⁾ Мотив про спалюванє провинницї і про розсіпуванє попелу з неї по поли зняний також в українських піснях. У збірці Я. Головацького (I, ст. 208—209, ч. 34) читаємо приміром у відомій пісні про Сербіна (сестра отроує брата) по сповненю злочину:

Będzie mnie żałował.
Będzie mnie lubował
Cały świat.

В польських варіантах і так само в усіх інших, крім українських, подибуємо також сцену з катом, який пропонує дівчині увільнене від кари смерти, коли вийде за нього за муж, але вона відкидає пропозицію.

Більшість чесько-словацьких варіантів має 8-складовий розмір (як польські). Визначають ся вони доволі великою різнородністю. В одних провинниця стратила тільки одну дитину, в других більше (звичайно троє). В одних топить її невідомо хто:

Shod'te ju tam z toho mosta,
At' je už té hanby zprosta.¹⁾

У других топлять кати:

Kati ju vzali pod boky,
Hodili v Dunaj hlyboky.²⁾

В однім варіанті мають провинницю вішати:

Stoji, stojí šubenička,
Na ni bila holubička.
Hdo tež na ni viset' budě?
Hdo by jiny, lež Anička!

Колиж її взяв кат і вона промовила ще до нього:

Jak to slovo vypustila,
Hned ji hlava odskočila!³⁾

Замість отже повісити, кат відтинає її голову. Гине також провинниця невідомою смертю:

Keď Kačenu utrácali,
Všeci mládenci plakali.⁴⁾

Є варіанти, в яких не виступає кат, нема отже й пропозиції виходити за муж та її відкидування.

В однім варіанті приходиться цікава подробиця, що зв'язує його з нашими гуцульськими: Провинниця не сама з власної волі тратить дитину, тільки за порадою свого любка:

Zlatu šnůru ukrutila,
Do studnice ho pustila.⁵⁾

Задзвонили на дзвінниці.
А сестрици на границі:
Закуйте мя в білий камінь,
Няй не чую давонів за ним.

Напальтеж з мя хоч попелу
Тай посійте мя по полю,
Няй з мя росте білий квіт,
Няй то знає цілий світ!

Пісня ся походить із Земплинської столиці в Угорській Україні.

¹⁾ F. Sušil, ст. 156. ²⁾ Тамже, ст. 157. ³⁾ Тамже, ст. 158. ⁴⁾ Тамже, ст. 157.
⁵⁾ Тамже, ст. 158.

Та як у гуцульських, так і в чеськім варіанті не згадуєть ся про кару для співвиновника.

Словінські варіанти хоч стоять у звязку з чеськими, в подробицях ріжнять ся від них. Особливо клерикально-проповідницька поволока відбиваєть ся на них сильно, що видно з другого подаваного тут варіанту. Цікава також подробиця, що голова провинниці, яку відтинає кат, діставши відмову на пропозицію женячки, покотила ся по землі та ще виголосила промову до ката.

Німецькі варіанти пісні дуже численні і творять окрему групу для себе. Вони не обробляють теми так просторо, як українські. Найбільша увага в них звернена на смерть провинниці. Нова подробиця в німецьких варіантах ся, що окремий післанець відіздить по засуді провинниці до висших властей з просьбою о помилуванє, та або не привозить його, або приїздить по всім, коли присуд виконано.

1.

Och u naszaj staronca stała nawina:
Maładaja Marysienka syna radziła.
Paradziła jana jaho, ūziła, spawiła,
A spawiwszy, maładaja ū Dunaj puściła.
Pływi, pływi, moj synoczak, ū zialony tuhi,
Nie zadawaj majamu sercu wialikaj tuhi.
Och tam byli rybałowcy rybu ławici,
Nia zlawili szczuki ryby, zlawili dzicia.
Och pryńiašli toja dzicia ū zialony dwor,
Ūdaryli ū barabany i ū toj wialiki zwon.
Zbirajciasia ūsie dziaŭczata na toj sudny dzień.
Ūsie dziaŭczata jduć, pływuć, ūsie pa pary jduć,
Da na swaich hałowankach wianoczki niasuć.
Adna biedna Marysianka na tyla jdzie,
Na swajoj hałowanca wianka nia niasie.
Och ūziłi Marysianku za biełyja ruczki,
Ūkinuli Marysianku ū Dunaj hłyboki.
Matulanka radniusianka, majasz doczki dwie,
Nia spraŭlaj im takich sukniaŭ, jak spraŭlala mnie.
Matulanka radniusianka na wydańniu dwie,
Nia dawaj im takoj woli, jak dawala mnie.

*Dumki białoruskie ze wsi Głębokiego w pow. Lidzkim, gub. Wileńskiej w r. 1885
opisane przez Wład. Weryhe. (Zbiór wiadom. do antropol. kraj. T. XIII, 3). Str. 97, ч. 29.*

2.

Во городѣ во Бѣлградѣ случилась бѣда:
Молодая монашечка дитя родила,

На третій день монашечка на Дунай отнесла.
Тамъ вѣзли рыболовнички, рыбу ловили.
Да поймали жъ они, рыболовнички, щуку да льяня,
А поелъ ѳ того — малаго дѣтя...
Усѣхъ монашечекъ къ допросу на дворь...
Усѣ пдутъ, по цвѣточку несуть.
Уво всѣхъ цвѣточки цвѣтуть, въ одной не цвѣтеть.
Позади идетъ родная матушка, горючей слезой леть:
Дитѣ жъ мое, дитѣ милое, причина твоя!

А. И. Соболевскій, Великорус. нар. пѣсни, т. 1, ст. 249—250, ч. 177.

Сю пісню передрукував А. Соболевскій зі збірки М. Халанського. Пор. Русскій народ. пѣсни, записанныя въ Щигровскомъ уѣздѣ, Курской губерніи, М. Халанскимъ (Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1879-1883 р.), ч. 13.

3.

В О. Кольберга¹⁾ подано 28 варіантів сеї пісні. Вона звучить:

Tam pod Krakowem na błoniu,
Wywija Jasio na koniu.
Kasiunia za nim chodzila,
W fartuszkuz dziecie nosila.
Wyszla nad rzekę o chłodzie
I puściła je po wodzie:
Płyn że, dzieciątko, do mlyna,
Pomożesz ojcu kamienia.²⁾
Siedział młynarczyk na kłodzie,
Ujrzał dzieciątko na wodzie.
Drobną siateczkę zarzucił,
Małe dzieciątko uchwycił.
Trzeba to dziecie mianować,
Która to będzie jego mać.
Schodźcie się matki z córkami,
A wy ojcowie z synami.

А.

Wszystkie panienki nad panny,
Kasia wójtówna za drzwiami.
Wszystkie panienki w wianeczku,
Kasia wójtówna w rąbeczku.
Cóżes to, Kasiu, zrobiła,
Coś się w rąbeczek zwinęła?
Oj bo mnie główka bolała,
W rąbek ją zwinąć kazała.
Weźcież Kasiunię za rączkę,
I wyprowadźcie na łączkę
I zapalcie ją na polu
I naróbcie z niej popiołu.
Wyrosną na niej chojaki.
Będą ją plakać — chłopaki.
Wyrośnie na niej róży kwiat,
Będzie ją plakać cały świat.

В сій пісні не подибуємо багато цікавих подробиць, які приходять одначе в інших варіантах. Тому звернемо ся до них.

В вар. 12 а (ст. 151) питають рибаки дитину, зловивши її:

Coś ty tu dziecie robiło.
Coś po tej wodzie płynęło?
„Matka mnie moja puściła,
Sama się panną czyniła“.

Тоді рибаки вдарили тревогу:

Tam na ratusie dzwoniłono,
Panny do dwora wołano:

¹⁾ O. Kolberg, Pieśni ludu polskiego, ser. I, Warszawa, 1857, ст. 151—168.

²⁾ В вар. 12 а сей стих звучить: Rusz młynarzowi kamienia.

„Do rady, panny, do rady,
Malenkie dziecię u wody”.
Wszystkie panienki w rząd stały,
Tylko wójtówna za niemi.

В варіанті 12 b (ст. 152) провинниця бачучи, що справа вийшла на верх, дає сама вказівки, що з нею мають зробити:

I natnijcie mi smolnych drew	Wyrośnie tamój modry kwiat,
I połóżcie mnie wedle nich.	Będzie mnie żałował,
Napali się tam popiołu,	Będzie mnie lutował
To rozsiejeje go po polu.	Cały świat.

В варіанті 12 g (ст. 154) констатується, що її ради послухано

Zaraz stós drzewa złożyli.
Nadobną Kasję spalili.

Не у всіх одначе варіантах гине провинниця на стосі. В інших визначають їй таку смерть, якої вона допустила ся на дитині, значить, топлять у ріці. Вправді кат робить їй пропозицію, щоби вийшла за нього за муж, а він визволить її від смерти, але вона волить згинути, як бути жінкою ката. Процедура при тім зовсім проста. Її запитують, чому має голову завязану, а діставши відповідь, що задля болю, заявляють:

Oj nie to to, moja Marysiu, nie to to,
Utraciłaś dzieciątko jak złoto.

Вона не заперечує і тоді виступає майстер церемонії:

Wziął ci ją młody kacik za rączkę,
Wyprowadził na łączkę:
„Chcesz że ty, moja Marysiu, moją być,
Mógłbym ja cię od tej męki wyzwolić”.
„Oj nie była moja matka panową
I ja też nie myślę być katową”.
I wziął ci ją stary kat pod boczeki,
Wtrącił ci ją w Bug głęboczki.

В вар. 12 k (ст. 156) виступає провинниця як іше більша грішниця, а сам батько дізнавшись про все, віддає її в руки ката:

...Troje dziątek straciła.	„Jeżeli byś chciała moją być,
Jeszcze się panną nosiła.	Radbym cię od śmierci wybawić”.
Skoro się ojciec dowiedział.	„Kiem zasłużyła, niech ginę,
Do kata jej iść kazał.	Bo ja tej śmierci nie minę”.
Przyszedł ci do niej kat młody	Zawiódł ci ją na most wysoki,
I wziął ci se ją w rozmowy:	Wtrącił ją w Sanek głęboki.

В деяких варіантах провинницю топить не кат, але брат (старший або молодший), прим. у вар. 12 s (ст. 162):

Wziął ci ją najstarszy brat pod boczeki.
Wrzucił ci ją w ten stawuszek głęboczki.

Розуміть ся, що тоді сцена з увільненням від смерти відпадає.

В деяких варіантах провинниця тонучи, старається бодай частину вина скинути на матір:

Trzy razy Maryś tonęła,
Za czwartym razem ojca-matki żądała.
Toń że, Marysiu, toń do dna,
Jużes ty światu niegodna.
Jakżes mnie, matko, kazała,
Raz ci na tydzień bijąła.
I kazałaś mi z Jasieńkiem
Koniki pasać da co dzień.

(Вар. 12 n, ст. 158).

Б.

Pod jednym gaikiem suowiki śpiwają,
Pod drugim gaikiem panny se gádają.
Gádają se wszystko wo jedny, wo jedny
Szelmie Cysárzownie nadobny, nadobny.
Szelma Cysárzowna zgrzyszy^{wa}, zgrzyszy^{wa},
Mia^{wa} dzieciątecko, w Dunaj go wrzuci^{wa}.
A tylko rybarze, co ryby chytali,
I to ma^{we} dzieciątecko do saka z^{apali}.
Wszystkie Krakowianki schodźcie sie do łądu,
A ta szelma Cysárzówna do sądu, do sądu.
Wszystkie Krakowianki w wiánecku rucianym,
A ta szelma Cysárzowna w cypecku nicianym.
Moje Krakowianki, przecie mie nie zjicie,
Wywieźcie mie w cyrne pole i tam mie spalicie.
Bedzie ci ta ze mnie gástecka popio^{wu},
To go rozsiejecie po tem cyrnem polu.
Urośnie ta ze mnie kalina, malina,
Bedzie mnie p^{aka}wa a ca^á rodzina.
Urośnie ta ze mnie róży kwiat, róży kwiat,
Bedzie mie ta p^{aka}wa ca^{wy} świat, ca^{wy} świat.
Náswiętsza Panienko ratujże mnie, ratuj,
Niechże já nie gine marnie z tego światu.

S. Udziela, Lud polski w powiecie Ropczyckim (Zbiór wiadom. t. XV), str. 178—179, ч. 7 i 8 (другий варіант має лише відмінний початок).

Дальні польські варіанти сеї пісні пор. O. Kolberg, Lud, ser. XII, ст. 220—223, ч. 426—429 (4 варіанти). Lud, ser. IV, 1, 18. — Waclaw z Oleska, Pieśni polskie i ruskie, str. 489, ч. 9. — Przyjaciół ludu, II, n. 27. Leszno, 1836. — K. W. Wójcicki, Pieśni ludu, т. I, стр. 91—95 (пісня має походити з над Буга); т. II, стр. 293. — Żeg. Pauli, Pieśni pol. str. 89. — Jan Świętek, Lud nadrabski, Kraków, 1893, стр. 166, ч. 2 i стр. 180—181, ч. 18 (два варіанти). — Ks. W. Siarkowski, Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc. (Zbiór wiad. do antrop. kraj., т. IV, 3). Ст. 131, ч. 108. — Dr. And. Cincięła, Pieśni ludu śląskiego z okolic Cieszyna (Zbiór wiad., т. IX, 3, стр. 207, ч. 111). — A. Petrow, Lud ziemi Dobrzyńskiej (Zb. wiad., т. II, 3, стр. 79—80, ч. 93). — Wisła, 1904, стр. 314—315, ч. 1.

4.

Stála Kačenka u Dunaja,
Ej nohy, ručky umyvála.
Čiernojokého syna mala,
Dohu vodú ho uhodžila:
Jāy ty, synu mōj, dolu vodú,
A já mōžem byt ešče pannú.
Tam za tú vodú za važínú,
Džívala sa tam baba na nu;
A tá baba nýšt nemeškala,
Hned rychtárovy žalovala:
Pane rychtári, čo myslíte,
Keď vy Kačenky nechycíte?

A pan rychtári nýšt nemeškal,
Hned Katerinku svázat nechal:
Ej podývaj sa, Katko, oknom,
Ide-i to tvoja matka s otcom.
Ej to sú moji štyrē kaci,
Ony my idú hlavu staci.
Ej Katerinka pekná boľa,
Tā sa katovy zal'úbyla:
Sceš, Katerinko, sceš má byty,
Alebo radšēj smrt zkusity?
Keď som nebola Janýčkova,
Nescem byt any, kate, tvoja.

Fr. Bartoš, Národní písně moravské, Praha, 1901, str. 35—36, ч. 41.

Сей варіант записаний між угорськими Словаками. Крім нього подає Ф. Бартош іще два: Під ч. 40, в яким мати вбиває не першу вже дитину:

Ten brněnský Štemberk z drobného kamení,
Proč te b'a, Kačenko, dal'í do vězení?
Ja dal'í m'na, dal'í dost' pre malú vinu,
Že sem zahubila l'eněj sedum synů.
L'eněj sedum synů, a ósmú děvčínu,
Ja dal'í m'na, dal'í dost' pre malú vinu.

Третій варіант не замітний нічим.

Паралелі: F. Sušil, Moravské národní písně, str. 155—158, ч. 158 (чотири варіанти). — Fr. Bartoš, Národní písně moravské, 1889, str. 9—10, ч. 13. — J. Erben, Písně nár. v Čechach, 1842, вип. II, str. 34.

5.

Між Словінцями ся пісня доволі популярна, бо К. Штрекель подає її аж 8 варіантів п. н.: „Ne zakonska mati umori svoje dete“.¹⁾ Я наводжу з них два, бо вони доповняють себе.

A.

Frajla Urška je šla trgat rožice:
Lepe bele, lepe bele,
Pa tud' rudeče so b'le vmes.
Kaj se je Urški primerilo,
Da je imela sinka.
Kakor hitro ga je imela,
Prec mu je zavila vrat.
Hitro je v Ljubljano tekla,
Do tega mladga frajmona:
„Frajmon mladi, vstani gori,
Da boš Urško v rihto vzela!“

„Kaj se takšnega zgodilo,
Da si sama v rihto prišla?“
„Enga sinka sem imela,
Prec sem mu zavila vrat“.
Frajmon mladi jo zakliče:
„Če češ moja žena bit',
Jest ti leben šenkal bom“.
„Jest nočem bit tvoja žena,
Rajši smrt storim:
Sé životom sem grešila,
In z životom smrt storim.“

¹⁾ Dr. K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, т. I, str. 247—252, ч. 182—189.

Frajmon je meč zaviltil,
Vrgel Urški glavco preč.
Glavca se je potočila
In ga tak' nagovorila:

„Ko bi bla jaz tvoja žena,
Bi bla večno ferdamana:
Zdaj bom pa nocoj in jutri
S Kristusom večerjala“ (cr. 247, v. 182).

B.

„Jaz sém bla lěp Marjandel,
Na lěpa junfrava,
Pa sém prišla pod tisti fandel,
Ko velika grěšnica.
Ke so ljudje v cěrkvo hodili,
Tam něsem poleg bila:
Kdē so se svēte mēše dēržale,
Tam sém vselē mimo šla;
Kdē so se predge imēle,
Vsej jih něsem slišala:
Kdē so se keršanski nauki dēržali,
Něsem hotla nič šlišati.
Kdēr so fantje v kērēme hodili,
Tam sém gotovo poleg bila:
Kdēr so fantje prav plēsali,
Vsej sém ž njimi rajala.
Druga mę nič bolj ne žali.
Da sém Boga razžalila,
Da sém Boga razžalila
Ino sínka umorila.
Zdaj šedim na sōdnjem stolē

V pričō vsēh ljudi,
Da vsak člověk vidi,
Ko se zdaj z menō godi“.
Panrihtar ji tako pravi
Ino ji tako govori:
„Hočēš moja žena biti,
Vsej si smērti rēšena“.
„Jaz ne hočem tvoja žena biti,
Naj se vse zgodi to:
Kaj si je truplo zaslužilo,
Vsej vse prestalo bō!
Dajte mi pa bēlo pere
Ino černo tintō sēm,
Da bōm pisala no bōm brala.
Vsem dēklīčom h nauku. —
Panrihtar meni sōdbō bere,
Frajman sēka glavō proč.
O le Jezus no Marija,
O le Jezus no Marija,
Prita meni na pomoč!“
(cr. 250—251, v. 187).

Pop. me: Stanko Vraz, Narodne pēsni Ilirske, I (Zagreb, 1839). — Fr.
Š. Kuhač, Južno-slovjenske narodne popievke (Zagreb, 1881), t. IV, cr. 329, v.
1528: Voznica.

6.

Ach Joseph, lieber Joseph, was hast du gemacht,
Denn du hast ja die schöne Bertha ins Unglück gebracht.
Und die Bertha ward schwanger, sie gebar ein jungen Sohn,
Sie nahm ihn auf die Hände und warf ihn in den Strom.
Ach Joseph, lieber Joseph, mit mir ists bald aus,
Denn ich werde jetzt geführet zum Richtplatz hinaus.
Der Richter kam gegangen, hatt ein Schwert in der Hand,
Und machte der schönen Bertha ihr Unglück bekannt.
Alle Freunde und Verwandten, alle die hier um mich stehn,
Traut ja keinen falschen Männern, wie ich getrauet hab.
All ihr Brüder und Geschwister, die hier um mich sein,
Trocknet ab die Thränen, die ihr um mich geweint.
Ach Richter, lieber Richter, richte fein und geschwind.
Denn ich will ja gern sterben, dass ich komm zu meim Kind.
Der Fähnrich kam geritten, hat ein Tuch in der Hand,
Und wollte der schönen Bertha noch bringen Pardon.

Ach Fähnrich, lieber Fähnrich, schön Bertha ist todt!
Gott gebe der armen Seele in der Ewigkeit Ruh!

Deutsche Volkslieder. Sammlung von Franz Ludwik Mittler. Zweite Ausgabe. Frankfurt a/M., 1865. Ст. 57, ч. 65.

Сей варіант у Мітлера походить із Гесії. Крім того подає він іще три варіанти сеї пісні: 1) Ст. 56—57, ч. 64 (передрук із: Reichardts musikalische Zeitung, 1806, N. 10, S. 40). 2) Ст. 57—58, ч. 66 із Бранденбургії. 3) Ст. 58, ч. 67, австрійський (зі збірки: L. Erk, II, 6, 51).

У брандебурьським варіанті (ч. 66) приходять дві строфки, яких нема у наведеній тут пісні. В одній засуджена заявляє, що волить смерть, як довічну вязницю:

Ihr Freunde und Bekannten, weinet nicht um meine Noth.
Zeit Lebens ins Gefängniß, viel lieber den Tod!

У другій прощає своєму звідникови, про якого кару, хочби й малу, у пісні не згадуєть ся:

Ach Joseph, liebster Joseph, reich du mir deine Hand,
Ich will dir ja verzeihen, das ist Gott wohl bekannt.

Замітний четвертий варіант Мітлера (ч. 67, з Л. Ерка), в яким післанець, висланий очевидно з просьбою о помилуване засудженої, не привозить його (у трьох інших варіантах помилуване приходить за пізно). Подаю закінчене сього варіанта, відмінне від наведеного. Дівчина стоячи „beim Schandthor“ признаєть ся:

Ein Kind hab ich geboren, das hab ich gemordt,
Drum muss ich jetzt sterben, drum muss ich jetzt fort.
Gott wird mirs verzeihen, bin schuldig daran.
Gott hat mirs verziehen, das weiss ich ja schon.
Der Obergericht sprichts Urtheil ganz billig und recht,
Der Unterrichter brichts Staberl: Mein Leben ist weg!
Da kommt ja ein Reiter geritten daher:
Hau zu, mein lieber Freimann, es hilft kein Bitt mehr.

Дальші паралелі до сеї пісні такі: Erk-Böhme, Liederhort, I, стор. 185—188, ч. 56 (4 вар.). Найдавійше записаний варіант Горцера з 1806 р., наведений у Erk-Böhme під ч. 56 а „Kindesmörderin“:

„Joseph, lieber Joseph, was hast du gedacht,
Daß du die schöne Nannerl ins Unglück gebracht.
Ach Joseph, lieber Joseph, mit mir ists bald aus!
Man wird mich bald führen zum Schandtor hinaus.
Zum Schandtor hinaus auf einen grünen Platz,
Da wirst du bald sehen, was Lieb hat gemacht.“
Ach Richter, lieber Richter, richt nur fein geschwind,
Ich will ja gern sterben, dass ich komm zu meinem Kind.
Ach Joseph, lieber Joseph, reich mir deine Hand!
Ich will dir verzeihen, daß ist Gott wohl bekannt.“

Der Fähnrich kam geritten und schwenkt seine Fahn':
 „Halt still mit der schönen Nannerl! Ich bringe Pardon!“
 Ach Fähnrich, lieber Fähnrich, sie ist ja schon tot,
 Gute Nacht, mein schön Nannerl, dein Seel ist bei Gott.

Надруковано її в Berlin. musik. Zeitung (Berlin, 1806, II, ст. 40), а передруковано дуже часто: Wunderh. 2, 203; Erlach. 3, 464; Erk, II, 2, 30; Kretzschmer, I, ст. 84; Wolff, Hausschatz, 186; Talvj, 423; Mittler, 64; Simrock, 61; Vilmar, 143. Цілком подібні варіанти записані і надр. у: Erk, II, 3, 5 (Liederh. N. 7), II, 6, 48 (Lied. 7a), I, 4, 7; Mittler, 65, O. Böckel, N. 34 (відмінний), A. Müller, Volkslieder 1883, 77; Zurmühlen, Des Dülkner Fiedler, Liederbuch, 1875, 26; Jungbrunnen, N. 38.

N. 56 b. (ст. 186). Цілком подіб. до поперед. лише трохи обширн. Початок згадує про вчинок Бертн (3 стрічка):

Ins Unglück geführet so jung u. so schön
 Auf daß sie hat ermordert ihr einziges Kind.

Надрук.: Erk, II, 3, 51; Liederh. N. 7; Mittler, 65, в скороченню у Müller'a, ст. 97.

N. 56 c. (ст. 186—7). Згадує про те, що на засуджену наложать білу одіж „Wie alle armen Sünder zum Hochgericht tun trag'n“.

Надрук. Erk, Volkslieder, II, 66, N. 48 і передр. в Liederh. 7 a.

N. 56 d. (ст. 187—8). Згадується, що смерть завдано мечем.

Надр. Müller, 1883, ст. 97.

N. 56 e. (тут по раз перший)¹.

Текст німецької пісні перекладено на польську мову, пор. E. Pogębiewicz, Pieśni ludowe, ст. 85: Dzieciobójczyni.

IV. Вечерниці й досвітки.

Перечитуючи варіанти пісні, бачимо, що провинниця потоплюючи в ріці, виголошує ще перед смертю рід промови до матері, або до батька й матері, в якій робить їм докори, що не пильнували її так, як повинні, перестерігає, щоби не поступали з іншими її сестрами так само, коли не бажають і їм такої долі, яка її стрінула, та вказує на жерела, що були посередною причиною її гріха та злочину. Вичислім їх тут зокрема:

Марисенька молоденька та як потопала,
 Так до свої матіноньки вірне спромовляла:
 Ой маєш ти, моя мамко, тай ще старших дві.
 Не дайже їм таку волю, як далась мені.
 Ой маєш їх, моя мамко, іще в дому пять.
 Не пускай їх по толоках, хежай дома спять.
 А маєш їх, моя мамко, усіх на всіх сім,
 Не пускай їх по музиках, най спять дома всі.²)

¹) Паралелі з Ерк-Бема, якого я не мав, вписав на мою просьбу др. З. Кузеля, за що йому тут дякую.

²) Я. Головацький, Народ. п'єсни, т. I, ст. 54, ч. 13.

Плине, плине Ганусенька та вже й потапає,
 Та до свої матусеньки рукою махає:
 Ой памятай, стара мати, маєш дочок сім,
 Не пускай їх до коршмоньки, бо так буде всім.
 Ой памятай, стара мати, маєш дочок пять,
 Не пускай на вечерниці, бо всім буде так.
 Ой памятай, стара мати, маєш дочок дві,
 Не давай їх серцю волю, згинуть обидві.¹⁾

Попереду батько й мати все плаче, рида.
 Не плач, мати, не плач, рідна, бо в тебе ще пять,
 Не пускай же на досвітки, нехай дома сплять.
 Бо на досвітках чужа мати кладе доню спать,
 Та біля кожної подушечки женихів по пять.
 Та не хрестившись та не молившись треба з їм лягать,
 Та не хрестившись та не молившись треба обнімать
 Та не хрестившись та не молившись треба цілувать.²⁾

Я молода попівная як потопала
 Тай на свою макіночку тай покликкала:
 Мати моя старенькая, маєш доньок сім,
 Не дай же їм розпусточок, буде доле всім.
 Матїж моя старенькая, маєш доньок пять,
 Не пускай їх на гуляне, та най дома спят.
 Матїж моя старенькая, маєш доньок дві,
 Не дай же їм розпусточок, як далає мені.
 Далає мені розпусточок, як в день, так в ночи,
 Тепер мині жовтий пісок очиньки точит.³⁾

За нею йдуть отець-мати, слезно ридають,
 Молодая Марусина матїр втішаїть:
 Не плач, матї, не плач, мати, бо дома ще пять,
 Не пускайтеж на вулицю, нехай дома сплять.
 Не плач, мати, не плач, мати, бо дома ще сім,
 Не пускайтеж на вулицю, бо те буде всім.⁴⁾

Булож нас там на вечерницях усіх подруг сім,
 Не дивуйте ся мині однуї, се буде усім!⁵⁾

Ой маєш їх, моя мати, тай ще в дома три,
 Як схочуть йти на весілле, двері підопри! (Русятичі).

Як бачимо, жерелом лиха вважає провинниця вечерниці, досвітки, вулицю, толоку, коршму, музики, гуляне, весілле. Пригляньмож ся, щож се за такі установи, що приводять молоді істоти до упадку, та що в них дієть ся, коли і при яких обставинах.

1) Зоря, 1883, ст. 144, ч. 7.

2) В. Грінченко, Этн. матеріали, т. III, ст. 273—274, ч. 533.

3) О. Kolberg, Pokucie, т. II, ст. 145, ч. 241.

4) Д. Эварницкій, Малор. нар. пѣни, ст. 250, ч. 267.

5) А. Малюка, Родины и хрестыны. (Кіев. Стар., 1898, кн. V, ст. 277, ч. 15).

1. Вечерниці.

Вечерниці починають ся на придніпрянській Україні на другий день Покрови і тривають усю осінь, Пилипівку, мясниці і кінчать ся аж тоді, як пічнеть ся піст. Збирають ся звичайно по хатах незаможних людей, дуже часто бездітних, або таких, що вже дітий повідвінували, у вдовиць, салдаток і інших. Господаря вечерниць називають панотцем, а господиню паніматкою. За те, що пускають до себе вечерниці, платить ся дещо господарям — як до місцевости, — а в першій мірі мусять хлопці старати ся за паливо і за світло. Вони вивязують ся з сеї задачі так, що йдучи вечером на вечерниці, крадуть, у кого можуть, якенебудь дерево і таскають до панотця, рубають і палять. На нафту звичайно роблять складку між собою. Один ходить із тарілкою і говорить: „Жертвуйте на дурного робана на молебень“. Кождий дає по кілька копійок, за які купують нафту і світять, поки не вийде, по чім відбуваєть ся нова складка. Парубки обовязані крім того складати ся на горівку, яку пють не тільки самі, але угощують нею й дівчата та господарів дому. Дівчата мають обовязок, коли буває складка, приносити з дому муку, крупи (пшоно), омасту (солонину, масло, олій), курий. З принесених матеріалів варять поживу, а як вона готова, угощують усіх присутних. Як часто відбувають ся такі угощення, на те трудно відповісти, бо правил для того нема ніяких. Треба завважати одначе, що такі угощення доволі коштовні, тому не можуть повторяти ся кожного тижня.

В кождім селі буває по кількоро вечерниць, кождий кут уладжує їх для себе зокрема. В одних місцевостях можна на вечерниці в однім куті приходити парубкам і з других кутів, в інших не дозволяєть ся сього. Починають ходити на вечерниці звичайно хлопці від сімнацятьох літ, а дівчата від шіснацятьох. Декуди дівчата можуть і молодші приходити, але як хлопці молодші покажуть ся, говорять їм: „Не ходи сюди, бо піврємо очкур. Твій очкур пахне нам“. Хто приходить перший раз на вечерниці, мусить відповідно окупити ся. Висота окупу не всюди однакова.

Дівчата приносять зі собою на вечерниці якусь роботу, прим. шите або куделі прясти, але тої роботи не багато буває, бо звичайно хлопці переривають її. Хлопці не роблять нічого, хиба — новішими часами — грають у карти і то в гроші. Дівчата співають звичайно пісні, деколи заводять пісень і парубки,

особливо коли піchnуть у піснях докоряти собі взаїмно або висмівати ся одні з других. Як знайдець ся добрий оповідач, починає оповідати всякі історії. Казки, байки, легенди, новелі, анекдоти пересипають ся тоді як на млинським питли. Приперчені мають особливий відбут, а грімкий сміх та дотепні уваги слухачів переривають їх дуже часто. Приповідки можна тут пригорщами збирати. Всякі ігри та штуки на вечерицях також незвичайно популярні. Колиж трафлять ся між присутними збиточки, то і збиткам нема числа. Нераз бувають вони невинні та викликають тільки веселість, але нераз виходять грубі і викликають не тільки сварки, але й бійки, що закінчують ся аж тяганиною по судах.

Коли вечерниці відбувають ся не в пістний час, тоді хлопці приводять зі собою якогось музиканта (в новіших часах звичайно такого, що грає на гармонії), грають і танцюють.

Коли стане всім досить забави, тоді йдуть до стодоли по околоти, вносять їх до хати, розстелюють, гасять світло і лягають попарно спати хлопці з дівчатами. Звичайно парубок вибирає собі дівчину і з нею спить постійно, а часто кінчить ся таке спанє вінчанєм. Буває одначе й інакше; хлопець поспить із одною якийсь час, потім покидає її і шукає собі другої. Часом приневолюють такого невірного до вінчання, коли справа посунеть ся занадто далеко, але є й такі, що не хотять женити ся зараз, або женять ся з другою. Очевидно, що тоді результат вечерниць може бути такий, як у нашій пісні.

Деякі учені добачують у попарнім спаню хлопців і дівчат на вечерницях культурний пережиток пробних ночий, в яких хлопець мав переконати ся, чи дівчина надасть ся до приводження дітий і коли переконав ся, женив ся з нею. На мій погляд для такого твердження нема достаточної підстави і прояв попарного спаня вистанє пояснити звичайним потягом одного полу до другого. Се стверджує не тільки забава в притулу¹⁾, але й інші способи ухилення запліднення²⁾ як раз у тих місцевостях, де відбувають ся вечерниці зі спанєм.

Були також голоси, що попарне спанє — се високо моральна установа, що воно дає нагоду тільки познакомлювати ся близше парам, але не доводить ніколи до утрати дівочої невинности і що якби зайшов де такий випадок, то провинник

¹⁾ Пор. Матеріяли до укр. етнології, т. VIII, ст. 96, 120.

²⁾ Тамже, ст. 97—100.

мусів би зараз женити ся, інакше власні товариші виключили б його зпоміж себе і він не міг би більше ніде явити ся в товаристві. Проти сього погляду свідчить не тільки наша пісня, яка опираєть ся на дуже реальних основах, не тільки докладні описи вечерниць, що появили ся в останніх часах, а на які вказую далі, але й житева практика. Ті, що говорили інакше, були видно слабо поінформовані про справу і тепер вони певно змінили би свій погляд.

В Галичині, Буковині й Угор. Україні відбувають ся також вечерниці і менше-більше так само, як я описав висше. Ріжниця є лиш ось у чім: 1) Гостин не буває тут звичайно ніяких, а коли де й бувають, то дуже скромні і тільки тоді, коли починаєть ся сезон вечерничний та коли кінчить ся. 2) На вечерниці приходять не тільки хлопці й дівчата, але й старші мужчини та жінщини. Се впливає сильно на хід вечерниць, бо не одного треба зректи ся, чого не випадає робити перед старшими („належить пошанувати сиві голови“). 3) Вечерниці не протягають ся ніколи поза північ і ніхто з недомашних не ночує в тім домі, де вони відбувають ся, тільки всі розходять ся до своїх домів.

Власти, і то не тільки світські, але й духовні, що виступали нераз проти ріжних народніх звичаїв, виступали також проти вечерниць. Так приміром київська митрополітальна духовна консисторія видала в 1719 р. розпорядок до підчиненого духовенства, в яким говорить: „Извѣстно творимъ, ижъ зашоль къ намъ въ сей консисторіумъ митрополитанской власти духовной премошной ясне велможного его млти пана гетмана, по указу его священнѣйшаго царского величества унѣверсалъ, повелѣваючій, даби везде по городахъ, мѣстечкахъ, и селахъ малороссійскихъ поперестали богомерзскихъ молодыхъ людей зборища на вкулачки, Богу и челоуѣкомъ ненавистные гулянія, прозиваемія вечерницы, на которые многие люде молодые и неповстягливые отъ родителей своихъ, мужеска и женска полу, дѣти по ночамъ купами собираючися, неисповѣдимия безчинія и мерзскія безаконія творять, справуючи себѣ игри, танци и всякие пиятики скверная и воздухъ оскверняющая пѣсней восклицанія и козлогласованія, откуда pochodять галаси, зацепки до сваровъ и заводовъ, почему найбарзѣй послѣдуютъ и забойства, а найпаче подъ часъ такихъ нечестивыхъ зборовъ разние дѣлаются эксцесса, яко то блудніе грѣхи, дѣвства растлѣнія, беззаконное дѣтей прижитіе, отчого презъ тихъ же беззаконниковъ, уставуючихъ свое беззаконіе и мерзкія дѣла, частіе

стаються дѣтогубства, за каковыя умножившаяся нечестивия беззаконія явственнаго праведнаго гнѣва Божія чаша на всѣхъ насъ изливається, якоже и теперъ, коликолѣтніи неурожаи хлѣбные, бездождевая суша, многие падежи скотовъ, въ людехъ тяжкіе болѣзни, еще больше моровіе губительніи язвы и страшное повѣтряное время понесла Малая Россія и прочая поноситъ многая злочлюченія“. ¹⁾ Супроти сього приказуе консисторія усіхъ тих, що не послушали би отсього розпорядку, „отлучати отъ церкви и отъ сообщения вѣрнихъ“, що в тих часахъ було дуже острою карою. На скільки се помогло, бачимо з того, що вже відомий архієрей Йоасаф Горленко писав у поученю до духовенства 1750 р.: „Усмотрѣно во многихъ городахъ и селахъ, что народъ, языческаго празднованія и идолослуженія слѣды храня, дѣлаеть колыськи, называемыя рѣли, и въ недѣли св. Пасхи, въ день св. апостоловъ Петра и Павла, на нихъ качаются, такожъ въ недѣлѣ св. Троицы празднуеть бѣсовскій праздникъ березы, и въ день св. Іоанна Предтечи — купала и вечерницы, и пѣсни скверныя; вся же слѣды идолопоклонства празднуеть народъ отъ неразумія своего, а священники, по званію своего паствырства, того имъ не возвращаютъ“.

Розуміть ся, що діставши таку цидулку, духовенство бажало показати, що воно не байдужне до слів архієрея і пробувало ділати в указанім напрямі. Які бували одначе нераз результати такого втручуваня, видно хочби з отсього письма свящ. Потапа, з місточка Ольшанни, Харківського пов., до Харківської консисторії:

„Сего 750 года ноября 6 дня указъ Ея И. В. изъ консисторіи мною полученъ, въ которомъ, между прочимъ, въ 8 пунктѣ о искорененіи языческихъ идослуженія слѣдовъ изображено; а понеже въ моемъ приходѣ у дѣвицы Ксеніи Олейниковой вечерницы собирались, то я по должности своей оную дѣвицу о несобіраніи оныхъ вечерницъ персонально и чрезъ нарочно посланныхъ многажды увѣщевалъ, и городка Ольшанной сотнику Ивану Ковалевскому, дабы запретилъ оной дѣвицѣ въ свою избу вечерницы собирать, я докладывалъ; но она дѣвица Ксенія какъ моего совѣта, такъ и сотникова заперещенія не слушала; того ради я, по должности

¹⁾ Кіев. Старина, 1884, кн. IX, ст. 178: Мѣры противъ вечерницъ и куличныхъ боевъ въ Малороссіи.

моей, сего декабря 26 дня причетниковъ изъ онаго собранія молодцовъ и дѣвокъ разогнать послалъ, что и учинено; и сего жь декабря 27 дня, будучи мнѣ у вышепомянутаго сотника Ивана Ковалевскаго, невѣдомо съ какого умысла, харьковскаго полку подпрапорный Василиій Самородскій, напавъ на меня нахально, безъ всякой моей предъ нимъ винности, матерно бранилъ и поносилъ скверными словами и къ грудямъ моимъ съ тростию прискакивалъ и въ глаза и по главѣ ударить замѣрялся, сказуя: „На что ты вечерницы разгоняешь?“ — и ежели бы я отъ его злаго намѣренія подъ столъ не схоронился, то мнѣ главу бы разбилъ, или глаза бы выткнулъ, отъ чего мнѣ учинилось немалое безчестіе и впредь во исполненіи указовъ опасность; того ради харьковское духовное правленіе покорно прошу сіе мое доношеніе принять и впредь для вѣдома записать“.¹⁾

Очевидно власти були не зле поінформовані про те, що діеть ся подекуди, бо не всюди так було, на вечерницях, тому хотіли запобігти злу, тільки брали ся до справи не так, як треба. Бо що властиво представляють із себе вечерниці? Сеж не що инше, як сільські касина. Зимові вечери довгі, хатної роботи в вечер мало у рільника, спати більше, як треба, не можна, щоби отже не нудити ся самим, сходять ся сусіди в себе тай говорять на всякі теми і за тими розговорами навіть не чують, як сходить час. Се є рід вечірних шкіл, де молодші прислухують ся всяким оповіданям старших і вчать ся ріжних житевих практик. Се є місце відпочинку і розривок, що відривають на час присутних від звичайних клопотів та жури і переносять їх в инший, казочний, красший світ, де вони почувають себе людьми та забувають про житеве ярмо, що як воли мусять безнастанно його тягнути. Вечерниці можуть проте стати дуже хосенними установами, коли б сільські інтелігенти хотіли їх використати та розумно повести. Співи, деклямації, музичні продукції, ігри, яких є велике число, театральні представлення, скіюптикон, читане легких і цікавих творів, вияснюванє користних народніх звичаїв — отсе все давало би змогу проводити час весело і з хісном та відучувати народ від недобрих навичок. Питє чаю і овочевих вин виперло би алкогольічні напитки та піднесло би домашні доходи. Молодіж не вчила би ся нарушувати чужу власність,

¹⁾ Київ. Старина, 1890, I, ст. 3—4: А. Лебедевъ, О борьбѣ духовныхъ властей въ бывшей епархіи бѣлгородской съ еувѣрїями.

не впивала би ся, а через те зменшили би ся і бійки і процеси і злочини. А все те в нинішних обставинах не представляєть ся неможливим до переведеня.

Подаю в кінці літературу вечерниць. Найдокладніші їх описи: Вечерниці й досвітки. (Збірки сільської молодіжки на Україні. З паперів М. Дикарева. Ст. 193—234. Матеріяли до укр. етнології, т. XVIII. Львів, 1918). — Далі: Основа (петербургська), 1861, кн. X, ст. 54. — Зоря Галицька яко альбомъ, 1860, ст. 416 (опис О. Торонського лемківських вечерниць). — О. Kolberg, Rokucie, т. I, ст. 76. — П. В. Ивановъ, Жизнь и повѣрья крестьянъ Куянскаго уѣзда, Харьковской губерніи. Ст. 185—216. (Сборникъ Харьков. Историко-Филологическаго Общества. Т. XVII. Харків, 1907). — П. Чубинскій, Труды, т. VII, ст. 352 і 450—451.

2. Досвітки.

Досвітки — се не що инше, як тіж самі вечерниці, тільки з иншою назвою. Назва їх походить очевидно від того, що в деяких місцевостях сидять на вечерницях не до пізної ночі, тільки лягають спати вчаснійше, а за те встають рано коло третьої години і дівчата забирають ся до роботи (шитя, пряденя) та роблять, поки не розвиднить ся, а хлопці вставши розходять ся зараз по домах.

До попередного опису вечерниць подам тут іще кілька доповнень.

Хлопці і дівчата, що сходять ся в своїм куті на вечерниці або досвітки, вибирають зпоміж себе одного старшого парубка і одну старшу дівчину, і ті всім заряджують, а инші слухають виданих приказів і виповняють їх. Коли господиня хати, де відбувають ся вечерниці і досвітки, стара, вона не мішаєть ся до розпорядків вибраної „старшини“ з молодіжи і лежачи на печі тільки від часу до часу одобрює або ганить те, що вони роблять. Колиж „паніматка“ ще не стара, то вона сама розпоряджує всім, а молодіж має її слухати.

Вечерниці й досвітки уладжуєть ся тому в кождім куті, щоби кождий, хто хоче брати в них участь, міг дійсно взяти. Перестерігаєть ся при тім дуже пильно, щоби на одних вечерницях не було більше з одної хати, як одна особа; особливо не можуть бути брати або сестри, бо се вважаєть ся неприличним. Не можна на вечерниці й досвітки також ходити жонатим мущинам та замужним молодицям. Їх участь уважалаб ся неморальною розпустою і стрітила би ся з загальним осудом. Деколи, але й то дуже рідко і тільки виїмково, допускаєть ся на досвітки такого молодожона, що оженив ся проти своєї волі

та не знаходить щастя в подружнім життю, але молодиці навіть такої не допускається. Так само не буває випадку, щоби чоловік разом зі своєю жінкою брав участь у досвітках.

На досвітки приходять перші дівчата. Вони засідають до роботи і починають співати. За якийсь час являються парубки, стукають у вікно і просять пустити їх до хати. Насильно не вриваються до хати, хиба що один гурт парубків має на пеньку з другим гуртом і вмисно нападуть його, бажаючи викликати бійку. В хаті здоровлять ся і містять ся, де можна: Одні коло дівчат на лавках, другі на соломі, що призначена до снання, треті стоять коло порога, або коло печі. Починають ся оповідання новинок, а далі всякі дотепи й жарти, часто дуже масні, але все приймані з голосним сміхом.

Коли прийде пора спати, кожда дівчина стелить для себе і для свого парубка, але сама не кличе його, тільки переказує своїй подрузі, що бажає з тим і з тим лягати. Коли парубок годить ся, лишається в хаті, коли ні, забирається до дому або на інші досвітки, а дівчина вибирає собі другого парубка. Коли солома розстелена, дівчата заслонюють вікна, лягають і гасять світло. Хлопці запам'ятовують собі, де котрого дівчина лягла, і лягають коло них аж по згашенню світла.

Кожда дівчина гордиться тим, як має парубка, що з нею ночує, хоч рідко виходить за нього за муж, бо на селі рішає по більшій частині про вінчане не симпатія молодят, але мастковий стан обоїх. Буває нераз, що дівчина спить із одним парубком рік і більше, а потім виходить за іншого за муж. Бувають також такі, що міняють парубків одних за другими, та за се часто мстяться відкинені і на дівчатах і на своїх суперниках. Дівчатам мажуть двері, стіни, ворота дегтем, роблять ляльки зі шмат і інше, а парубків б'ють, при чім дістається і господарям хати і самій хаті, в якій вибивають вікна, виломлюють двері, розбивають столи і лавки та в кінці кінчать справу в суді.

З кінцем м'ясиць кінчать ся також вечерниці й досвітки, бо уладжувати їх у піст уважалоб ся дуже великим гріхом. По великодні починається вже вулиця. У старовірців нема ні вечерниць, ні досвіток, і їх парубки та дівчата ночують усе дома.

Разом із вечерницями й досвітками вяжуть ся ще так звані „складки“, які уладжують ся перед більшими святами та на пущені. Дівчата приладжують тоді своїм коштом вечерю, якою угощують хлопців, та подають їм чай, а хлопці приносять горілку, вино, медівники, цукорки та інші солодоші. Крім того

наймають музику, яка приграє на складці. На такі складки запрошуєть ся нераз також хлопців із інших кутків або з сусідних сіл, але дівчат не запрошуєть ся ніколи. Запрошені парубки беруть участь у складці, з ними поводять ся дуже чемно, відступають їм почесні місця за столом і угощують як найкрасше. Як вони лишають ся на ніч, то можуть ночувати з тими дівчатами, що ніким иншим не заняті. Щоби який парубок відступив другому свою дівчину, про те не може бути мови.

Що наріканє у нашій пісні на досвітки має оправдану підставу, се видне не лиш у тім, як вони відбувають ся, але і в отсій невеличкій, та замітній пісенці:

А хоч бо я дзюбатенька на лобу,
Такиж бо я зробляна до ладу.
До матери досвітки ходили,
Такуж мене хорошу зробили!¹⁾

Література досвіток також уже доволі значна. Найдокладніше вони описані в книжечці: *Folklore de l' Ukraine. II. (Коритадія, т. VIII). Réunions, couchée commune des garçons et des jeunes filles, relations conjugales.* Ст. 303—359. — Н. Сумцовъ, *Досвітки и посидѣлки.* (Кіев. Старина, 1886, кн. III і окремо). — Н. Сумцовъ, *Культурныя переживанія.* Ч. 85: *Досвітки.* — Збірки сільської молодіжи на Україні. З паперів М. Дикарева: *Досвітки в Борисівці.* Ст. 234—235 (Матеріяли до укр. етнології, т. XVIII). — Тамже про складки, ст. 236—275.

3. Вулиця.

Вулиця ріжнить ся тим від вечерниць і досвіток, що на неї виходять дівчата без робіт та що вся забава не відбуваєть ся в хаті. Вулиця відбуваєть ся весною й літом, докладніше від Великодня до Семена. По деяких місцевостях буває вулиця тільки в неділі і свята та в вечери перед ними, в інших кожного дня. Беруть у них участь ті самі хлопці й дівчата, що в вечерницях. Старша дівчина, що розпоряджує, зветь ся маткою, старший парубок трутнем, а решта товариства роєм.

Місце на вулицю вибираєть ся при захованю деяких звичаїв. Звичайно крутять веретено на тім місци, де має бути вулиця, щоб так само крутила ся вулиця. Варять у шкаралупі з яйця кашу і закопують, щоб на тім місци молодіж кишила так, як каша. Проштрикують із середини чобіт голкою з ниткою і так ходять вулицями та тягнуть голку, щоб вулиця ніде не збирала ся, тільки в них. На те забивають у вибранім місци

¹⁾ C. Neymann, *Materyaly etnograf. z okolic Pliskowa.* ст. 227, ч. 298 (Zbiór wiadomości do antr. kraj. т. VIII).

голку острим кінцем у землю. Палять деркач і посипають улиці попелом, щоб на них молодіж дерла ся з чужих кутків. Коли який парубок не хоче ходити на вулицю, тоді дівки палять обручі з діжки і попелом пересипають ворота парубкови, по чім він мусить ходити. Припалюють також ложечки, щоб молодіж не їла дома, але крутила ся на вулиці.

Найчастійше вибирають місце на вулицю посеред хутора на перехрестю двох доріг, під вербами або іншою деревиною. Як має починати ся улица, трутень наказує парубкам виходити в означений день із городниками. Коли всі зберуть ся, обчеркують велике колесо і копають довкола нього такий ровець, щоби можна було вільно сідати і на лінії колеса і на противнім березі рівця. Тоді сідають так, що одні сидять плечима до середини колеса, а другі напроти них очима і так розмовляють. Розуміть ся, що не в кожій місцевости так роблять, а буває й інакше.

На вулицю виносять зі собою насіння з соняшників, гарбузів, динь, кавунів і лузають його. Парубки пригортають ся до дівчат, жартують, а котрі люблять ся, то й поцілують ся. Викликають парубки дівчат на вулицю тим, що свищуть, співають, або гримають у ворота. Коли знайдуть ся такі дівчата, що не хотять виходити на вулицю, тоді парубки мажуть їм дегтем ворота, хату або інші будинки. Звичайно малюють парубка з великим фальсомом, а коло нього дівчину. Виймають також ворота та заносять кудись на вигін, а деколи навіть побивають таких дівчат.

Вибирають собі не все однаково пари. Звичайно багатий вибирає багату, а бідний бідну, але буває і навпаки. Так само поганий вибирає гарну, а гарна, але бідна, поганого. Декуди виходять на улицу в тій одежі, в якій робили увесь день, а декуди прибирають ся гарнійше, особливо дівчата, що обтикують ся цвітами, чіпляють ленти в коси, закладають пави та гарні пташачі пера. В пазуху кладуть мятку, щоб від них пахло, натирають ся делікатнійшим милом, а підмійські скроплюють ся навіть перфумами. Цибулі або чоснику не зїли би перед виходом на вулицю за жадні гроші, бо боять ся, щоб їх не прозвали вонючкою, за те капають на хліб якісь кроплі, доволі дорогі, що їх роблять буцім то на Афоні, і їдять. Ті кроплі такі запашні, що як зїдять їх, то весь день пахне з уст. Вони гіркі, ті кроплі, і багато не вільно їх їсти, бо можна би від них умерти. Намазують лице оливою з паприкою; воно на холоді

пече і лице румяніє. В чоботи накладають клоча, щоби були висші, а під сорочку намотують шматок, щоби груди видавалися більші.

Дівчата кличуть одна другу: сестричко або голубочко; до батька та матери говорять: ти, а до парубка: ви, душечко. Парубки, примиляючись до дівчат, говорять їм: Моє сердечко, моя душечко! Я не можу жити без вас ні хвилі, коли вас не бачу. Моя голубочко! Мої оченята карі, мої брівочки гарненькі, личко як калинка, а губочки як струночки! Давайте, душечко, поцілуємося!

На вулиці говорять, співають, грають на скрипки або балалайки, танцюють, а як піст, бавляються ігор, яких знають багато, як ось: Ворона, лунька, хрещика, зайчика, раю і пекла, котика, воробчика, стовпа, редьки, крейماشки, орішків, латки, панаса, дрібушечки й інших. Як котрий парубок не танцює, того підіймають за волосє в гору. Так навчатъ кожного танцювати, хто і з роду не вмів.

Коли наговоряться та набавлять ся досить на улиці, починають розходити ся по домах. Кождий парубок відводить свою дівчину до дому і вже ночує там із нею, звичайно в столі або в іншій будинку, але не в хаті, де спить родина. Як полягають, шепчуть іще та любують ся, поки не позасипляють. Як зазоріє, парубок пробуджується, зривається і біжить до дому так, аби його і не вглядів ніхто. Через таке спільне спанє, кажуть, нема по селах чесних дівчат.

Література про вулицю не велика, бо на неї не звертали до недавня уваги. Суцільні відомости зібрані в посмертних папєрах М. Дикарева: Збірки сільської молодіжи на Україні. Ст. 176—192. (Матеріяли до укр. етнології, т. XVIII). — П. Чубинській. Труды. т. VII, ст. 450.

4. Толока.

Толока — се дуже гарна громадська установа і коли вона в пісні попала поміж ті жерела, з яких ширить ся розпушта молодіжи, то хиба тому, що на ній мають нагоду стикати ся з собою оба поли. Та таких нагод на селі дуже багато і коли вони не доводять до гріху і злочину, то й толока тут як така ні причім. Тут рішає вже індивідуальність, що знайде всюди нагоду до гріха, коли захоче і сьому трудно запобігти.

Коли має хтось пильну і важну роботу, якої не можна ні відкладати, ні розкладати на довший час, а не має достаточного числа робітників і не може їх дістати за гроші, або як біднійший,

не має на стільки грошей, щоб усе сплатив відразу, тоді він справляє толоку. На означений день запрошує до себе не тільки рідню й сусідів, але й дальших мешканців села і стає з ними до роботи. Тимчасом жінка варить дома обід, чи вечеру, чи одно й друге, та коли вони готові, виносить або вивозить їх на місце роботи, або коли робота відбувається коло дому, запрошує до хати і угощує всіх робітників, при чім іде в круг і якийсь напитек. Коли робота більша, господар наймає ще музикантів і по скінченню роботи музиканти грають, а молодіж танцює. Гостина і музиканти притягають більше робітників, ніж притягнула б їх заплата, особливож радо спішить на толоку молодіж. Господар задоволений, що велике число робітників зробить йому в короткім часі таку працю, на яку він сам із родиною мусів би виложити дуже багато часу, молодіж задоволена, що за недовгий час роботи забавить ся і потанцює, а старші задоволені, що помогли своєму односельцеві в добрім ділі. Забава протягаєть ся відповідно до прийнятого звичаю в селі, довше або коротше, по чім усі розходять ся по домах. На самій толоці не відбуваєть ся отже ніщо таке, що могло би давати привід виступати проти неї. Зазначу одначе, що так відбуваєть ся толока в Галичині. Можливо, що декуди відбуваєть ся інакше, тому бажано булоб, щоб зібрано описи толоки з ріжних сторін як найдокладніші, щоб можна було виробити собі повний образ сеї громадської помочи.

Література про толоку доси дуже бідна. Пор. Н. Сумцовъ, Культурныя переживанія, ч. 177.

5. Коршма.

Слово коршма подибуєть ся у всіх славянських мовах, що вказує на її старинне походжене. У старинних Славян називало ся так місце, куди збирав ся народ для питя, їди, бесід і забав із піснями й музикою. У західних Славян передавано в коршмах народови постанови властей, суді відбували суди, розбирали ся справи приїзжих так, що коршми заступали довго ратуші й заїзди. В Чехах, Польщі, Померанії коршми були зразу вільними заведеннями, потому ставали князівськими, державними, або переходили до духовенства й монастирів, а народ почав заводити тоді свої тайні коршми. До коршем заходили нарівні з простими людьми також висші верстви так само, як до грецьких капілей заходив Сократ, а до римських кавпон Овідій, Гораций, Ціцерон¹⁾.

¹⁾ Н. Сумцовъ, Культурныя переживанія, ч. 17.

На Україні заховав ся ще подекуди отсей первістний характер коршми. Люди сходять ся туди в вільнім часі так, як мішани по містах до каварень або ресторанів, щоби побачити ся з іншими та побалакати. А що Українці з природи дуже гостинні, то не обійдеть ся без того, щоби одні других не схотіли потракувати напитком та закускою. Відбуваєть ся се так: Коли збереть ся відповідне товариство, засідають усі поза столи, або коли се літо, на дворі десь у холодку, застелюють по середині обрус і розкладають на них закуску, що в різних околицях буває ріжна. Хто угощує горівкою, той випиває сам першу чарку, здоровкаючись із найблизшим сусідом, а опісля обходить по черзі всіх, що беруть участь у товаристві. Буває й так, що не один, до котрого звертаєть ся хтось із почесним, силує його пити другу й третю чарку, приговорюючи: „Покажіть путь, як горівку пють“ або: „Прошу перше вас, бо я не бачив, чи ви пили. Бог знає, чим ви частуєте!“ — Коли випють один почастунок, хтось другий розпочинає новий, потім третій. Через те ті, що гостили ся, виходять часто з коршми підпиті, хоч не п'яні, бо п'яними бувають тільки присяжні п'яниці, що вже пустили ся на те і пропили би навіть рідного батька й матір, бо для них горівка солодша від життя.

В часі почастунку ведуть ся різні розмови на теми родинного життя, загального побуту, різних місцевих подій, про минулий ярмарок, хто що на ній продавав і що купував та по чому, чи не обшахували того, що купував, Жиди та Цигани, як випав або як виглядає урожай, де є добрі зарібки, де дешеві товари і т. д. Часто можна почути тут також різні народні оповідання, особливо анекдоти, приповідки і чутки та погляди про найновіші політичні події¹⁾.

З бігом часу характер первістної коршми змінив ся і вона з одного боку під польсько-німецьким впливом перемінилася в шинок, з другого під московським впливом у кабака, тобто в таке місце, де тільки пють, при чім в інтересі шинкаря є напоїти як найбільше гостя, аж до утрати пам'яті, та заохочувати його до постійного пиття так, щоби він тратив не тільки гроші, майно, але й розум, що шинкаря зараз використає. Тому то в піснях говорить ся:

Ой не пийте горівочки, горівка весела,
Бо вже Жиди за горівки покупили села.²⁾

¹⁾ П. Чубинській, Труды, т. VII, ст. 449.

²⁾ В. Гнатюк, Коломийки, т. II, ч. 5713.

Котре село дуже бідне, то все мож пізнати,
 Бо там хати так як кучі, коршми як палати.
 Бо там хати так як кучі, такі облупані,
 Попід коршму люди ходять голодні тай п'яні.¹⁾

Стоїть коршма над болотом
 Тай пошита околотом.
 Ти коршмонько, ти богине,
 В тобі моя праця гине!
 Ти коршмонько, мати наша,
 Тут пропала праця наша.

Вже б я тебе злотом побив,
 Кілько в тобі праці пронив.
 Пронив вівці в половині,
 Тсьменцю в половині.
 Ой маю в Бозї надїю,
 Що прошу ще Отинїю!²⁾

Не диво, що до такої коршми ходити молодежи, особли-
 вож дівчатам, уважаєть ся соромом :

Ідуть кози попід лози, а вівці боками.
 Сором дівці на горівці межі парубками.³⁾

Та потяг до другого полу сильнійший понад усякі моральні
 приписи, тому чуємо пісню :

Ой щоби то до вечері, щоби як найборше,
 Ой щоби то зобачити любка коло коршми.
 А я прийшла до коршмоньки, любко в коршмі сидів:
 Ходи, мила, куплю пива, вжем тя давно видів.⁴⁾

Якіж думки має при тім парубок? Він зовсім не криє їх :

Ой як я си вує підкручу, бороду підголю.
 Хоч би яка дівчинонька: я її підною.⁵⁾

Наслідки сього пізнає швидко дівчина :

Не я п'яна, не я п'яна, горівочка п'яна,
 Що я собі наробила, мамуню кохана!⁶⁾

І ось тут дійшли ми до того, чому між жерелами гріха по-
 критки з пісні вказуєть ся коршма. У новітших часах по свідо-
 мих селах молодіж не заходить до коршми, хиба за покупкою,
 а сходини і забави уряджує собі по приватних домах порядних
 господарів та в своїх товариствах, які заснують ся чим раз
 частійше і можуть мати великий вплив на поправу злих навичок
 і звичаїв.

Література про коршму не велика. Пор. П. Чубинській, Труды, т. VII,
 ст. 448—449 і Н. Сумцовъ, Культурныя переживанія, ч. 17.

¹⁾ В. Гнатюк, Коломийки, т. II, ч. 5663.

²⁾ Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego, т. II, ст. 85.

³⁾ В. Гнатюк, Коломийки, т. II, ч. 5681.

⁴⁾ Тамже, ч. 5757. ⁵⁾ Тамже, ч. 5703. ⁶⁾ Тамже, ч. 5771.

6. Музики, гуляне, весіле.

Музики відбувають ся звичайно в святочні дні. На музики йдуть не тільки парубки й дівчата, але й ті молодожони та молодиці, що не давно побрали ся. Подекуди приходять і старі та приглядають ся танцям, але не всюди. Літом вибирають місце під танці на дворі, на майдані, зарінку, леваді, на току або в просторій стодолі, зимою по більших хатах, а що найбільшою хатою буває на селі коршма, то звичайно в коршмі.

Весіля відбувають ся у домах молодят і там танцюють без огляду на простір. Музикантів буває звичайно два, понайбільше скрипки й решето, але також скрипки й цимбали, скрипки й бас. Поважнійші музики — троїсті: скрипки, цимбали й решето, або скрипки, цимбали, бас. Деколи появлять ся і флет або клярнет, але то звичайно тоді, коли грають захожі музиканти, міські (Жиди або Цигани).

Ні музики самі про себе, ні весіле не можуть мати шкідливого впливу на молодіж, навпаки вони можуть бути дуже користні. Колиж буває інакше, то сьому винні спеціальні місцеві навички й обставини, на які крім пісні про покритку, вказує й отся:

А музика в коршмі грала, а я не ходила.
Добрий мати розум мала, що мя не пустила.
Добрий мати розум мала, що мене замкнула.
Була б я ся молоденька віночка позбула.¹⁾

V. Покритка.

Хто прислухував ся судовим розправам, або прочитував карні процеси, той знає, що багато злочинців не тільки не забираєть ся свого злочину, але нераз навіть не силкуєть ся його виправдувати. Вони відчувають грижу сумління і тому чекають спокійно на кару, вважаючи її експіацією за злочин, по якій надіють ся душевного облекшення. Через те вони й не старають ся затирати сліди по злочині, а нераз уже зверхним виглядом зраджують, що щось провинили. Отсей випадок заходить і в нашій пісні.

Коли рибакі зловили в воді мертве дитя, дали зараз знати до пана (війта, атамана і т. д.). На се:

(Ой) казав пан задзвонити я (в) ратуши в дзвін,
Казав дівок назбирати я великий збір.

¹⁾ В. Гнатюк, Коломийки, т. I, ч. 1358.

Всі дівочки, паненочки, перед пана йдут
 (І) на своїх головочках віночки несут.
 Лиш молода попивная на заді іде
 Тай на свої головонці вінка не несе.
 Ой чому ж ти, попивная, вінка не брала?
 Боліла її головочка, рубком зізала.¹⁾

Як бачимо, тут виновниця прийшла перед судію, яким був пан, без вінка на голові, хоч усі її товаришки поприходили в вінках. І хоч вона подає мотив, що прийшла без вінка по причині болю голови, то судія, обізнаний із народніми звичаями, знав уже, як сю вимівку треба розуміти. Зазначимо, що в найбільшій числі варіантів пісні виступає сей мотив, а в трьох додасться ще біль руки:

Боліла мі права рука та не моглам плести,
 Болит мене головонька тай не можу нести. (Руськічі).

У двох варіантах подається за мотив слабкість загально, без ближшого означення:

Ой десь (же) ти, міщаночко, слаба лежала,
 Що на свою голівоньку вінка не сплела!²⁾

В деяких варіантах провинниця запевняє, що вінок схований:

Під меджу-м го сховала,
 Не рада м го повила. (Рониця Руська).
 А в світлонци на стїнонці — голова боліла. (Тростянець).
 До гаю лем го вруціва. (Ждїня).

В однім пускає його з водою:

Бо я собі, мамко моя, віночка не звїла,
 Бо я свій вінок зелений на Дунай пустила. (Козьова).

В чотирох варіантах мотивом служить п'янство:

Ой учора із вечора п'яненька була,
 Тим на свою головоньку вінка не звїла.³⁾

В кількох варіантах говориться, що провинниця йде без вінка, але мотиву не подано ніякого:

Одна панна вайтовночка хмуриенько іде
 Да на своїй галовці веночка не несе.⁴⁾

В вісьмох варіантах нема ніякої згадки про вінок. Маємо одначе й такі варіанти, де провинниця виступає вже завита. В однім варіанті виступає в чепци:

1) O. Kolberg, Pokucie, т. II, ст. 145, ч. 241.

2) Z. Rokossowska, Wesele i pieśni ludu ruskiego, ст. 182—183, ч. 35.

3) Б. Григченко, Этн. Матеріали, т. III, ст. 272—279, ч. 533.

4) М. В. Довнар-Запольскій, Пѣсни Пинчуковъ, ст. 106—107, ч. 498.

Вшиті павинки в віночку.
 Кася вітова в чепочку. (Воля Мпгова).

В однім варіанті завита в хустку :

Парасочтя молоденця перед віта йде
 Тай на свої головонці платинтю нисе.
 Парасочко молоденця, дес вінок діла?
 Головонтя заболіла, я ї зізала. (Волчківці).

Розгляньмо ся тепер, чому провинниця приходить перед суд без вінка та яке се має значіне.

* * *

Коли дівчина втратить невинність, тоді може заходити дво-який випадок: 1) Або зносини з мущиною остають без наслідків. 2) Або дівчина стає вагітною. В обох випадках відповідно до народнього погляду вона мусить відпокутувати за се, бо її обовязком є доходити чесною до слюбу, „доносити вінок“. Мало одначе є виновників, що самі з доброї волі признають ся до провини. Та нарід має способи відкривати їх.

Перший випадок може уходити довго незамітний та все таки й він викриється, коли провинниця схоче вийти за муж. Для відкриваня провини служить у сім разі давна установа, відома не тільки у нашого народа (прим. знають її Жиди), під назвою комори. Другий випадок нарід звичайно покмічує швидко, бо фізіольогічні причини не дають укрити відмінного стану і тоді домагається від провинниці покриття (від чого й назва: покритка). Буває одначе нераз так, що й тут зараз провини не завважається, як маємо приклад на нашій пісні про покритку та на дальшій про грішну дівчину, яку чорт забирає до пекла. „Трафеєт ци богато, шо вна (дівчина) єк зайде, а дурна дівка, але добре умієт ци увихати, то так си вивихлює, шо ниhto тото ни покміти и вна страти дитину, єк си вчіни. Така дитина звет ци стратче. А вна, погана віра, далі возит ци дівков з нипокритов головов тай шукає нової біди собі“.¹⁾ — Коли так станеть ся, а провинниця далі вдає дівчину і виходить за муж, тоді знов зрадить її комора.

Щож се за інституція?

Її метою було піддержувати публичну мораль та впливати на те, щоб дівчата доходили чесними до слюбу. Мету сю осягано

¹⁾ П. Шекершк, Родни і хрестни на Гуцульщині (Матер. до укр. етнольоїї, т. XVIII. ст. 93).

в значній частині, бож не багато могло бути таких дівчат, що хотілиб собі опоганювати весіле. Коли пізнійше пізнано, що до тої мети можна дійти іншою дорогою, звичай почав виходити з ужиття та ставати культурним пережитком, хоч цілком не вивівся й до нині.

Комора — се один із весільних епізодів. Коли молодята по сльобі приїдуть від родичів молодої до родичів молодого, їх приймають за столом на посаді, а дружба й свахи йдуть до комори (до другої кімнати, або навіть до сусідної хати) і за той час приготують для них постіль, на якій вони мають провести першу ніч. Свахи співають при тім відповідні пісні. На застелену постіль кладуть кожух, котрим молодята мають прикривати ся. В головах постелі кладуть образ та хліб і сіль. Коли все готове, дружба входить у хату і говорить: Старости, пани підстарости! Благословіть молодих на упокой повести!

Бог благословить.

В друге і в третє!

Тричи разом.

Тоді дружба веде молодих до комори, а за ними йде піддружба і свахи та знов співають відповідні пісні.

В коморі роздягають молоду, при чім вона мусить усе скинути, навіть намисто й ковтки. Розчісують її та шукають, аби вона не сховала де протора¹⁾, шпильки або чогось іншого острого. Одягають її у свіжу білу сорочку та кажуть скидати молодому чоботи, в котрих він ховає звичайно кілька монет, які забирає собі молода. По сім молодята лягають на постіль, їх накривають кожухом і всі виходять, приговорюючи: „Не ліньте ж тут, людей не воловодьте!“ — Коло дверей полишається тільки дружба або сваха, які пильнують, аби двері зараз отворити, як молодий застукає. Свахи тимчасом співають у хаті, а літом і на дворі, відповідні пісні, досить вільного змісту.

Коли молодий застукає, дружба прикликає сваху і отвирас двері. Сваха входить, здоймає з молодої сорочку і оглядає її, шукаючи калини. Вірять, що на молодого можна кинути чари і тоді він не годен молодої лишити невинности. В такім випадку молода мусить помагати собі руками. Нечесні дівчата обманюють нераз своїх недосвідчених женихів, наповнюючи пера з молодих птахів кровю та витискають їх опісля, вложивши потайки перше

¹⁾ Протір — голка без уха.

в ліжку, під руку або деінде. Се одначе не багато pomoже їм, бо по звичаю молода мусить проспівати пісню: „А в лузі калина“, колиж би вона як нечесна проспівала її, стягнула би на себе страшну кару від Бога. Тому нечесна не береть ся звичайно співати. — Оглянувши сорочку, сваха дає молодій ту сорочку, в котрій перше вона ходила, закладає їй на голову шапку і заставляє співати:

А в лузі калина
 Весь луг прикрасила,
 Доброго батька дитина,
 Весь рід звеселила.

По молодій проспівують сю пісню кілька разів свахи, причісують їй волосє, закладають очіпок, а поверх нього завязують серпанок або намітку. Молода сїдає коло молодого на постели, а свахи приносять горівку, хлїб і печену курку та гостять ними молодят. По сїм звичайно молодята йдуть спати і їх ніхто не непокоїть.

Тимчасом свахи вишукують кроваву плямку (калину) на сорочці, що молода скинула, і попадають у великий захват. Несуть сорочку до хати, а по дорозі показують плямку всім цікавим. У хаті показують її родичам і старості. Староста і свахи вискакують на лавки, заслонюють образи і тоді показують усім присутним сорочку приговорюючи: „Дивіть ся, пани родичі, от на сю кошулю... Дай Боже, щоб усі за своїми дітьми дождали такої!“ — Коли всі присутні переконзють ся, що молода доховала своє дівоцтво, скачуть, танцюють, співають, кричать, навіть розбивають горшки і т. и. Крім того окреме посольство, декуди зложене з кількох осіб, а декуди з усіх гостей, вибираєть ся до родичів молодой, повідомити їх про таку радісну новину. На дорогу беруть зі собою фляшку горівки, обвязану червоною стяжкою, і з заткненою китицею калини, і сорочку молодой. По дорозі співають пісні доволі вільного змісту. Погостившись там, вертають назад до дому молодого, вечеряють і розходять ся по домах (декуди молодїж лишаєть ся і танцєє цілу ніч).¹⁾

¹⁾ У Галичній найбільше вільні полові відносини у Гуцулів, але і в них уважаєть ся на те, чи молода чесна: „Зараз по вінчїню можна вже спїзнати, якою дівкою княгїня (= молода) була. Як котра зараз по слюбі дуже червона та заплаче, то ся справедлива дівка, а котра не справедлива, тота стане біла, біла, аж попенїє зі страху, аби молодий не спїзнав“. (В. Шухевич, Гуцульщина, т. III, ст. 37).

На другий день рано молоді встають і входять у хату Молода одягаєть ся так само святочно, як попередного дня, але на голову надівають їй намітку, яку знов перевязують червоною лентою на знак чесности (у Гуцулів завязують перемітку, а на перемітку вкладають вінок). Старший боярин затикає на верху даха довгу жердку, на кінці якої повіває червоний пояс або червона хустка. На воротах вішають червону запаску молодої. Фляшки, з котрих пють горівку, або збанки на пиво, перевязують червоними лентами. Старший боярин дістає від молодої червону ленту, котру перевязує через праве рамя. Дружки підперізують ся червоними поясами, або перевязують ся ними через праве рамя. Свашки перевязують собі також хустки або намітки червоними лентами так, що в тій хвилі весіля кидаєть ся в очи зі всіх боків червона барва.

Зовсім інакше виглядає отсей епізод весіля, коли молода не чесна, „загубила свій вінок“. Тоді веселий настрій весільної дружини обертаєть ся в незадоволенє і злобу, а молода й її родичі мусять наслухати ся всяких насмішок та обид, висловлєних у цинічних піснях, які співають нераз по кілька разів, щоби більше допекти винуватцям.

Як висше згадано, молодята сидять за столом перед тим, поки мають іти до комори. Коли молода дівуючи „загубила вінок“ і не бажає переносити всі насмішки та дотинки, які її чекають, вона встає за столом, признаєть ся публично до гріха і просить у всіх присутних прощення: „Простіть, люди добрі, я грішна перед Богом і перед вами! Простіть, люди добрі!“ — По сім вона підходить до всіх старших мушин і женщин, цілує їх у руки, кланяєть ся і повторяє оту формулу. Їй відповідають: „Нехай тобі Бог прощає, не ти одна в світі і по сьому люди будуть!“

Колиж молода не признаєть ся до гріха і йде до комори, а опісля гріх виявляєть ся і її питають: „Щож се таке?“

Вона відповідає: „Не знаю, не знаю; я не винна“.

Тоді молодий витягає нагайку, яку декуди носить увесь час весіля і бє її приговорюючи: „Ти б зразу признала ся і людий не воловодила. Иди, холявище, і проси людий!“

Тепер вона просить прощення так, як і попередна.

Коли молода покажеть ся нечесна, тоді не посилають послів до її родичів із повідомленєм. Родичі ждуть, а коли не являєть ся ніхто, висилають когось до сватів на звідини, найчастійше брата молодої, коли він є. Брат приходить туди,

а дізнавшись про все, бе сестру. Його відтягають від неї і промовляють: „Годї, годї, сього вже не вернеш. Годї тобі бити ся! Що з воза впало, те пропало. Сього вже не можна завернути“. — Потім ведуть молоду в комору і замикають на цілу ніч, не давши їй вечеряти. В хатї тимчасом співають усякі цинїчні пісні.

Потім вибираєть ся весільна дружина до родичів молодої. Коли прийде туди, починають ся насмішки. Батькови закидають на шию хомут і підганяють із заду бичем, коли він не йде туди, куди їм хочеть ся. Кажуть йому витягати на хату сани та старе розвезене колесо. Витягають ворота із вставів. Накидують у мазницю саджі, вимішують із дегтем і мажуть стїни хати. Матери закладають на голову решето, а скидають очіпок і т. и. Батько терпить, а нарештї просить прощення: „Годї вже, люди добрі, глузувати. Простїть мене, коли не вмів дочки научати. Сїдайте лїпше за стіл, я вас пошаную!“

Дружина покидає тоді старих, сїдає за стіл і гостить ся. Розумієть ся, що тоді не видно ніде ні червоних поясів, ні лент, ні запаски, ні загалом червоної барви.

Коли молода втратила дівочтво з тим, із ким вінчаєть ся, і молодий потвердить се, їй прощають тоді.

Обряд комори описаний докладно: П. Чубинскій, Труды, т. IV, ст. 434—460. — V. Hnatjuk, Die Brautkammer (Anthropophyteia, т. VI, ст. 113—149), з українським і німецьким текстом. Поза тим про комору приходять більші або менші згадки у кождім весільнім описі з придніпряньскої України. Пор. хоч отсю книжку „Матеріалів“ на ст. 72—73, 78—79, 96—97 і 150—152.

* * *

Коли зносини з мущиною полишають наслідки, тоді дівчину належить покрити.

Якже відбуваєть ся покритє?

Маємо один його опис гуцульський, який наводимо тут дословно.

„Єк вже така дівка зведениця уговтаєт ци из тим и привикне до того, шо вна си звела, тогда єї ше перед злогами, а рідко коли по злогах, хїба би ни знали, покривают, завивают голов. Вна приходи до зведениці другої, старшої, и та єї прошее. Уклекают обї, подают собі руки и та дївка, шо прийшла, каже: „Прошу тебе, покрїй мене!“

Зведениця старша, до котрої вона прийшла покривати, каже: „Прости мині, що я твоє дівоцтво покрию и укну твої кіски“.¹⁾

Тогди вона каже: „Я тобі прошею раз и другий раз и третий раз. Будь прошена за то, що ти мої дівочки пархи прикриваєш“.

Тогди та зведениця старша устає, берет фустку у руки, и ниж, видрізує їй заплітки вид голови дівочі, виборсує їх, заплітає по чілідинки, в чілідинці (жіночі) заплітки и мече їй фустку на голов, говорючі: „Єк пречеста дїва без чьоловіка си завила и ни мала грїха, так я тебе покриваю тов фустков, еку випросила пречеста дїва у Бога на зведениці, аби и їм покрити голов, шоби вони ни ходили на публіку ни завіт“.

Берет витак дївка зведениця и устає з земні з головов, прикритов фустков, сїдає на сталец, а старша зведениця, ека єї покрила, завиває витак єї в ту фустку по чілідинки. Зведеници ни можна носити перемітку, хїба фустков пидвезану попод бороду.

Зведениця, ека си покрила, дуже тогди плаче, шо вона покрила свою голов без зеленого вінка²⁾.

¹⁾ Головна вага покриття лежить не в обтинаню коси, тільки в завитю бувшої дівчини по жіноцьки. Обтинають косу покритці тільки в тих околицях, де обтинають її також молодій при виході за муж. У Гуцулів, приміром, не обтинають коси, бо гуцульські дівчата не мають її наслідком спеціального способу заплітання волоса, яке сягає ледви поза карк, а обтинають тільки „віски“, тоб то заплітки з волічки. В інших околицях покриток тільки завивають. Тому то погляд М. Сумцова, немов би обтинане коси (і загалом волоса також у муштин) се тільки злагіднена форма давнійшого відтняня голови за перелюбство — нестійний. (Пор. Культур. переживанія. Ч. 93: Покритка).

²⁾ Се відбиваєть ся дуже виразно в окремії пісні:

Нема краю тихому Дунаю,
Нема вишню вдовиному сину.
Що звів з ума чужую дитину.
А ізвівши, на коника сївши:
„Прощай, шельмо, вже я не бою ся.
Покаю ся та ще й оженю ся;
Оженю ся, возьму собі дївку,
А на тебе надїнуть намітку!“
Добре тобі, козаченьку, шельмою називати.
Що звів з ума та не хочеш взяти.
В темнім лузі червона калина,
Тепер же я в батька не дитина.
Тепер же я ні дївка, ні жінка,
Тепер же я людська поговірка.
Якби дївка, з дївками б гуляла.
Якби жінка, мужа б собі мала.

(П. Чубинский, Труды, т. V, ст. 343, ч. 6'9).

Ек си уже заве, тогди стає, ек кожда инча молодица. Ни плаче, а продає свої зуби, а люде говорє: „Ади, нова покритка, шо си покрила“. Вид того чесу, ек стане покритков, ни можна їй вже си ніколи носити по дівочки з розкритов головов“.¹⁾

Розумієть ся, що се покритє має відповідати тому, яке відбуваєть ся на весілю. Та якеж се сумне супроти весільного, шо відбуваєть ся в парадї, з церемонїями, музиками, співами й танцями! Ось пригляньмо ся йому у тих самих Гуцулів.

По поворотї від сльобу молодї і весільна дружина гостять ся, а потім танцюють. У часї танцю викликає тато молодой одного музиканта до комори. Молодий питає його: „Куди йдеш?“

„На двір, минї душно“.

Тодї беруть оба тати й обї мами молоду і ведуть до комори. Коли переступають поріг, музикант грає сумной, від чого молода найбільше плаче, бо їй жаль, що уплїтки пускає, а не знає, яку дружину має!

Скоро молодий почує скрипку, біжить у комору. Скрипка перестає грати. Молодого обступають усі, що є в коморі і питають: „Чого тобі треба?“ — Він відповідає щонебудь та зараз пускаєть ся до голови молодой. Вона тодї плаче, плаче, шо аж паде, а молодий відтинає зубами шварку, ту нитку, шо тримає бовтиці в уплїтках, і зараз утікає. Одно з присутних потягне за нитку, з неї розсиплять ся бовтиці та заплїтки, по чім зараз матка завязує молоду у перемітку, верх котрої кладе вінець, в яким молода ходить аж до пропою у молодого. Від тодї вона вже молодиця. Скрипка зачинає грати на ново і молоду виводять із комори. Попереду йде її мама, потім тато, дружба, дружки, мама й тато молодого. Скоро увійдуть у хороми, вириваєть ся наперед дружба і починає з молодой танцювати. За ними йдуть усі в танець²⁾.

Церемонія розплїтання коси та покривання голови відбуваєть ся в ріжних околицях ріжно³⁾. Всюди одначе молода ставить позірний опір при покриваню, в чім висловляєть ся жаль за дївованєм та жура про незнане будуче.

¹⁾ П. Шекерик, Родини і хрестини на Гуцульщинї (Матер. до укр. етнології, т. XVIII, ст. 93—94).

²⁾ В. Шухевич, Гуцульщина, т. III, ст. 55.

³⁾ Пор. П. Чубинскій, Труды, т. IV, ст. 368—375. — O. Kolberg, Pokucie, т. I, ст. 269—270.

Як бачимо, церемонія покривання молодої по слюбі представляє символічно перехід дівчини з попереднього стану в новий, замужній і вона від тої хвилі починає звати ся новою назвою, молодницею. Те саме значіне має й покриване зведеної дівчини, але що вона дійшла до нього не тим самим шляхом, що молода, — як пісня говорить:

Ти, дівчино, ні дівка, ні жінка,
Бос не мала на голові вінка!

— то й назва її відмінна. Вона зветь ся не молодиця, не жінка, але покритка, завитка, або зведениця. І як дівчині, що втратила невинність, не вільно співати пісні „А в лузі калина“, коли вона опісля віддаєть ся, так само не вільно покритці ніколи більше мати на голові вінка, інакше може одну і другу стрінуги велике нещастє та страшна кара. Тому то коли покритка пізнійше віддаєть ся, їй справляєть ся не таке весіле, як дівчині, але таке, як удові, коли виходить у друге за муж. Замість вінка вона може пришпилити собі до хустки на голові для відзнаки тільки квітку, а весь церемоніал весільний скорочуєть ся так, що з нього лишаєть ся тільки те, без чого не можна ніяк обійти ся.

Звичай, що покритці не вільно було носити на голові вінка, ні спущеної коси, як чесній дівчині, розповсюднений широко і відомий не тільки в нас. У німецькій збірці пісень Мітлера подано приміром п. н. „Jägerromanzen“¹⁾ 6 варіантів пісні, в якій стрілець здибає в лісі дівчину і зводить її. Дівчина питає його по всім:

Ei Jäger, um eins will ich fragen,
Ob ich grün Kränzlein darf tragen
Auf meinen goldgelben Haar?
Grün Kränzelein darfst du nicht tragen,
Ein schneeweiss Häublein sollst tragen.
Wie andere Jägersfrauen thun.
Jetzt lass ich mein Härlein fliegen,
Ein ander schön Schätzlein zu kriegen,
Dem Jäger zum Schimpf und Spott.²⁾

На сю тему можна знайти пісні у ріжних народів.
Знеславлена дівчина плаче тому:

Ich weine nicht über Geld und Gut,
Auch nicht um meinen stolzen Muth,
Ich weine um meine Ehre.

¹⁾ F. Mittler, Deutsche Volkslieder, стр. 178—182, ч. 199—204.

²⁾ Там же, ч. 204.

Ich weine um meinen Rosenkranz,
Der liegt zu Strassburg auf der Schantz.
Den darf ich nicht mehr tragen.¹⁾

На тему про те, що покритка, яка породила дитину, не сміє удавати далі дівчину і носити ся по дівочьки, а не по жіноцьки, строїти ся в цвіти та вбирати на голову вінки, маємо в нашім фольклорі окрему пісню. З того, що вона подибуєть ся тільки на Лемківщині та в угорській Україні, а дальше не спопуляризувала ся, можемо вносити, що вона зайшла до нас від Словаків, а не від Поляків, як думає Ю. Яворський²⁾. На се вказує не тільки мова, не тільки такі вислови, як „ріхтарова Гануша, або Катуща“ (ріхтаром у Словаків називаєть ся вїйт) та такі відсилки, як:

Жеби бил кто з Морави,
Отказала бим до мамі:
Має мама дві цурп,
Ний їм не дасть поуги!³⁾

— але й цілий ряд інших пісень, запозичених від Словаків разом із мелодіями. Та хоч пісня вандрівна і в нас не розширилася, то звичай заборони покритці носити вінок — не прийшов до нас аж із піснею. Він давно у нас знаний і розповсюднений, а вага його зосередковуєть ся на відріжнюваню і потребі відріжнюваня дівчат від молодиць та парубків від жонатих уже самим одягом, що практикуєть ся у всіх народів.

Наводимо текст пісні:

Ішло дівче на воду
Пред попову заграду;
Нашло оно златонец, (= злату віц)
Почало віц сой вінец.
Пришол ку ней младенец:
Дівче, дівче, дай вінец!
Як ти мам дац свой вінец,
Кед ти з пекла младенец!
Як ей хопил та ей ніс
Понад гори, понад ліс:
Не несте мя понад млин,
Бо мя гризе очи дим!
Як ей принїс над пекло:
О Боже мій, як тепло!

Мої старші братове,
Отворяйте ми двері!
Што так тяжко несете,
Же отворяц кажете?
Несу тіло і душу.
Ріхтарову Ганушу.
Што Гануся ділала,
Же ся тут так достала?
Єдно с псома скормила,
Друге в воді втопила,
Третє вергла под меджу,
Што го люде не виджу.
Посадили ей за столи
Та і дали пити смоли.

¹⁾ F. Mittler, Deutsche Volkslieder, ст. 178—182, ч. 234.

²⁾ Ю. А. Яворскій, Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ (Изборникъ Киевскій, 1904), ст. 327.

³⁾ Я. Головацкій, Нар. пѣсни, т. II, ст. 728.

Єдин погар вишила.
 Аж хусточка зблиднула.
 Другий погар вишила,
 Аж стїна сканула.
 Третій погар вишила.
 Аж на землю спаднула.
 Винесте мя за двері.
 Ний мя вітор пробере!

Вилетїли жураві:
 Откажете там матері.
 Іще мат дома дївки дві,
 Ний їх карат обїдві,
 Ний до церкви посилат,
 А до корчми не пушат;
 Бо мене не карала,
 До пекла єм ся достала!¹⁾

У другім варіанті сеї пісні зведениця стратила вже троє дїтий:

Єдно в пецу спалила.
 Друге псома скормила.
 Трете в межу закопала.

Крім того знайшла собі вже й четверте:

Іще мала за пасом.
 Хцела го скриц за лясом!

Не вважаючи на все те, вона вила собі аж три вінки. Та видно чортам було сього за богато і один із них пирвав грішницю тай занїс до пекла²⁾.

У третім варіанті так само пориває чорт зведеницю, коли побачив, що вона в вінку йде по воду. В нїм нема одначе згадки про страту троїх дїтий, тільки чорт говорить загально:

Несу душу і тіло.
 Бо тіло зле творило!

По сїм дає зведеници пити сїрку, а вона знов звертаєть ся з моралїзаторською апострофою до матері³⁾.

В бачванськїм варіанті зведениця питає чорта, що домагаєть ся вінка:

Які же ті младенец,
 Кет ті не маш свой венец?

На те чорт відповідає:

Яка же ті дзівчина?
 Троїо дзеці зродзела.
 Троїо дзеці зродзела.
 Долу воду пушчала!

По сїм пориває її до пекла⁴⁾.

В пятім варіанті, що найбільше підходить до першого, чорт приносить до пекла провинницю й говорить:

¹⁾ Я. Головацкій. Народ. пїсенн. т. III, 1, ст. 225—226, ч. 95.

²⁾ Тамже, т. I, ст. 211, ч. 37.

³⁾ Тамже, т. I, ст. 210—211, ч. 36.

⁴⁾ Етногр. Збірник, т. IX, ст. 126—127, ч. 16: Покритка в пеклі.

Нееу душу і тіло,
 Дві душечки зронило,
 Дві душечки спалило,
 А і третю мисліло,
 Все в віночку ходило!
 Дайте же му смолу пити,
 Ний привикат з нами бити,
 Кажте же му ложе слати,
 Ний привикат з нами спати.¹⁾

Інші славянські варіанти сеї пісні знаємо такі: Haupt u. Smoler, Volkslieder der Wenden, т. I, ст. 290, ч. 292. — K. Štrekel, Slovenske narodne pesmi, т. I, ст. 238—247, ч. 171—181. — Fr. Bartoš, Národní písně moravské, 1889, ст. 55, ч. 67. — P. Šafařík, Pjsně světské lidu slow. w Uhřjch, т. II, ст. 105—107, ч. 69. — K. Wójcicki, Pieśni ludu Bialo-Chrobatów, Mazurów i Rusi z nad Bugu, т. I, ст. 99—102 і 291—292; т. II, ст. 301—304. — Ž. Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi, ст. 76—78. — O. Kolberg, Lud, т. IV, ст. 52—53, ч. 220. Про сю пісню говорить Ю. Яворський у статі: Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ (Изборникъ Киевскій, 1904), ст. 316—329.

В наших варіантах пісня не розвинена так повно, як у німецьким, та в лужицьким і словінських, що стоять із ним у близькій звязи. Тут сама дитина являєть ся на вінчаню матери, що як молода засіла межі гістьми у вінку, немов невинна дівчина, і вчисляє їй усі злочини. Мати випираєть ся дитини і кленєть ся, щоб чорт узяв її вінок, коли вона говорить неправду. На те являєть ся чорт і уносить її.

Наводимо текст пісні в цілости:

Das falsche Mutterherz.

1. Es trieb ein Schäfer oben rein,
Er hört ein kleines Kindelein schrein.
2. „Mein Kind, ich hör und seh dich nicht“.
Ich bin im hohlen Baum versteckt,
Und mit den Disteln zugedeckt.
3. „Mein Kind, wer hat dich denn ernährt?
Haben dich denn nicht die Würmelein verzehrt?“
4. Mich hat der heilige Geist ernährt,
Er hat mich den Tag dreimal gespeist.
5. Der Schäfer nahm das Kind auf seinen Arm,
Und gieng mit ihm ins Hochzeitshaus.
6. „Gott grüss, Gott grüss, ihr Hochzeitsgäste mein!
Die Braut soll meine Mutter sein“.
7. Wie kann die Braut deine Mutter sein?
Sie trägt ein grünes Kränzelein.
8. „Unter ihrem grünen Kränzelein
Hat sie gezeugt drei Söhnelein:

¹⁾ Я. Головацкій, Народ. пѣсни, т. II, ст. 727—728, ч. 13.

9. Zwei hat sie im tiefen Meer ersäuft,
Mich hat sie im hohlen Baum versteckt,
Und mit den Disteln zugedeckt“.
10. „Mein Kind, sollt ich gleich deine Mutter sein,
So wollt ich, dass der Satan käm
Und mir das grüne Kränzlein nähm“.
11. Kaum war das Wort aus ihrem Mund,
So kam er schon zum Fenster herein.
12. Er griff sie bei ihrer schneeweissen Hand,
Er tanzt mit ihr einen höllschen Tanz.
13. Er fuhr mit ihr zum Fenster hinaus,
Er fuhr mit ihr über Dornenstrauch.
14. „O weh, o weh meine klare Haut!
Hätt ich meinem Vater und Mutter getraut,
So dürft ich nicht verloren sein“.

*Deutsche Volkslieder. Sammlung von F. L. Mittler. Frankfurt am Main, 1865.
Ст. 381—384, ч. 487—490.*

Мітлер подає чотири варіанти сеї пісні з різних околиць; ми передруковуємо тут перший в цілості, а з 3—4 подаємо деякі відміни; другий — у діалекті — пропускаємо.

У третім варіанті дитина звернувши на себе увагу пастуха, просить занести себе до дому, бо мати віддаєть ся:

Ach Hirtlein, nimm mich mit zu Haus,
Meine Mutter hat Hochzeit zu Haus.

В дома говорить із матірю впрост, а не з гістьми, як се бачимо в вар. А. Закидає їй також убийство троїх дітей, при чім:

Das erste hast ins Wasser getrag'n,
Das ander hast in Mist vergrab'n.

Чорт являєть ся потім, перетанцьовує з молодою і забирає її до пекла:

Er schenkt ihr einen Hochzeitswein
Und führt sie in die höllische Pein.

У четвертім варіанті кричать усі троє діти, а пастух забирає їх і заносить на весіле матери, при чім оповідає все гостям. Мати не признаєть ся до злочину, тоді являєть ся чорт і забирає її зі словами:

So komm nur her, du schöne Braut,
Du hast deinen Himmel in die Hölle gebaut.
Er führte sie zu dem Fenster hinaus,
Ihr Haar blieb hangen am Birnenbaum.

До сеї пісні додає Мітлер такі паралелі: Wunderborn, II, ст. 205. — Erlach, IV, ст. 148. — Meinert, ст. 164. — Erk u. Irmer, I, 5, ч. 7. — Simrock, ч. 37 і 37a. — Kretzschmer, II, ч. 97. — Ditfurth, II, ст. 12. — Pröhle, ч. 9. — Künzel, ст. 578. — Erk, Liederhort, ч. 41—41 g. — Поп. також: Fr. James Child, The english and scottish popular ballads, I, ч. 20: The cruel Mother і наведені там паралелі: Wolf, Halle der Völker, I, 11. — Haus-schatz, 283.

Поступоване з дівчиною, що втратила невинність, та з криткою, яке ми бачили доси, носить тільки моральний характер. Та з народньої традиції і з документів, які дійшли до нас, переконаємо ся, що наслідки гріха для тих, що провинили ся, були ще далеко діткливійші. Дівчину не тільки покривали і втинали косу, де сього вимагав звичай покриваня, але втяту косу привязували до тички і застромлювали для посміховища на дах дому або коршми, водили її разом із провинником по селі чи місті, били (або коло церкви або на роздорожах), обмазували дегтем та обсипували пірем, накладали хомут і запрягали до воза. Сього домагали ся не тільки острі моральні приписи, але й давнійші державні закони. А те, що раз закорінило ся серед народа, не легко викорінюєть ся. Се покажеть ся і з отсих оповідань, які наводимо.

Як карали давнійше зведениць?

1.

Зведениці не карали буками, хиба парубка того, шьо гіўку звіў. Єк уже жінки пізнали, шьо уна тїжка, єк то у нас кажут — с черевом, то брали перемітку тай ішли з бабоў¹⁾ тий завивали тоту гіўку, тий наказували, аби ни стратила, ни дай Боже, дїтину; а сокотили, аби таку єк найборше пізнати і завити, бо єк гіўка с черевом ходит розвита, то у тім чисі на село спадают усекі нишестя — голод, град, повінь, вогні, громи, саранчя; а єк завита, то того ни буди.

Єк завивали, то віпитували си, від кого уна кішкá. А гіўка мусит приповісти, бо єк ни хочіт, то дают знати до віта, а віт віселаї туди присежних, а присежні або бют, або берут до арешту.

Єк гіўка вікаже, котрий парубок, тогди ідут за тим парубком; іде віт і присежні до него до хати, звикле то си дієло у нигілю. Брали того парупка і вели єго на три мости і били, кїлько віт казаў, найбільше до двадцїт букіў. На першїм мостї дали петь букіў і при тім кричили: Кайте се, люде, абесте так ни робили, бо й вас таке чїкає!

Як люде се чули, збігали се дивити се, кого бют. Але ведут єго на другий міст і дают зноў петь, а на третїм мостї дают десеть; закіля дійдут до третого моста, то ціле село збіжит се дивити се на покаянїє. Єк вібют, то пускают до дому. Єк би

¹⁾ Моша, акушерка.

се так трафіло, шьо і вігіў парубок таке зробиў, то віт віріжеў по него депутатіў.

У першу нігілю по буках на данци здоймаў їму (тому, шьо звїў гіўку) з голови кіпелюх тий стїгаў з него бинду і пави тий кидаў парупкам під ноги тий данцуваў на тім кождий, аби їго се таке ни ймило.

Старший парубок кидаючі тото казаў: Оттут твоє парубоцтво, курварю!

Для звездениці найгіршья кара була, ек її завили у перемітку¹⁾. Тогди така гіўка нігде се ни показувала, бо се устидала, лиш хйба дес у ночі вішла на вулицу; навіть у поли до роботи так ішла, аби людий обминати. Чисом трафело се, шьо гіўка зі ўстиду умерла, або утопила се, або зависила се. Чисом зноў зганела тіготу — брала у аптиці шпілер, соли-ледіўки, галуну, перцу крамського і то разом пила; але то робила на двої — або стратит тіготу і трохі послабуї тий віде, або умре.

Потому ек уже се дітина учинит, шьо звикле обходило се без баби, бо так ішла на злоги, ек ни у стодолї, то стайни або у кучі, то під плотом у кропиві, або у курудзах, або у колопнєх, аби ніхто ни видїў.

Боло, шьо у зимі вішла на двір родити тай там від студени застила і она, і дітина. Або були віпадки, шьо дитину закопала, а сама увішла до хати і ніхто ни знаў і тиждень за то.

Буў раз віпадок, шьо звидинице вішла у ночі на двір і у кукурудзах учинила дитину тий вікопала ємку тий закопала дитину і завернула гарбузине з гарбузом на то місце і пішла до хати; переспала, а рано пішла с хатними у поли на жнива. Аж потому на третий день сусідский пес приволочиў д свої хатї ту дитину тай зробиў се гамір. Позбігали се люде і віт тий зачили се віпитувати у родичіў звездениці, де уни були і на шьо позволили тото зробити. Потому закликали бабу, баба зрєвідувала дїўку і зараз переконали се, шьо то она. Страчі узели до трупарні.

То місце, де страчі було закопане, то уже до суду-віку ничисте; ек би там поклаў хату, то там буде цілу доміўку крутити і то місце с поколїня на поколїне переказуют родичі дітем. То навіть і туди ничисте місце, куди пес перенїс страчі і де їго розїў; але найдушї там, де звездениці задушила дитину.

¹⁾ Таку перемітку давала охочо кожда газднїя. бо котра дасть, то у її родї й хатї ніколи таке не трафить ся.

Бувало, шьо діўка зимі вібрала у стозі сїна таку дучтью, ек сама і там залїзла і учинила дитину.

Ксьондз таку дитину ни хокїу хрестити на покаяніє, а то ни дай Боже, аби нихрещена дітина умерла, бо то на село усекі нешестя ішли. То навіть і чужі старали се, ходили чужими селами і просили ксьондзіу. Але ксьондзи ни хокїли хрестити, лиш віпитає се, у кількох уже ксьондзіу були; ек він десетий, то охрестиу, а ек нї, то каже: Ігіт далї. Ек уже хрестиу, то давау іме паскудне: Софрон, Нисип, Самоїло, Гарасим, Мартин, Курило, Фірцьо, Тарас, Уласїй, Палїй, Амброзїй, Насна, Торонь, Карпін, Левонтий; а діўчатам: Юстина, Харїтена, Марта, Марфина, Аксана, Кїцана, Саўрона, Кїкілина, Хрестина, Фалина, Іўка, Калина, Марина, Магдилаина.

Ек найшли страчїну, або пітकिनену дітину, то ішли ривїдувати ціле село. Віт брау бабу і присежних і ішли хата від хати і ривїдували — присїжні ставали коло хорїмних двирїй, а баба уходила у хату і вігонила усїх із хати, а гіўку ривїдувала. Ек діўка се бунтувала, то присежні били. Ек найшли ту гіўку, то брали ї до міста до мандаторе, але наперед ї завили.

Даўно зведенице була відлюдоу, через ціле жите — ек ї ни засватау той, шьо ї звїу. — Копелце і копелицу нинавігїли також люде, бо казали, шьо уни ни добрі на перехїд і дуже лекко ўрочут.

Така гіўка (не завита) ек когос перейшла, шьо ішоу або їхау, віу ікус худобину на ермарок, то він уже дуже зле гостиу, тому старали се таку ек найскорше завити. Ек тот парубок, шьо ї звїу, хокїу се з неу уженити, то він так мау весїле, ек другї: Ішоу просити у село і на шепці мау вінок. Але зведенице не мала нїякого весїле, лиш обїд так, ек удовиці.

Спїванка такого парубка, що хотїв звести дївку.

Їдет пани ріпу, ріпу, а попи й шалату,
 Ек би, діўче, на черевї збудувати хату?
 Та з нас би се, легїнику, люди дивували,
 Та ек би ми на черевї хати будували.
 Ни будут се, діўчинонько, ни будут смїяти,
 Лишень тобї перемїтку, а мене латати.
 Мене будут тай латати шї й на третїм мостї,
 А до тебе с перемїткою прийдут жїнки ў госкї.
 Тай бодай ми, легїнику, того ни дїждали,
 Шьоби мене завивали, а тебе латали!

Зап. від Василя Павлюка Ф. в Тростяниці, Святинського пов. А. Опшук.

2.

Зопсуті діўчата або молоді жінки карали за розпусту по-сторонками на лаві, або на драбині, аби жінка з животом не вдушила дитину. Єнакше карали, коли злапали на розпусті. В нашім селі, а може так само і в других селах, були встановлені провізори, кілька чесних людей, і тоті мали пильнувати, аби сі жінки не тікали з другими чоловіками тай аби сі дівки не псували. Як вони самі взріли де пару в купці, або їм дали знати, що виділи, як хлопець і дівчина робили щось па-скудного, то они мали обовезок їх укарати. Тогди збирали про-візори обоє до купи, єго вбирали в чеpec і спідницю, а єї в єго капелюх, і так вели перед канцелярію. Як назбирало ся багато людей, тогди карали їх перед всіми людьми посторонками на лаві, а жінки також на драбині, як бояли ся, щоби не вдушила в животі дитини.

Записав Ст. Підручний в Славську, Стрийського пов. від Івана Цушкара.

3.

Інакше зовсім карано дівчата тоді, коли котра з них ур-дила дитину, не вийшовши перед тим замож. Кари ті, на так званих покритках, удержали ся в селі Милятичах, Львівського повіта, аж до 70 років минулого столітя. Ів. Урбан, около 70 літний дід, оповідає про се так: Коли дівка погрубіла тай не віддала ся, тогди на кілька неділь перед тим часом, як вона мала вро-дити, втинали їй косу, привязували до довгого патика тай серед богато народу запихали тоту жердку в верх коршми. Там вона стояла, аж ї вітер розніс, хиба хто тихцем вкрав.

Федь Думанський оповідає так само, а дальше додає:

Тої коси не вольно було нікому рушити, аж ї вітер роз-несе. Міг ту косу знети лиш той, що хотів з дівчинов жинити ся, а особливо, як вона була груба від него. Деколи як дівка нічого тому не винна¹⁾ була, могла сама жидати, щоби ї косу віддали.

Записав в Милятичах, Львівського пов. Ст. Підручний.

4.

Єк уже піде чютка по селу, шьо ікас „така“, то віт браў з собоў мошу і посіпакіў і іде до хати. Єк увідут до хати, то моша ривідує ту діўку і зізнає, шо она „така“.

¹⁾ Се відносить ся до знасилуваня.

Тепер уже каже віт її покрити, бо она ни гідна людий переходити простоволоса.¹⁾ І бере моша насамперед онучю і кидає її на голову, а потім уже ці нєня, ці хто бере фустку тай завинют ту діўку, аби так ни ходила. Таку діўку називают уже „покритка“, а ек має дитинє, то то дитинє називає сї „копилє“. Люди дужи сї сокоте, аби така діўка не переходила нікому дорогу, бо чіреки будут сї чинити по кілі, а зноў у торзі зле поведе сї тому, кого она перейшла.

Зап. від Івана Сандуляка, посла з Карлова, Снятин. пов. А. Омищук.

5.

Як дівчина стала матірю або були вже видні сліди недалекого материнства, люди сходили ся до церкви, а по богослуженю старшина церковна затримувала ся на порозі і жінки ножом відтинали її косу.

Війт розказував паламарєви здоймити шнури з дзвонів, а жінці казав розібрати ся до половини, привезати єї шнурами, і тягати наоколо церкви. Коли прийшли на ріг церкви, ставали всі, дек тримав за голову, а інші за ноги, палямар бив кількнайцять разів тими шнурами („на голу“). Коли так повторили на чотирох вуглах, пускали винну, а жінки називали єї ріжними словами. Косу, котру обтяли, привезували на високу тичку і вивішували на коршму.

Зап. від Юліяна Гринєвича, що служив у селі Бонішанах, Золочів. пов. і чув там се оповіданє С. Бурко зі Станіславава, 1908.

6.

Стара жінка — она панчіну робила — та росказувала, шо як таке трафіло сї, шо дівка звела сї, то ідут ватамани і віт іде, тай оден ватаман бере за праву руку, а другий за ліву, тай ведут до тої пані, шо у неї робили панчіну, а ціле село мітлами вімітают за неў, гонют віниками, аби того не було більше, бо то сором.

¹⁾ Те саме подає О. Кольберг із тогож Покутя:

Коли притрафить ся, шо дівка завагітнїє, тоді запрошує вона собі молодицю сусідку, аби завила їй голову так, як замужні жєнщини завивають молодицю при почіпчуваню. Якби котра дівка захєхала сей обовязок, віт прислає їй акушерку, щоби немов з уряду сповнїла єю церемонїю. Давнїйше обтинано дівці перед завітєм косу публічно перед коршмою на смію. (Чортовець).²⁾ Те саме діяло ся також у Жукові коло Хотиміра.³⁾

²⁾ О. Kolberg, Pokucie, I, ст. 210. ³⁾ Тамже, ст. 248.

Та паня, шо у неї робили панчіну, то рубала ті діўці кіску і голову тогди намащували ї дехтем. Потому копали яму на черево і ї клали на землю тай били по 25 різок ватамани.

Єк уже утетї кіски, берут ту діўку тай ведут у місто — усе село віріжеї ї за село мітлами, — а потому провадили ї ватамани таку обмащену дехтем через місто на покаяне. Се оповідала Гандзя Фодчукова.

Запис. від Параски Кузикової в Тулові, Сиятинського пов. 1913 р. Ант. Онищук.

7.

Котра скопичила сї, то карали давно буками, доки ще букі були. Кажут — я тото дес чула — кажут, шо клали на тоту драбину, шо під церков. И кладут на тоту драбину, аби кылюх пішов межи щєблї, аби дитина, шо у нї, ни удушила сї, тай били буком. А потому як устала, то мусїла гекувати, каже: „Гекую вам за науку“. — А як би ни гекувала, то ше раз гістане, так до тої міри, шо мусит гекувати за науку.

Але то давно ни трафело сї, такої пустоти ни бувало дуже; то тими нидавними чесами таке завело сї.

Зап. в Зелениці коло Зеленої, Надвірнянського повіту від Юліїни Онуфрак в 1908 р. А. Онищук.

8.

Питав ся я 75-літнього чоловіка, котрий був начальником в сїм селї, тож думаю, шо памятає добре. Казав, шо в них покриток не карали, лише панотці накладали кару за такий проступок і то при хрещеню мусїла така мати заплатити пятку кари, і священник не питав о імя, яке дати народженій дитинї, але сам давав і то звичайно не такі, яких найбільше в селї дають люди, звичайно такі, які видавали ся троха смїшні, от пр. Харлампій. Поза сим не поносила жадних наслідків нї покритка, нї дитина, хиба се, шо люди об єї проступку говорили селом. Покритка по народженю дитини не смїє, як іде до слюбу, золотити собі на голову цвіти.

Зап. у Руськім Банилові на Буковинї, 1913 р. О. Колярицький.

9.

Давно карали, як котра сї спокритчила; і то не то, шо карали тогди гіўку, але навіть і ўдовицю.

Як побачили люди, шо уже „з черевом“ котра, то клали на драбину (коло церкви), аби черевом пішло між цїпки, аби собі не змецкала, і карали рісками.

Або, котра сї гіўка спокритчила, то карали ї рісками і такий чепец мусїла носити на голові; мусїла носити, бо зноў карали: Якьис собі постелила, так спи.

То жони старі кажут: Було біле таке, як би криси обрізаў з капелюха, тото таке було, і називало сї „чепец“.

То приказуют у нас таке: Лишила сї удовицї по мелнику, тай провадила той млин далї. Але прибиў сї ід нї оден чоловік, шо провадиў, помагаў ї, розумїєте, бо розумїў тому лад, і поволеньки-поволеньки підійшов, шо баба єму дозволила сї...

Як уздрїли люди, шо она „при надїї“ і зараз мали розказ ї заскаржити.

І вїїхаў якис пан, ци то комісар, ци як уже, аби ї засудити на кару.

Але зачєў він людий просити: „Подаруйте ї, каже, тим чєсом, нїм она буде мати дитину“. „Як буде мати хлопцї, то абисти ї подарували цалком; як буде дївчина, она свою кару мусить відібрати“. „Не маєте, виджу, ковалє, нї мельника, може як буде хлопец, то буде ковалем, або мелником, все здасть сї у селї“. — Люди пристали.

І так трафило сї, шо буў хлопец, і буў ковалем.

Мала щїсте!

Запис. 1908 р. в Пасїчнї, Надвірнянського пов. від Петра Федоришина А. Опшцук.

10.

То як газда извиде гіўку, такі такий, шо має жінку — ну, то як запїзве у суд, то є кара; бирут и присугї на ту дитину „кавалїчок“ — и уже. Цирез тото зле, бо така, за припрошінем, курва сама дивїт цї, аби котрого доброго газду закігнула, тай потому у суд. А ти берут та відбирают від газди грунт и дают на дитину ї, на того, ни дивуйте, „копила“, як у нас кажут, и кривгє їго гїти.

Але як лигїнь скопичит яку, то кари за то нима жадної. Онди у Пасїчнім гіўка запїзвала була лигїне до суду — такі цирез отике, тай присудиў сендзє два грейцирі на позлїтку. Тике, ни дивуйте, на сьміх.

Питає сї сендзя: „А на шо ти, каже, дала сї намовити до того?“

„А, бо він, каже, мене силуваў, намоўєў до того“.

А сендзя узєў тогди иглу и каже: „Тримай“. И узєў нитку и каже: „Ану мигай типер иглоў, а я буду силети, але мигай, аби я ни знати шо тобі казаў“.

Тота мигає, а сендзі хоче ўсилити, и усе каже: „Та чикай, бо я ни можу нитку ўсилити“. — А тота мигає: „Та чикай, ни-бого“... Але де...

Тай так каже: „А видиш, так і з тим: Як би ти ни хокіла, то він би сам ни узєў“.

— „Праўда?“

„Праўда“.

„Ну, то дістаниш від него два грейцирі на позлітку до вінка“.

И присудили два грейцирі дати єму для тої.

То для газди є кара, але для лигінє нима жадної. Тай жадна такі ни позиваї, бо знаї, шо гістани на позлітку, а білше ніц.

То тими роками — такі жадної кари ни було — хіба типер; буде так 7—8 рокіў, як ніби ксьондз ни хочи ирстити, виводити, а як уже уерстит, то заўжди даськь таке имє, шо стидно: Адам, Єва, Мойсей, Давид, Ізак — от тике — на сьміх.

Запис. 1908 р. в Чернику к. Зеленої, Надвірнянського пов. від Василя Дирдюка Ант. Омищук.

11.

Оден туй чоловік як зловиў лигінє коло жінки, то узєў і обстрег оттак піў голови, оден бік, а з другого боку лишиў. Той відтак обстрег і решту, али доўго ни показуваў сі між люди.

А даўно то за усьо буками карали коло церкви і за то певно также так карали.

Запис. 1908 р. в Зеленої, Надвірнянського пов. від Андрия Борисюка Ант. Омищук.

12.

Раз ми зговорили ся у Волчківцях, відки взяли ся у нас ті „лацїнніки“, а оден газда так оповідав:

Як котра дїўка служила у дворі і там з тим паном дійшло до того, шо була кешка і ї ся зараз цурала рідня. І як она мала дитину, то ї ся цурали і ніхто не хотїў піти ї у куми, аби ту дитину увести у хрест, бо наші ксьондзи не приймали до хресту. Она радила ся тої сторони, з ким собі зайшла; радила ся, шо має робити. А они радили ї іти до польского ксьондза, а польскі ксьондзи приймали дуже радо і с тої причини маємо богато тих т. зв. лацїнніків. Потому і назвиско так ішло: Она була Чорней, а дитину записали Чернявский. А котра не хотїла іти на польски, аби дитина ї була Поляком, то ішла такі до нашого ксьондза, а за кару давали дитині нефайне імя, а ї рубали кіски

і прибивали на брамі коло церкви і то так під сьвято, під неділю, аби усі люди, а найбільше дівчата, аби ся на то дивили і того ся страхали.

Запис. від д. Николая Кузика в Тулові, Снятинського пов. Ант. Омищук.

13.

На конець подаємо ще запис нашого пок. етнографа В. Милорадовича про публичне покаранє перелюбців на селі.

В селі Хитцях, Лубен. пов. був не так давно ось який випадок покараня сільської кокетки:

Знюхав ся чоловік із чужою молодницею та став до неї так, як до вінчаної ходити. Схопили його мужики нічної доби, пірвали на нїм штани, а на нїй запаски, і повязали їх обоїх мотузками. Одні знайшли коробку, другі ушкоджене відро, бють у них і співають погані пісні так, як тоді, коли буває негарне весіле. Їх вели на поліцію. По дорозі повернули до Жида. Той звязаний чоловік купив людям пів відра, а потому ще з четвертину. Дали тій молодиці пять різок і простили. Вона побігла зараз до дому лаючись, а він пив далі з чоловіками. Та баба не покаяла ся, приманила до себе другого. Тоді знов їх водили. Її привязали до нього і сорочку їй підняли та закрутили висше пояса, висікли, всипали їй зо три десятки, — а він купив мужикам четвертину¹⁾.

* * *

В старині перелюбців прилюдно водили по селі, били різками, обмазували дегтем або медом та посипали потім пухом і пірем. В Англії та Німеччині водило ся се загально в середно-вічу. Отвіновський оповідає навіть про І. Мазепу, що його за перелюбство вибили різками, вимазали голову дегтем та обсипали пухом. Дещо з того перейшло до найновіших часів. У лубенським окружнім суді розбирали справу ще в 1899 р. про те, що одній жінчині вимазали голову дегтем за перелюбство²⁾. В цікавій книжці Ор. Левицького, що представляє збірку судових присудів³⁾, наведений цілий ряд справ за перелюбство в сімнадцятім століттю (подібних старших документів у нас доси не знайдено). Деякі з них підходять і до нашої теми.

¹⁾ В. Милорадовичъ, Лѣсная Лубенщина (Кіев. Старина, 1900, кн. IX, ст. 262).

²⁾ Тамже.

³⁾ Ор. Левицькій, Очерки народной жизни въ Малороссіи во второй половинѣ XVII ст. Кіевъ, 1902.

Найострійше очевидно карало ся насильство. В 1687 р. розбивав полтавський полковий суд справу дівчини Пазьки, що служила у „славетного“ міщанина в Новім Санжарові Сенька Шапочника, та яку він знасилював. Пазька ставила ся в суді разом зі своїм дідом і тіткою, яких оповістила того самого дня про „гвалт“, що їй наніс Сенько, та які принесли з собою на доказ „лице“, т. є. сорочку своєї своячки зі знаками „позбулого панянства“. Суд переслухав Пазьку і свідків та заяву „зацних“ жінок, що оглянули „лице“ та признали, що на сорочці дійсно „знаки позбитя панянства“. Обвинений не хотів зізнавати. Тоді суді заглянули до Статута Литовського і до Права магдебурського та „прихилиючись до ради товариської і до суду приналежних персон“ видали присуд, що Сенько Шапочник за свій „незбожний“ проступок має бути „скаран на горлі“. Та скоро проголошено присуд, почув ся з усіх боків плач, стогін та просьби. Насамперед розплакав ся сам засуджений і почав горячо просити „над собою змилованя, чи не мог би он бути волним от смертелної карности“. Почали за ним просити також „многіе зацние персони, мещане и купці полтавськіє“, а далі й його жінка. На стілько просьб не міг суд остати глухим, тому змінив свій присуд, дарував обвиненому жите, але приказав відшкодувати Пазьку, та заплатити „навязку ведле єї стану“¹⁾.

Таку саму справу розбивав той же полковий суд 1684 р. Жалувала ся „служебница“ Марія Луциківна на новосанжарівського козака Івана Божка, що її „панянства позбавив“. Обвинений признав ся і просив помилуваня: „Панове, змилуйте ся надо мною! Я уже і сповіди святої вислухалем. Гріх то мене споткав, що я міючи жону, тогом ся гріху смертелного допустив“.

Судії вглянувши до Права магдебурського, признали, що „той збродень Іван Божко по сповіди міет на горлі скаран бити зятєм шиї. А поневаж усилownie просил нас Божко над собою змилованя, даровавши єго смертелною карністю приказуєм, аби Марії нагородил слушне за збавене панянства єї, з нагороженем вини панської і нам, врядуви, належної“.

До присуду доданий також реєстр заплати, що мала дістати „дівчина Марія“ від Івана Божка: „Корова єдна, якую сама сподобает; овець пятеро; курта шиптуховая, барашками подшитая; ложник (перина) і подушка; плахта єдна, сорочок жоночих три, наміток дві; чоботи чирвонії; пояс штучковий; хліба на Бож-

¹⁾ Ор. Левицкій, Очерки, ст. 113—118.

кових нивах сама собі нажнет; а що рок служила, за тоє особливо платити повинен¹⁾.

Так недорого викупив І. Божко свій „смертелний“ гріх, завдяки милосердному українському судови.

Тому що за насильство грозила кара смерти, треба було судови дати певні докази, а не сумнівні, що се було насильство. В 1698 р. розбирав суд справу Олексі Яковенка, що мав знасилувати молоду жінку козака Павла Набоченка в Кереберді, Любку, як той виїхав на довший час із дому. Суд переслухав Любку, сестру її мужа, а далі Яковенка. Сей почав розповідати: „Шож, панове уряде, як перше духовному отцеві розказав, так і вам мовлю. Рано в неділю прийшов я з Клименком до Павлової хати тютюну тягти і потягнувши, Клименко вийшов з хати і стояв на воротах, а я Любку до того приводив і вона мені повинилась, вчинив їй на постели гріх тілесний, тількиж не гвалтом; сама вона пішла до хижі. А Клименко того не відає. По істинній самій правді мовлю. А що в день і в ночі приходив і тому єсть правда, бо сама мені приходити казала“.

Суді здивовані переглянули ся і запитали Любку: „Чомуж ти по тім гвалті людім не оповідала?“

„Шож, панове — відповіла Любка — по істинній самій правді в той час не стямила ся, єдно із страху, в друге — що беремінна, а в третє за встид; аж за приїздом мужови своєму сказала“.

Суді не рішали справи, але відіслали її до полкового суду (з сотенного). Полковий суд розібравши справу, не узнав признак насильства, бо Любка „гвалтом не водала і стало ся єй тоє в день, а не в ночі, межі людьми“, що могли чути її „воланє“, а признав тільки „самое їх обох порубство (перелюбство) і самовольное призволенє ся“, тому постановив, „аби ониє вшетечники Яковенко і Павлиха були виною піняжною скарані і вязеням долгим принужені, що ся і стало“. Так легко покарав суд Любку мабуть тому, що вона була ще дуже молода²⁾.

Гірше вийшла „служебка“ Оришка, що в 1700 р. обжалувала в суді полтавського горожанина Кузьму за насильство. Суд переслухав сторони, а для експертизи „кошулі“ завіззав „старій невісти, добре на том знаючі ся“. Ті розглянувшись заявили: „Не єсть то, панове, слухніи знаки гвалту, бо і не на тім містци, де б належало, і крови немає“.

1) Тамже, ст. 118—119. 2) Тамже, ст. 124—129.

Після того суд видав присуд: „Поневаж Оришка гвалту не волала, і жадних знаків певних не показала, і свідків не поставила, і перед людьми таїлась, і вже по трьох днях, коли їй нагороди не дано, тогді до суду з злости обявила за побудкою тітки своєї“, тому за неправдиве обжалуванє повелїв „тую дівку Оришку скарати канчуками“. „А помовлений Кузьма от гвалту любо і волен зостав, однак не згола, але має за тоє, як сам признав ся, що тую дівку за живот пощупав, виною звиклоу скаран бути“, то значить заплатити звичайні судові кошти¹⁾.

Звичай караня смертю за знасилуванє дівчини, був загальний в давній Европі. Ф. Мітлер наводить у своїй збірці пісню п. н. „Schuld“²⁾, в якій хлопець вийшовши до ліса, здибає вісімнадцятьлітну дівчину і знеславлює її:

Er nahm das Mädcl gefangen:
Gefangen musst du sein!
Er zog ihr aus ihre Kleider,
Und schlug sie also sehr,
Hat ihr genommen die Ehr.

За те швидко прийшла кара:

In Augsburg in dem Wirthshaus
Sass er bei Speis und Trank,
Da kam dasselbige Mägdlein,
Griff ihn an seine Hand,
Schloss ihn in Ketten und Band.

Провинник пішов до вязниці, а швидко впав засуд:

Der Kopf gehört an Galgen,
Der Körper auf das Rad,
Weil du's verschuldet hast.

Та не тільки знасилуванє, але й звичайне перелюбство підпадало в давних часах під кару смерти. Слід сього остав ся також у наших народніх піснях. Ось одна з них:

Пішов Джумило лугами, лугами!
Серденько моє! лугами! лугами!
За ним громада с панамі.
Ой як Джумила злапали:
— Тепер, Джумило, признай сьї,
Кількоє дівочок я зрадив?
„Ой зрадив я їх дванацїть,
А тринацїту Марію,
А штирнацїту Ганусю,
А пїитнацїту Горпину.

¹⁾ Тамже, ст. 123—124.

²⁾ F. Mittler, Deutsche Volkslieder, ст. 173, ч. 192.

Тим дванадцятьом дам гроші,
 А за Марію — зімлію,
 А за Ганусю — дам душу,
 А за Горинну — загину.
 Не везіт мене попри млин,
 Щоб мнѣ не зайшов гиркий дим.
 Но везіт мене попри гай,
 Щоб моя душенька пішла в рай!

Записав у Вербівцях, пов. Тербовля, від Марії Деркач Василь Деркач.

Особливо перелюбство між кумами карано остро, та все таки не бракувало ніколи охочих коштувати заборонені овочі. Ось які думки прошибають голову одного такого джигуна:

В славнім місті Гусятині на високім замку
 Ой лежить кум окований за куму коханку.
 Ой за що він окований? За біленькі ноги,
 А щоби він тай не ходив до куми небоги.

В славнім місті Гусятині на тім самім замку
 Ой лежить кум закований за куму коханку.
 А за що він закований? За біленькі руки!
 Ще тра куму раз любити, хоть прітерню муку.

В славнім місті Гусятині на високім замку,
 Там лежить кум закований за куму коханку.
 А за що він закований? За біленьку шию.
 Ще тра куму раз любити, хоть марне загину!

Зап. у Гринівцях, Станіславівського пов. 1869 р. М. Бучинський.

Полові зносини між кумами уважають ся також великим церковним гріхом, тому то простий народ вірить, що наслідком сього гріха куми можуть попереминювати ся в каміне. Такий камінь (Баба) стояв приміром у Камінці Великій (в Коломийщині) і нарід називав його кумами та вірив, що в нього обернув ся кум із кумою, що вертаючи від хресту згрішили¹⁾.

Про гріх між кумами маємо й документ. У маю 1688 р. вніс до полтавського суду атаман із села Івашок із товаришами таку жалобу:

Милостивий добродію наш, пане полковнику полтавський! Под сумленем душ наших повідаємо, що Петро, зять Дмитров, содомский і Богу мерзкий учинок через многіє часи з Тетяною Павловою, кумою єго, пополняючи, строїли, о чім давно відомо нам було. А тепер Бог обявив його, Петра, з кумою його Тетяною гріх, которих піймано на горищу і взяли ми признак —

¹⁾ O. Kolberg, Pokucie, т. I, ст. 7.

з Петра кожух, а з Тетяни плахту, обох давши до вязеня сільського. А тепер того вшетечника і вшетечницю перед вами становимо.

Обвинені не заперечували вини, наслідком того судії оголосили присуд: „Чужоложник мечем аби бил каран, а чужоложниця у пронга аби бита була і од права малженского одсужена“. Та тут счинили численні діти Петрові голосний плач. Почувши гіркий плач, судії призадумали ся: З ким же остануть ся ті бідні сироти, в котрих не було матери, а тепер хотять забрати їм і батька? Зглянувшись на діти, вони винайшли інший параграф: „Убогшіє вигнанем з поспольства, а богатшіє виною піняжною карані бити міют“ і приложили його до „Петра вшетечника з кумою його вшетечницею“¹⁾.

Числячи на таку лагідність українського суду грішив певно з кумою і той кум, про якого співаєть ся в іншій пісні:

Ой піду я та у город фасулї садити.
 Й-а мій милий чорнобривий йде до коршми пити.
 Я фасулї посадила, най фасуле сходит.
 Сама піду, подивю єї, шо мій милий робит.
 Ой прийшла я до коршмоньки, на порозї стою,
 Жигівочка медок носить, милий мій с кумою.
 Я поріг переступила та стала в куточку.
 А мій милий правов ручков кумі під сорочку.
 Кумкож моя, любкож моя, шо ти віробяеш,
 Шо ти з моїм чоловіком медок попиваєш?
 Кумкож моя, любкож моя, скажу тобі в очи:
 Ни псуй мені мешканечко, с ким я жити хочу!
 Лиши, жінко малоумна, пусте говорити,
 Руш до дому, пильнууй борзо вечерю зварити!
 Ой пішла я та до дому, двері отворила,
 Сирі дрова порубала, вечерю зварила.
 Ой вечерюм ізварила тай скіл застелила.
 А мій милий прийшов с кумов, дверім й-утворила.
 Ой якже він с кумов прийшов тай принїс горівки,
 Й-а сїв собі коло куми, якби коло жінки.
 Як горівку та розпили, стали вечерати:
 Постелиж ми білу поскіль, іду с кумов спати.
 А я поскіль застелила, двері утворила,
 Ой побіглам та до віта тай заголосила:
 Пане війте, начальнику, дай же минї раду,
 Бо я з своїм чоловіком на віки пропаду.
 Ой прийшов війт із присіжним, стали на порозї,
 Закували кума с кумов та за обі нозї.

1) О. Левицкій, Очерки, ст. 153—155.

Та якже їх закували, в фурдигу замкнули
 Та шоби си кума с кумом в купі сі набули.
 А мій милій чорнобривий плаче та голосит.
 Шире він сі із арешту до домочку просит.
 Пане вийте, начальнику, визвольж мні с того,
 Покий в свікі жити буду, вже ни буде того!¹⁾

Сей варіант записаний в Іспасі, коло Коломиї. Є ще другий (під ч. 430) з Гарасимова, але той не повний, має лиш 5 строф. Ц. Найман надрукував також один варіант сеї пісні, з якого наводжу тут кінець:

Ой дала я вечерати, положила спати,
 Сама пішла та до двора, дала панам знати:
 Паниж мої, сенатори, дайтеж менї раду,
 Бо я з своїм милесеньким на віки пронаду.
 Прийшов соцький з атаманом, стали на порозі,
 Тай забили куму з кумом по єдинї позі.
 Жінкож моя, любкож моя, визволь мене з цього,
 Доки буду жити в єввіті, вже не буде цього!²⁾

Хоч українські суди судили лагіднійше, як вимагали приписи незвичайно острого середновічного права, то все таки й вони не гладили по голові, особливо коли за судженням не було кому промовити. Супроти сього стане нам зрозуміла пісня, в якій парубок жертвує ріжне добро зведеній дівчині, просячи тільки, аби не признавала його батьком дитини:

В зеленому гаю Василь сіно косить,
 До нього Марія дитину приносить:
 Василю, Василю, на цюю дитину,
 Як її не возьмеш, на покіє покину.
 В зеленому гаю Василь сіно косить,
 Васильова мати обідать приносить:
 Марію, Марію, чого тутай блудни,
 Ой десь ти, Марію, сина мого любиш?
 Якби не любила, тоб тут не ходила,
 За твоїм Васильком бістру річку брила.
 А в неділю рано ще сонце не сходить,
 Васильова мати до коршми приходить:
 Василю, Василю, ой іди до дому,
 Забрала Марія всю твою худобу,
 Не повинна она всеї худоби брати,
 Що люде осудять, то то треба дати.
 Ой взяла Марія штири волн сиві,
 Зостав ся Василько по вік нещасливий.

¹⁾ O. Kolberg, Pokucie, т. II, ст. 232—233, ч. 431.

²⁾ Materiały etnograf. z okolic Pliskowa w pow. Lipowieckim, zebrane przez p. Z. D. (Zbiór wiadom. do antr. kr. т. VIII), ст. 201—2, ч. 205.

Шtiri воли сиві, а п'яту корову,
 За біленьке личко, за чорні брови.
 Ой люлю, люлю, ти маленький враже,
 Тепер Васильова вся худоба ляже.
 Ой люлю, люлю, маленький чорточку,
 Здеремо з Василя остатню сорочку.¹⁾

Наводжу варіант З. Рокосовської, хоч він і неповний, задля дуже плястичного зображення клопоту Василевого, що через любов зістав майже цілковито зруйнований матеріально. В збірці пісень Я. Головацького є два повні варіанти²⁾, з чого другий записав О. Павлович в угорській Україні тай по тодішнім звичаям „прикрасив“ його, додавши до нього своє закінчене. Воно одначе таке характеристичне і так віддає народні погляди, що я вважаю не зайвим навести його тут. Зведениця докоряє невірному любкови і він зрезигновано годить ся на вінчане, а автор висловлює при тім свої уваги:

Штос посіяв, штос посіяв, то будеш збирати.
 Ти дітнині грішний отец, а я грішна мати.
 Ти обіцяв, ти шлюбубав за жєну*мня взяти,
 Вєра Боже, присям Богу, то ся мусит стати.
 Уж ся стало і не даст ся стати премінити.
 Не годєв я уж інакше собі порадити.
 Нєстаточні, ах нечесно ми враз учинили,
 Краси, вінка зеленого ми ся позбавили.
 Кєд ми сміли перед Богом злі skutки зробити,
 А мусимє перед світом стид, ганьбу терпіти.
 Побєрмє ся, а будемє богобойно жити,
 Бог нам рачит наші гріхи тяжкі отпустити.
 Ах жалосне, прєжалосне стояло весіля.
 Нїт барвінку, розмарії, нї жадного зілля.
 Плачут, руки заламуют бідний отец, мати.
 Било, било їм діточки ліпше дозирати.
 Било, било дозирати, як цвіток дівцу,
 Жеби мотиль не засіяв до ней гусєницю.
 Бо хоц мотиль позлатистий, красні крилця має,
 Але з єго серця червак квітки пожирає.
 Треба, треба мотильків бити, отганяти.
 Та дівочки, як цвіточки, будут проквітати.

Повний варіант сеї пісні має такий вигляд:
 Дівчина заблудила в лісі, здибала гільтая і просить пока-

¹⁾ Z. Rokossowska, Wesele i pieśni ludu ruskiego ze wsi Jurkowszczyzny w pow. Zwiąhelskim na Wołyniu (Zbiór wiad., t. VII, 3, str. 193, ч. 21).

²⁾ Я. Головацький, Народ. п'єсни, т. I, ст. 106—108, ч. 19 і т. II, ст. 707—708, ч. 11.

зати їй дорогу. Гільтай буцім то шукає за дорогою і задержує дівчину до ночі, а тоді заявляє:

Куплюж тобі коровочку сиву,
А нароблю вьсому гаю диву.
Куплю тобі коровочку руду.
Такиж тебе із розуму звезду.
Куплю тобі кватирку горілки,
Вспробую, який розум в дівки.

Дівчина опираєть ся:

Шоб я мала ще нічку блудити,
А не дам ся з розуму зводити.

Опір видно не поміг, бо колись пізнійше:

В темнім гаю козак сіно косить,
Аж дівчина дитину приносить:
Ой не коси, козаченьку, сіна,
Возьми собі та свого сина.

Ой наж тобі коника в нарядї,
Но не кажи панови, громадї.
Возьми собі ше й семеро овець,
Но не кажи, шо я йому отець.
Ой наж тобі ше й семеро хліба,
Та ти скажи на старого діда.

Ой дівчина все теє забрала,
На козака вею правду сказала.¹⁾

В иншій варіанті бачимо, як козак колише покинену дитину та приспівує їй:

Люлі, люлі, мій маленький синку,
Дадуть мені сто палок на спинку.
Люлі, люлі, дитино малая,
А деж твоя мати молодая?²⁾

Переходячи до дальших документів, бачимо справу межі нежонатим „винником“ (горальником) Григором та замужною полтавською міщанкою Настею Цимбалістою, жінкою Мартина. Настя привела на світ дитину від Григора і за те мусїли обоє відповідати перед полковим судом 1691 р. Обоє винні признали ся до грїха. Суд справив ся з „правом посполитим“ і видав декрет: „Чужоложник на горлі маєт бути каран, а чужоложниця аби била у пренгера бита і од права малженского оддалена“. — Та тут почали вставляти ся за Григором „люди зацний“ і судїї змякшили присуд ось як: „Чужоложника Григора любо за

¹⁾ В. Popowski, Pieśni ludu ruskiego ze wsi Zalewańszczyzny (Zbiór wiad. т. VIII), ст. 12—13, ч. 19.

²⁾ П. Чубинській, Труды, т. V, ст. 346, ч. 673.

прозьбою людей зацних каранем на горлі даровалисьмо, однак приказуєм урядовне, аби він од сього часу куда хотя з міста пішов і не тільки в самім городі Полтаві, але і в селах полтавських не мів свого житла. А Настю Мартиниху, чужоложницю, не в пренгера, тільки на ринку, пред народом посполитим, публице кіями пробивши добре, даємо на волю Мартинови: Коли не хоче, респектуючи на діти з нею спложенії, прийняти оної Настї за жону, тоді, як доложено у „Порядку“ на листі вишей написаном, од права малженского і ми оддаляєм. А коли в наступуючїї часи він могл би прийняти оную Настю за жону, то о тім вперед в суду духовного, потім нам, врядуви, повинен оповістити ся“.¹⁾

Як при попередних присудах бачили ми, що український суд змякшував приписи Магдебурського Права або Литовського Статута, так і тут се бачимо. Магдебурське Право вимагало безумовного розводу при перелюбстві одної подружної сторони, тимчасом український суд полишає до волі невинної сторони, чи вона хоче розводу, чи ні.

В 1688 р. розбирано в полтавськїм полковїм судї справу Педора Панченка, жонатого, і Гапки Панасихи, замужної, за перелюбство. Обвинені признали ся і суд видав такий присуд, як повисше, „аби чужоложник Педор Панченко мечем був каран, а чужоложниця Гапка Панасиха у пронга аби бита була і од права малженского оддалена“. Та тут стало ся щось незвичайне. Перед судїїв виступив Панас, муж Гапки, і Зїнька, жінка Педора, і почали просити, щоби виновникам пробачили „той злий учинок вшетеченства“. Судїям не лишало ся ніщо инше, як прихилити ся до просьби і змінити присуд: „І ми на жаданя їх ізволивши, карністю ганебною оних проступців даруєм, еднак вину панскую і врядувою за проступство їх мают платити“.²⁾

В 1694 р. розбирано в полтавськїм судї справу нежонатого козака Василя Кибаленка і вдови Педори Пилипихи. Їх приловлено на вчинку і на доказ обрізано поли. В Магдебурськїм Праві нема згадки про такий доказ, але в звичаєвїм українськїм праві він мав велику вагу і коли обвинувач предложив його, мусїв усе виграти справу. Обвинені признали ся до грїха, тільки вдова оправдувала ся тим, що хотїла за козака вийти за муж. Суд видав дуже лагідний присуд: „Запобїгаючи, аби вперед Кибаленко і Пилипиха були од злого повстягнені і до спросно-

¹⁾ О. Левницькїй, Очеркп. ст. 73—80. ²⁾ Тамже, ст. 80—82.

стей злих не удавались, наказуєм оних значною публікою, то єсть столповим вязеням обох скарати, при заплаченю вини належитої панскої і врядової“.¹⁾

В 1691 р. внесла полтавська шинкарка Хвенна до суду жалобу на якогось пройдисвіта Грицька Бондаренка: „Панове! Любо той Грицько мені гвалту жадного до чужолозтва не чинив, однак уже зайшов третій місяць, як зійшлисьмо ся на той гріх, бо він підняв ся був взяти мене за жону. Котсрими словами єго я упевнивши ся, була йому поволна і через немалий час мешкав він, Грицько, зо мною не без того, щоб і дитини мені не приплодив. А тепер, як бачу, сміх той з мене учинивши, ні на що мене зводить. Прошу з оного Грицька, як милость ваша уважите, святої справедливости“. Грицько не запирав ся, тому суд видав присуд: „Повскромляючи тоє, аби ся люди спросними і так нестатечними поступками обходити не сміли, приказуєм декретом нашим, аби оний Грицько Бондаренко посеред міста смертне кіями був битий за такеє своє значное проступство“. — Та коли і за Грицьком стали просити „зацні персони“, суд дарував йому жите з тим, що „панская (полковникова) і наша вина врядовая плачена має бити конечне“. Хвенна на диво лишила ся чомусь зовсім непокарана.²⁾

Не будемо наводити подібних присудів більше, що були все острі, а потім звичайно злагіднювані на просьбу рідні або знакомих, зазначимо ще тільки присуд молодиці Педори Іванихи, яку суд приказав вибити добре на мості³⁾ за перелюбство та присуд священником пономарки Явдохи за теж саме на посажене в куну⁴⁾. Через те маємо зібрані майже всі відміни кар, на які присуджували українські суди перелюбців. З них бачимо, під як сильним впливом народніх звичаїв стояв український суд у XVII ст. та як ті звичаї тривалі, коли багато з них переховало ся до XX ст., не вважаючи на величезну еволюцію, яку за той час перебув народ.

З літератури про утрату дівочої невинности, перелюбство та їх наслідки у різних народів пор. Dr. H. Ploss, *Das Weib* (особливо перший розділ). У нас: Н. Сумцовъ, *Культурныя переживанія*. З того розділи: Ч. 93. Покрытка. — Ч. 94. Остриженіє волосъ, какъ наказаніє. — Ч. 95. Обмазывать дегтемъ головы и воротъ. — Ч. 96. Обычай запрягать въ телѣгу или надѣвать хомутъ. — Ч. 97. Свободный разводъ.

¹⁾ Тамже, ст. 135—137. ²⁾ Тамже, ст. 146—150. ³⁾ Тамже, ст. 182.

⁴⁾ Тамже, ст. 184.

VI. Ревізія женщин.

Коли в якійсь місцевості знайдено мертву дитину, а не відомо було, хто її стратив, тоді на приказ начальника села, чи якоїсь іншої урядової особи скликувано в означене місце або всі женщины за покотом, або тільки підозрілі, і заряджувано їх ревізію. В нашій пісні маємо в п'ятих варіантах згадку про ревізію, з того чотири варіанти гуцульські. Наведемо тут дотичні місця.

Коли рибаки зловили дитину :

. Дали в село знати,
 Де би тоту дитиночку малу поховати?
 Покладіт ко під каплицу, трохи повартуйте,
 Беріт десет десетників, ідіт, ревідуйте.
 Ревідуйте старі дівки, тай і молодіці.
 Ревідуйте малі дівки тай і зведениці!¹⁾

Оба варіанти з Зелениці мають се місце ідентичне:

Ой ішли рибарчики та рибу ловили,
 Варварчину дитиночку у сачок іміли.
 Ой як они та іміли, дали віту знати:
 Як би тоту дитиночку, віте, поховати?
 Ой ни треба, лигіники, ховати, ховати.
 Принисети до каплиці, мети вартувати.
 Ой ви, хлопці-лигіники, вартуйте, вартуйте,
 А ви, баби, з десітками гівки ривідуйте.
 Ой у перид гівки, гівки, відтак молодіці.
 Вітак уже старі баби, а вітак вдовиці.

В Криворівському варіанті се місце сходиться дуже близько з варіантом у В. Шухевича.

Коли в обох наведених відривках бачимо, хто йде переводити ревізію (вартівники разом із десятниками; у другім баби з десятниками), а не знаємо способу переводження, то в Тростянецькім варіанті бачимо спосіб переводження ревізії, а не знаємо, хто її переводить :

Подивились Марисуні на білі цицоньки
 Тай пізнали, що вна кормить малу дїтиньку!

Що такі ревізії не перевели ся до наших часів, на се вказує отся часописна новинка :

Щось неймовірне. В одному селі Бузулуцького пов., Самарської губ., знайдено мертву дитину. Заявлено старості. Чиє воно? — Ніхто не міг відповісти на це старості. — Ну, то ми

¹⁾ В. Шухевич, Гуцульщина, т. III, ст. 192—193, ч. 7.

оглянемо всіх чисто дівчат, салдаток та молодиць. — Так і зроблено. Покликав староста в розправу баби повитухи, сільського писаря, 6 соцьких та десяцьких: Ідїть по хатах, обдивляйтесь! — І от ця „комісія“ почавши з одного краю села оглянула всі дівчата та молодиці, не минаючи й одної хати, пробуючи кожну „на молоці“. Було й так, що „комісія“ оглядала не самі тільки груди женщин. В одній хаті селянин не дозволяв соромити свої дочки, тоді староста сам оглянув їх. Так обійшла „комісія“ усе село.¹⁾

Мені вдало ся зібрати ще пять оповідань із недавньої минавшини про ревізію женщин і я наводжу їх тут, а може сільські інтелігенти звернуть на них увагу, та запишуть їх більше. У всякім разі вони стверджують істнованє такого звичаю між нашим народом та вказують на ще один культурний пережиток, що переховав ся в пісни.

1.

Ту в Золотім Потоці є Стефан Головецкий і він мав дівку, що зайшла в ценжи з одним хлопцем. Аби ни набрати собі стиду, пішла до ріки і там мала дитину в воді тай сховала її під камінь. Люди знали, що вона була груба, а тепер не видко по ній того, дали шандарам знати і тії завели її до касарні і там комісія ревідувала її і пізнала, що вона мала дитину. „А де тая дитина?“ — питають пани. — Вона видит, що не скрие се і не викрутит се і признала се, що сховала дитину під камінь. — Дохтори потели дитину і казали, що то було нездале і тую дівку увільнили, а тепер вже вона віддала се за того самого хлопце, з котрим зайшла в ценжи. Се правдива пригода з перед двох чи трох літ.

Зап. від Гриця Гука в Золотім Потоці, Буцацького пов. М. Боднар.

2.

То було у Красноставцех під Заболотовом. Дівка стратила дитину і вітак єї ревідували, віт, шандер, тай баба (повитуха) і найшли, шо то вна дитину мала. Теперечки вна сиділа інквізитом до признанї три місції в Коломиї, а потому пішли акта до Станіслава, тай вна таїла сї, шо нї, тай нї. Тай прийшло ї брак доводу. Теперечки сказав сендик, шо брак доводу і ти вже собі підеш до дому, але скажи ми ще, ци то був хлопець,

¹⁾ Рада. 1908, ч. 273, ст. 2.

ци дівчина? — А вона сказала, що то був хлопець. — Як сказала, що хлопець, так ї засудили на два літа декрету в Станіславі.

Зап. від Василя Гонюка в Існасі, пов. Коломия, М. Приймак.

3.

То було у Воскресінцех. Ми їхали з міста, а її зревідували тай вже вели. Тай привели ї там, де сі жовнери зицирували, а вона там дитину запретала, тай ї взели до криміналу до Коломиї. Вже був суд, а не мандатор, сендик Сярпінцький. А з дитинов не знати, що зробили, бо ми поїхали до дому. А в криміналі держели ї три роки і віпустили.

Зап. від Юрки Чубанючки в Гропивищу, пов. Коломия, М. Приймак.

4.

Може з 50 років тому, в тот час я був ще хлопцем, відбувала сі ревізія в нашім селі. Як знайшли де підкинену живу або вбиту дитину, то скликали і дівок і жінок перед уред громацкий і тогди ревідувала баба, така Kreis-баба, що то ходила на породини до кількох селів. Як знайшли, котра то вродила, а не мала дитини дома, а до того як ще і не кликала баби, то зараз пізнали і тогди карали буками, а найбільше посторонками. Били на лаві. У нас трафляло ся то рідко.

Записав Ст. Шідручний у Славську, Стрий. пов. від Луки Губіліша Гришового, літ около 74.

5.

Іван Урбан, дід близько літ 70, оповідає, що в їх селі відбували ся ревізії досить часто. Послідна така ревізія відбула ся літ тому трицять кілька. „Тогди, оповідає Урбан, знайшли дитину в горшку під мостом, що сі через него їде коло кузнї. Тогди віт і присяжний скликали на другий день всі молодї жінки, вдовиці і старші дівки до коршми тай там прийшла комісія з радних і при них ревідувала баба така, що її кличут до породу. Переревідували всі жінки і дівки, але не знайшли“. — На питанє, чому не знайшли, відповів мені Урбан, що він не знає, чому тогди не знайшли, але він думає, що або перекуплена баба затаїла, або дитину підкинув хтось з иншого села, бо і таке трафляло ся. „От, говорить оповідач, буде тому літ до 20, єдна жінка з нашого села пішла до ліса аж коло Жиравки тай там вродила дитину і лишила. Тай було би про-

пало, якби не органістий з Вовкова (сусідне село). Він щось робив в поли коло ліса, тай лежачи чекав до пізна в вечер на фуру і тото всьо видів тай дав знати до села. Але тогди вже так не били, лише жандарі забрали до Львова. — Урбан каже, що розпустні дівчата карали буками коло коршми на лаві.

Записав Ст. Підручний у Милитичах, Львів, нов. від Ів. Урбана. Те саме оповідав Федь Думанський тамже.

VII. Суди.

Коли рибаки зловили утоплену дитину, муіли звернути ся до власти і повідомити її про знахідку, щоб вона могла віднайти провинницю та укарати її. Пригляньмож ся, до кого вони звертають ся.

В однім варіанті звертають ся до ради:

Єден каже рибаченько: Ходім до двора!
 Другий каже рибаченько: Буде нам біда!
 Третий каже рибаченько: Ходімо до ради!
 Скликай, пане, скликай, пане, всіх дівок громади. (Русятичі).

В однім варіанті звертають ся видно до громади, бо туди збирають ся дівчата на переслуханє, зглядно на ревізію:

А в неділю дужи рано у всі дзвони бють,
 Веі дівоньки-паневоньки до громади йдут. (Городшлавичі).

У п'ятьох варіантах звертають ся до пана:

Як вони го¹⁾ уїмили, на ручки знєли,
 Понєсли го перед пана, на стіл²⁾ положили.
 Ой казав пан задзвонили я в ратуши в дзвін,
 Казав дівок назбирати я великий збір.³⁾

В деяких варіантах компетенції властий помішані (війт і пан). Се походить звідти, що пісня наверстовуєть ся елєментами з ріжних часів та відмінних країв:

Витягли ту дитиночку та на беріжочок,
 Пішла слава на все село, ой на всіх дівочок.
 Ой ви, пани, ой ви, віти, скликайте громаду,
 Щоби сесій дитиночці найти рідну маму.
 А вдарили ранесенько у голосний звін:
 Ой сходіть ся та до двора паняночки веі!⁴⁾

¹⁾ Спна.

²⁾ В оригіналі стоїть у сїм місци: тай.

³⁾ O. Kolberg, Pokucie, т. II, ст. 145, ч. 241.

⁴⁾ Я. Головацкій, Народ. пьени, т. I, ст. 54, ч. 13.

В найбільшій числі варіантів звертають ся рибаки до віта (в Угорщині бірова):

Ішли, ішли рибачейки риби ловити,
Не зловили щуку рибку, ано то днтя.
Стали собі, стали собі в велвку раду:
Пане війте, пане війте, зганяй громаду!
Назганяли, назганяли сімдесять дівок.¹⁾

В однім варіанті віт називаєть ся навіть судією:

Та якже ви и їмили, дали віту знати
Тай шьоби си признавала, котра їго мати.
У неділю пораненьтьо ударили в дзвін,
Тай сходи си жинтьи, дівки до сендзі у двір.
Всі дівчетка молоденті перед віта йдут
Тай на своїх головонтьях віночті исеут. (Волчківці).

В шістьох варіантах йдуть рибаки до отамана:

Взели тоє дитяченько до пана на раду:
Збрай, пане атамане, всіх дівок громаду.²⁾

В однім варіанті сей отаман дістає ще титул старшини:

Исповили те мале дитя в тонку крамину
Тай понесли те мале дитя перед старшину.
Положили те мале дитя на тисовий стіл,
Тай вдарили у Брківцях у великий дзвін:
Збрай, збрай, пан отаман, всю челядь на двір.³⁾

У двох варіантах звертають ся рибаки до сотника:

Ой дзвони, дзвони та сотничку у великий дзвін,
Та збрай молоду челядь до себе у двір.⁴⁾

В однім варіанті (волинськім) приносять дитину до попа:

Взяли його тай занесли до попа на двір.
Задзвонили ой всі дзвони на дівочький збір.⁵⁾

В п'ятьох варіантах приносять дитину на „казьонний двір, або дім“ (на Угорщині до табли), під чим треба розуміти судовий будинок:

Взяли дитя, взяли мале на казьонний двір.
Положили дитя мале на тисовий стіл
Тай ударили рибалочки в большой колокол:
Собрайтесь, красні дівки, всі на перебор!⁶⁾

¹⁾ K. J. Turowski, Dodatek, str. 18, ч. 18.

²⁾ Ž. Pauli, Pieśni ludu ruskiego, t. II, str. 8—9.

³⁾ В. Милорадович, Народ. обряды, str. 120, ч. 24.

⁴⁾ Б. Гринченко, Етногр. Матеріали, т. III, str. 272—274, ч. 533.

⁵⁾ Z. Rokossowska, Wesele i pieśni ludu ruskiego, str. 182—183, ч. 35.

⁶⁾ С. Чернявска, Обряды и пѣсни с. Бѣлозерки, str. 156—157, ч. 67.

В шістьох варіантах не несуть рибаки дитини ні перед кого, у двох дівчата збирають ся невідомо перед ким, у двох самі рибаки скликають дівчат. Тут очевидно пісня вже не повна.

З перебігу пісні, хоч не зі всіх варіантів, видно, що той, хто каже скликати дівчат на ревізію, видає опісля присуд на віднайдену провинницю. Значить, усі названі повисше особи мають судейську власть. Щоби сконстатувати, на скільки в сім правди, мусимо приглянути ся, які були суди на українській етнографічній території в XVI—XVII ст. та який був їх склад.

Перед повстанєм Б. Хмельницького найбільша частина українських земель належала до Польщі, тому й організація судівництва була польська, що розтягала ся й на лівобережну Україну. В Польщі-ж було середовічне, станове судівництво і воно протривало аж до розбору Польщі. Окремі суди мали шляхтичі, окремі міщани, окремі селяни, а по части й духовні мали окремий суд.

Шляхоцькі суди були так уладжені: Карні справи шляхтичів судили городські (grodzkie) суди, де урядниками були шляхтичі з судового округу, а предсідателем воєвода, або його заступник. Цивільні справи шляхтичів судили ся в земських повітових судах, де урядниками й возними були також шляхтичі, вибрані шляхтою повіта. Спори за межі і границі судили ся в підкоморських судах, де урядниками були підкоморій, вибраний шляхтою повіта, і коморник, вибраний підкоморієм із місцевої шляхти. Апеляція від усіх тих судів ішла в Люблинський трибунал, де судіями були також шляхтичі, вибрані поодинокими воєводствами.

Міщани судили ся судіями, вибираними з міщан, але тут становий принцип не був уже проведений так строго, як при шляхоцьких судах і на них видний був нераз вплив старостинської власти. При апеляції принцип становий зовсім не йшов під увагу. Міщанські суди ділили ся на магістратські і ратушеві.

В деяких випадках підлягали і козаки вже в XVI ст. своїм становим судам, як про се свідчить признане сього права в королівській грамоті з 1582 р. Докладніших відомостей одначе про них не маємо¹⁾.

Духовенство користувало ся також подекуди правом станового суда. До половини XVI ст. розтягало в Польщі духо-

¹⁾ Д. Миллеръ, Очерки изъ исторіи и юридическаго быта старой Малороссіи, ст. 63—64 (Сборникъ Харьков. Истор. Филол. Общества, т. VIII).

венство своє судівництво і на світські справи, але сойми з 1562 і 1565 р. відобрали їм се право¹⁾ і полишили тільки юрисдикцію в чисто церковних справах²⁾.

Селяни підлягали двояким судам: 1) Ті, що жили в королівських маєтках, підлягали судам старостів, або їх заступників, підстаростів та намісників. 2) Ті, що жили в панських маєтках, підлягали панському, так званому патрімоніальному судови. Пан судив не тільки своїх підданих, але й чужих, на скільки вони жалували ся на панських підданих. Юрисдикція пана розтягала ся аж до права смертної кари, а від 1518 р., в яким Жигмонт I зрік ся права розглядати жалоби селян проти їх панів, від слова пана не було ніякого відклику до висшої влади³⁾. Коли пан сам не судив із якої причини (виїзду, занятя в службі і ин.), полишав також свого заступника⁴⁾.

¹⁾ Dr. St. Kutrzeba, *Historja ustroju Polski w zarysie*, ст. 73.

²⁾ Що духовенство не вирікало ся одначе ще довго юрисдикції у світських справах, і хоч незаконно, сповнювало її, на се дав доказ Оп. Левицький (Очерки, ст. 49), добрий знавець історії XVII—XVIII ст. В 1692 р. убив священник Іван Терпило чоловіка. Се викликало в Полтаві сензацію. Коли перше слідство впало на некористь І. Терпила, духовенство зажадало нового слідства. Тому, що убийник був духовною особою, його повинен був судити духовний суд і справу належало передати київському митрополитови. Тамчасом її полагоджено таки в Полтаві на спільнім засіданню „суда духовного и свѣцкаго“. Суд світський — се полковий, але без звичайної участі в нїм війта і бурмістрів; суд духовний — се ігумен місцевого монастиря і всі міські священники. Такого суду не знали ні церковні, ні литовсько-українські закони і він був виключним винаходом української юстиції. Крім того духовні могли тільки тоді вважати ся законним церковним судом, коли мали би для того спеціальне уповноваженне митрополита. Та в сїм являла ся давня традиція українського духовенства узурпувати собі право духовного суду, що належало єпархіальній власті. „І в попереднім польсько-литовським періоді — пише О. Левицький — в XVI—XVII ст. стрічаємо часто на Волні і загалом у правобережній Україні випадки, що протопопи, а часто й прості приходські священники, самовільно дають розводи, уділяють дозволів на заборонені канонами вінчання, судять перелюбців і т. п., а єпископи протестують безуспішно проти такої узурпації. Те саме діяло ся і в гетьманщині, поки нова синодальна управа не завела в Україні загальноросійських церковних порядків“. — Розумієть ся, що сей складаний полтавський суд увільнив Ів. Терпила.

³⁾ Dr. S. Kutrzeba, *op. cit.*, ст. 81.

⁴⁾ Про се судівництво висловляють ся ось як польський історик та добрий знавець XVII—XVIII ст.:

Do ważnej a mało znanej kwestji sądownictwa chłopskiego, do wyjaśnienia, jakiej procedury trzymał się starosta, dzierżawca, ekonom lub dziedzic, kiedy chodziło o kryminal popełniony przez chłopą, i czy w ogóle była przytem jakaś procedura choćby tylko zwyczajowa, akta województwa ruskiego bardzo

В дрібніших справах судили ся селяни своїм власним, народнім, громадським судом, що відповідав давньому „копному“ судови, який існував іще тоді на Волині і в Київщині, але державна власть ігнорувала сей громадський суд, хоч „копний“ по часті признавала¹⁾.

Коли Україна визволила ся і почала витворювати собі нові форми життя, мусіла zorganizувати також відповідно суд, бо давний не відповідав уже новим умовам. Тоді то зникли городські і земські суди, старостинські і панські, а намість них були заведені козацькі: по селах — сільські, по селтях — сотенні, по полках — полкові, а при гетьманській управі — найвисший суд генеральний.

Магістратські і ратушні суди, що існували до того часу в Україні, не тільки не зникли, але осягнули ще більше розширене. Тепер позасновувано їх по всіх містах і місточках, де тільки людність займала ся торгівлею і ремеслами. Та що становий міщанський характер магістратських і ратушних судів не міг

skąpego dostarczają materiału. Z nielicznych i przygodnych tylko wzmianek wypływa, że odgrywali w tem rolę w ziemi halickiej atamanowie, w przemyskiej tywunowie, w lwowskiej wójtowie, w ekonomii samborskiej kniaziowie, we wsiach t. zw. wołoskich nad Strwiążem krajnicy, że w starostwach odbywały się peryodyczne zbory, na których odbywały się sądy, że szlachta odsyłała swoich chłopów-zbrodniarzy często przed sąd ławniczy najbliższego miasta, częściej do grodu, jeśli był także w pobliżu — spotykamy jednak także przykłady, że dziedzie sam z własnej mocy jest i stroną i sądem i wykonawcą wyroku, że sam prowadzi inkwizycję, sam wola kata, sam skazuje na śmierć winowajcę w pierwszej i ostatniej instancji. Gdzie głowę niewinnie zabitego chłopca oplacano 30 grzywnami, tam oczywiście nie wiele sobie robiono ceremonji z osądzeniem i straceniem takiego, który się dopuścił ciężkiego występku. Oczywiście nie mamy tu na myśli pospolitych wykroczeń przeciw posłuszeństwu dziedzicowi, zwykłych przewinień przeciw jego powadze lub jego interesom materialnym; z tego, co już przytoczyć mieliśmy sposobność pod tym względem, łatwy wniosek, że sąd bywał doraźny, kara bezzwłoczna, a wymiar jej często surowy, zawsze dowolny (Prawem i Lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVIII. wieku przez Wł. Łozińskiego, t. I, str. 395. Львів, 1904).

Z zapisków, rzucających nieco światła na tę czarną stronę ówczesnego wymiaru sprawiedliwości wypływa przecież, że sądy na chłopów-winowajców nie odbywały się bez pewnej prawnej procedury, że bywała w nich zachowywana t. zw. figura iuris. Najzwyklejszą formą był rodzaj ławy sądowej, złożonej z przysiężnych, wziętych z gromad sąsiednich, pod przewodnictwem „sędziogo“, a w asystency kilku szlachty. W Dwerniku n. p. sądzi chłopca „zasadzone prawo zupełne, w którym siedzi przysiężnych dwanaście, a trzynasty sędzia, które prawo zgodnie zasiadłszy zagajono“. Liczba przysiężnych bywa rozmaita (Tamże, str. 396).

¹⁾ О. Левцикій. Очерки, стр. 5.

удержати ся в безстановій Україні, тому сї суди злучили ся з козацькими¹⁾, в сотнях із сотенними, в полкових містах — із полковими, хоча в старих магістратах у менше важних справах судили також без участі козацької старшини.

Очевидно, що для нових судів не можна було зараз виробити юридичного кодексу; звід „Малоросійськихъ правъ“ почали складати аж у XVIII ст., тому при розправах треба було послугувати ся давнішими кодексами. В першій мірі стояв тут Литовський Статут і Магдебурське Право. Крім того покликають ся ще українські суди на Порядок, Саксон, права Цесарскїї, а в XVIII ст. починають відкликати ся подекуди і до російських законів. Та як видно з судових розправ усї ті кодекси служили тільки нормою для орієнтації судіїв, але не були невідклично обовязкові і підлягали частим і значним змінам, головно впливови місцевого звичаєвого права та місцевому розуміню справедливости.

Судові засідання були все публичні, як і в давніших судах, а публика радо відвідувала їх. Але та публика не йшла туди тільки з цікавості, як нинішня; вона йшла до суду, бо вважала судівництво загальнонароднім актом, якому старала ся також прийти в поміч по мірі своїх сил. Поважніші особи („зацн्या персоны“) зпоміж присутних козаків та міщан були запрошені до складу судів і разом із „урядовими персонами“, себто присяжними судіями брали участь у складаню присудів. Крім того кождий з присутних міг без окремого взиваня сказати судови все, що йому відоме в розбираний справі. Колиж присутні почули присуд і вважали його занадто острим, могли просити зараз про його змякшенє, що суд звичайно сповняв. Порядок і форми судівництва визначали ся великою простотою і патріярхальністю. Всякий формалїзм і казуїстика Литовського Статута та Магдебурського Права не мали в українських судах місця, за те багато практикувало ся таких звичаїв, яких ті кодекси не знають і які не були ніде записані²⁾.

Пригляньмо ся тепер складови нових судів.

Сільський суд у козацьких селах складав ся з отамана і 2—3 козаків. Він розбирав дрібні справи, головно обиди і спори. В разі якогось непорозуміння або поважнішої справи повинен

¹⁾ Значить, між мійських членів суду увійшли члени козацької старшини.

²⁾ Ор. Левицкій, Очерки, ст. 6—7.

був звертати ся за поясненнями до сотенного суду і на його бажанє, або коли сього вимагала справа, віддавати йому цілу справу. В сільськїм судї великий вплив на справу мала сама громада. Вона робила перше слідство, переводила „опыть“ і „пильное ошуканье“, допитувала разом із отаманом і членами сільського суду обвиненого, рішала разом із ними про кару і сповнювала присуд. В XVIII ст. вивпненє присуду належало до обовязків отамана, що бував також предсідателем суду¹⁾.

Для мужиків був по селах окремиий суд, зложений із вїйта і 2—3 „мужей“. Коли справа дотикала не тільки мужиків („посполитых“), але й козаків, тоді збирав ся складаний суд, так званий „зуполный урядь“, тоб то отаман із козаками і вїйт із посполитими. Під сільський суд належали тільки прості козаки; козацькі урядники належали під суд висших інстанцій. Сільським судам належало право актованя всяких договорів та умов і записуванє в свої книги протестів, контрактів та тестаментів, при чім мали підписувати ся: священник, дяки, вїйт, отаман і інші віродостойні особи. Постійних місць для урядованя сільських судів не було, але вже гетьман Данило Апостол видавав інструкцію, щоби вони не відбували ся в шинках.

Найблизшою судовою інстанцією був сотенний суд. У XVII ст. складав ся він звичайно з сотника, городового отамана, вїйта і бурмістрів²⁾. Були одначе й відміни у сїм складї, бо судівництво в тодішній Україні виробляло ся не наказаною регламентацією, але під впливом ріжних місцевих умов. До компетенції сотенного суду належали не тільки карні й цивільні справи, але й межеві процеси. В сотеннїм судї можна було обжаловувати сотенних урядників і козаків, що належали до сотні.

В XVII ст. міг сотенний суд засуджувати в певних випадках на смерть. Так Гоголівський сотенний суд „всказалъ на горло“ якогось Грицька, спійманого третїй раз на крадіжи. Бориспольський уряд (городовий отаман із кількома

¹⁾ Д. Миллеръ, Очерки, ст. 69—70.

²⁾ В 1689 р. в часї кримського походу застрілила козачка Палажка Плющенко з п'яна в Борзнї своєю наймичку. Тому, що сотник пішов у похід, зібрав ся зараз „козацькій сполне и мѣйскій судъ“ під проводом городового отамана; засїдали в нїм іще: вїйтъ, значное товариство (козаки), бурмістр і деякі поважні міщани. Суд переслухав обвинену і свідків, але признав себе некомпетентним судити справу і відіслав її до полкового суду. (Ор. Левицкій, Очерки, ст. 59—60).

козаками та з війтом і бурмістрами) по триразових допитах присудив Юська Баюрченка та його зятя Яроша, обжалованих за крадіж коний, „ведлугь права посполитаго, въ статуте земскомь и порядке права майдебурскаго описаннаго, на муки и на смерть, абы ведлугь роботы плату взяли и с тимъ на Божій судъ стали“.

І в сотеннім суді, як у сільськїм, мала в XVII ст. велике значіне громада. Сотенний суд актує ріжні справи та розбирає в присутности „защныхъ и вѣры годныхъ людей“ із козаків та мішан. Громада бере участь і тут в „опытѣ“ та „пилномь ошуканьи“, а навіть у рішаню вини та кари провинника.

Побіч чисто судових функцій мали сотенні суди також справи, що нині належать до нотаріятів. Всякі договори, купна, тестаменти і т. и. довершувано по містах у магістратах і то не тільки між міщанами й духовенством, але й між козаками та шляхтою. Одначе в таких містах, де не було магістратів, актувало ся все те в сотенних судах.

Довгий час сотенний суд не відріжняв ся від мійського, урядовав звичайно в ратуши, а його діловодство вів навіть мійський писар, поки не установлено окремих сотенних писарів¹⁾.

Дальшою висшою інстанцією був полковий суд. В XVII ст. він не був постійною інституцією. Він збирав ся тоді, коли являла ся потреба. Як що в одній-другій сотні призбирало ся більше справ, що вимагали порішення, тоді „по виразной волѣ пана полковника“ виїздив до тої сотні полковий судія, судовий писар і ще хтось із полкової старшини та „засѣвши на мѣстѣ судовомь звывломь“, звичайно в ратуши, разом із місцевим сотенним урядом, розпочинали розправи. Деколи замість судії „по розказанью пана полковника“ вибирав ся хтонебудь инший із полкового товариства, звичайно дві особи; часом вибирав ся знов полковник сам, або в товаристві.

В XVII ст. полковий суд, так само як сотенний, не відокремлював ся строго від мійського суду. В 1657 р. приміром розбирала ся в Ніжині жалоба селянки Шовкоплясихи проти козака Нечипора Яцковича за убийство її мужа. Хоч ся справа належала виключно до полкового суду, то при її розборі бачимо не тільки козацьких урядників — наказного полковника й інших козаків, але й представників мішан (лендвійт, старший бурмістр, райци, лавники). Те саме бачимо в справі Фенки Си-

¹⁾ Д. Миллеръ, Очерки, ст. 70—73.

дорихи та Гаврила Тарасенка „о сколите мужа Сидоришиного“. Хоч тут сторони належали до козаків, у суді засідають крім козацьких представників (судія, обозний, городовий отаман й інші козаки), ще представителі магістрата (війт, бурмістр, райці, лавники). Також у справі знатного військового товариша Ів. Сулими з козаком Романенком засідає „урядъ обополній“, полковий і магістратський (обозний, сотник, городовий отаман, війт, бурмістр, старший райця й інші райці та лавники).

В XVII ст., поки полкові суди не були постійні, не було визначеного постійного місця та часу для їх засідань. Вони збирали ся в міру потреби та засідали, де попало, в ратуши, „на мѣстѣ судовомъ звикломъ“, або „въ дому судѣномъ“. В XVIII ст. засідає полковий суд у полковім городі, в полковій канцелярії, і має визначений постійний час засідань.

До полкового суду належали всі карні і цивільні справи та граничні козаків, сотенної старшини, сотників, полкової старшини і значкових товаришів. Для простих козаків був полковий суд третьою інстанцією, для сотенної старшини другою, а для сотників і полкових урядників першою. Крім козацьких справ належали до полкового суду у другій інстанції справи міщан та селян, що перейшли вже через ратуші й магістрати тих міст, що не були виняті з під юрисдикції полкових судів. В XVII ст. компетенція полкового суду була дуже широка. Він міг „сказувать на горло“ підсудні особи і виконувати присуд, не повідомляючи про те висшій влади. З початком XVIII ст. відобрано се право сотенним судам цілковито, а полковим на стілько, що вони не могли виконувати смертних присудів, доки не надійшла конфірмація від генерального суду, до якого вони мусіли відсилати зі справою своє „мнѣніє“. ¹⁾

Найвисшою інстанцією для всіх справ і для всіх жителів держави був генеральний суд ²⁾. В XVII ст. та з початком XVIII ст. він був іще менше постійною інституцією, як полковий суд. Збирав ся звичайно там, де був у даним часі гетьман, котрий передавав на розгляд військових судів жалоби, що вплинули до нього, а в разі потреби виїздив на порученє гетьмана в сей або той полк для полагоджуваня справ. Звичайно вибирав ся туди

¹⁾ Тамже, ст. 74—78.

²⁾ Генеральний суд був те саме, що в Польщі „sąd królewski“ і навіть подібно був уладжений. Пор. Dr. St. Kutrzeba, *Historja ustroju Polski w zarysie*, ст. 132—133.

один генеральний судія з кимось зі знатних військових товаришів, та писар генеральних судів. Засівши „на публїчному мѣстцу городовомъ, т. е. въ ратушу“ і зміцнивши свій склад представниками місцевої полкової старшини, суд приступав до розбору справ. Від часів гетьмана Ів. Скоропадського генеральний суд осїдає постійно в Глухові, а за гетьманованя Данила Апостола починаєть ся в ньому вже російський вплив, коли назначено членами суда трьох Москалів і трьох Українців. В 1760 р. (зглядно 1763 р.) почала ся реформа судівництва, якій підпали всі інстанції, та ми вже тут нею не будемо займати ся¹⁾.

Коли порівнаємо тепер цитати пісні, наведені на початку сього розділу, з відомостями, до яких ми дійшли на підставі розбору складу судів, що функціонували на українських землях²⁾, то можемо поробити ось які висновки :

Всі уряди й урядники, до яких звертають ся у пісні рибаки з домаганєм слідства в справі знайденої мертвої дитини, не видумані, але зовсім реальні та дійсно сповняли судові функції.

Під радою і громадою належить розуміти не що инше, як громадський суд, так званий копний. Слїди його істнованя на Україні подибують ся вже в XV ст., перший відомий акт відносить ся до 1553 р., а остатній до 1773 р. і містить у собі осуд на смерть за крадіж пчл³⁾. Се тим замітнійше, що як ми бачили висше, козацькому сотенному судови відобрано вже при кінци XVII ст. право судити на смерть, а навіть польський закон із 1768 р. відбирав се право шляхті, хоч у дійсности воно протягло ся дальше. Копний суд задержав ся найдовше на Волині та в Київщині. Скликав його вїйт.

1) Д. Миллеръ, Очерки, ст. 79—81.

2) Подібне судівництво, як у Польщі, було й на Буковині: „На поли судівництва передержав ся в Молдавії середновічний лад аж до прилученя Буковини до Австрії. Кождий стан мав окремих судіїв і окремі суди. Для підданих мужиків був першим судією двірник, для шляхти, боярів і резешів староста або ісправник, для духовенства єпископ. Від рішення тих судів можна було вносити відклик до воеводи, що рїшав справу при співучасті бояр; але такий відклик був дуже небезпечний, бо програючий не лише мусїв платити подвійні кошти, але й поносив тілесну кару. По судах діяли ся великі надужитя, підкупства, навіть у воеводськїм судї, були річію зовсім звичайною. До того самі воеводи не дуже то берегли справедливости і часто кривдили своїх підданих“. (Льєстрована історія Буковини. Написав др. М. Кордуба, ст. 54. Чернівці, 1906).

3) Іван Новицький, Начерк історії селянської верстви в правобічній Україні XV—XVIII вв., ст. 62 (Руська Історична Бібліотека, т. XXI. Львів, 1901).

У патримоніяльних або домініяльних судах головним судією, що видавав смертні засуди, був дідич (пан) або його заступник, якого він установив і то без огляду, чи оселя, яка належала до дідича, була селом, чи містом, і то навіть зі статутом Магдебурського Права, яке одначе називалося тоді неповним Магдебурським Правом. В панських оселях були також війти, які виступали одначе як панські функціонарі. Можливе, що в пісні, де мішається разом пана й війта, належить розуміти власне такого панського війта, хоч се не конечне. Що пан не тільки міг свого підданого засудити на смерть, але й убити без суду на смерть, не поносячи за те або ніякої кари¹⁾, або тільки малу грошеву, се загално відома річ.

Відклики до війта у пісні, як до судії, що має робити справу, можна відносити також до мійських війтів, які належали до магістратських судів, що мали право судити на смерть, та які нероз проводили розправам. Вони засідали також у спільних карних судах козацько-магістратських, як ми бачили висше, а як обізнані з правом не тільки теоретично, але й практично, мали там певно важке слово. До них може також відносити ся у пісні титул „сендзі“.

Відклики до сотника й отамана відносять ся до козацьких сотенних судів, що до кінця XVII ст. мали право судити на смерть, хоч не все мабуть користували ся тим правом і часом відсилали справи до полкових судів. На таких судах проводив

¹⁾ Що пани не поносили ніякої кари за вбийство хлона, на се багато доказів у народніх піснях. У пісні про Боднарівну і Каньовського бачимо, що Каньовський убиває дівчину і справляє їй похорон, але до відповідальности не потягає його ніхто (пор. Голов. I, ст. 65—68, ч. 21—23). У пісні про Петруся (з Джулина) пан каже утопити його, дізнавшись, що він коханок його жінки, але про ніякий суд над паном нема згадки (пор. Голов. I, ст. 62—64, ч. 20). У пісні про Настю, що служила чотири роки невіддана у пана і полюбила його, пані дізнавшись про небезпечну конкурентку, зробила собі зараз справу без усякого наміслу:

Дала пані вечеряти,
По вечері лягли спати.
Пані встала тай ся вбрала,
Вірні слуги побудила,
В праву ручку зажгла свічку,
В ліву ручку мечик взяла,
Вивела ю на улоньку,
Стяла єї головоньку (пор. Голов. I, ст. 70—72, ч. 26).

І знов ніякого сліду про потягнене пані до відповідальности; видно, що се в народі вважало ся за щось зовсім звичайне.

сотник, а коли він був перешкоджений, городовий отаман. Вони проводили також звичайно на спільних комбінованих козацько-магістратських судах та засідали в полкових судах, коли ті зїздили до сотні.

Відклик до попа має також свою основу в тім, що до половини XVI ст. існували духовні суди в Польщі, а пізнійше протягли ся як культурний пережиток у далеких від центрів місцях. Вправді Ор. Левицький говорячи, що попи „судять перелюбців“ у тих часах, не наводить на се факту, але можемо бути певні, що він не видумав сього, тільки бачив якийсь документ, перестудіюючи багаті київські архіви. Та коли б навіть не найдено такого документу, то суд попа над провинницею у пісні, котра стілько заховала нам пережитків, не може тільки з сеї причини підлягати запереченю.

В кінці звернемо увагу ще на один цікавий пережиток. В багатьох варіантах пісні рибаки, зловивши мертву дитину, несуть її перед пана, чи иншу урядову особу, та кладуть на „тисовий“ стіл. Се має також своє узасадненє в тодішніх звичаях. У марті 1689 р. прийшов до полтавського суду бідний міщанин Панас Тесля з жалобою на свого свата Леська Матїєнка, по прозвищу Виноградного (бо він у своїм хуторі розводив виноград) і в доказ правдивости жалоби привіз мертве тіло свого сина Федора. Суді оглянули труп убитого, переслухали обжалуваного і засудили його на смерть. Але що за обжалуванім „наступили прозьбы людскіи“, судії змінили попередний присуд: „Даровавши єго смертелною карністю, наказуемъ, абы Лесько той трупъ зятный ведле звичаивъ христїанскихъ поховавъ, зъ нанятими сорокоустами, во всемъ слушне, якъ того звичай вказуеть, при заплаченю поголовщины, тутже и вины панскои и врядовои“.¹⁾

Се ще один доказ більше великої реальности та правдивости пісні.

VIII. Кара.

Страченє дитини²⁾ уходило в очах українського народа все за великий злочин, тому і найтяжша кара за нього не вважала ся

¹⁾ О. Левицький, Очерки, ст. 96—97.

²⁾ В V розділі подали ми огляд кар, на які була наражена дівчина, що утратила невинність або прижила незаконно дитину. В отсєм розділі розглянемо кар, на які засуджувано покритки, коли вони стратили неправесну дитину. Одні і другі кар, мають багато подібного, бо і перелюбство і траченє

несправедливою. Очевидно, що в пісні, присвяченій сій темі, мусів сей погляд знайти свій вислів. І ми бачимо, що дійсно в усіх повних варіантах пісні провинниця поносить заслужену кару, що одначе не однакова і в різних варіантах представляєть ся ріжно. Се відповідає вповні дійсности. Мусимо взяти на увагу, що пісня існує пару століть, подібні випадки трачення дитини трафляли ся за той час нераз у різних місцевостях, судили ся в різних судах, на основі різних законів, і в різних епохах. По випадку знана пісня відживала в даній місцевості і висувала ся на перед інших, при чім роблено в ній дрібні зміни, що відповідали місцевим подіям. Так витворив ся ряд варіантів пісні. Розходить ся тепер про те, на скільки пісня віддає такі подробиці вірно та на скільки вони годять ся з історією. На основі цінної праці проф. М. Слабченка: „Опыты по исторіи Малороссіи XVII и XVIII вв.“, що подає історію судових кар в Україні, констатуємо понизше, що українські суди видавали дійсно всі згадані кари в пісні, та що побіч кари смерти, присуджуваної за страчене дитини, були інші, на які присуджувано провинницю беручи увагу на всі обставини, що товаришили страченю.

Зробимо огляд усіх сих кар.

1. Утопленє.

У найбільшій числі варіантів пісні западає присуд утопити провинницю, себ то зробити їй таку саму смерть, яку вона зробила своїй дитині. Читаємо в них:

Всі дівоньки паняноньки ой пот, гуляют,
Молодую Марисеньку в Дунай пускают. (Городиславичі).

Ой дівочки, як панянки, из правочка йдут,
А Марисю молодежку під боки берут.
Тай узали Марисечку по під білі боки,
Тай пустили Марисю на Дунай глубокий. (Козьова).

Всі дівочки паняноньки від пана йдут,
Марисейку (красиу) панну пахолки ведут.
Привели ї, кинули ї в Дунай глубокий:
Плянь же, (плянь же), Марисейко, як твоє дитя.¹⁾

дїтий підтягано в давнім праві під однакові або дуже близькі до себе карні параграфи. Від волі суду залежало змякшене незвичайно острих кар і треба зазначити, що українські суди користували ся сею обставиною широко та заміняли острі карі лекшими, хоч неоднаковими. Звідси така ріжнородність у присудах.

¹⁾ К. J. Turowski, Dodatek, 1846, ст. 18, ч. 18.

Ой узали Терезочку попуд білі боки.
Розгойдали, розмахали у Дунай глибокий.¹⁾

Документи XVII—XVIII ст. не potwierджують, щоби українські суди видавали часто присуди на утоплене. М. Слабченко наводить тільки один приклад, але й той не був сповнений. В 1696 р. розбирав прилуцький полковий суд справу „дѣвки Вувди Таценковой“. Вувдя мала дитину від Юхима, що стояв постоем в її хаті. На суді запевняла, що дитина родила ся нежива. Але суд не повірив і казав „мистрови, взявше живую, у воду втопити“. І кат певно був би виконав присуд, але тут зараз вставили ся за провинницею перед судом міщани, а судії „на прошение мещан, душею даровавши, казали іти в монастир“.²⁾

М. Слабченко підтягає ще під сю кару топлене відьм, яке практикувало ся нерідко, отже збільшувало би значно випадки сеї кари. На наш погляд купане або плавлене відьм має зовсім инший характер, тому сюди не належить, а то ось чому: 1) Купане відьм носило форму самосуду. Коли довго тягнула ся посуха, збігали ся селяни, зганяли над ріку баби й молодіці і купали їх, аби пізнати, котра затримала дощ. Як дощ пустив ся випадково, пускали всіх до дому. Ніякого формального суду над ними не відбувано. 2) Спосіб купання був також такий, якого певно не уживано при судовім присуді. Звичайно виставлювано на березі ріки бльок, молодіци звязувано навхрест великі пальці рук із великими пальцями ніг, привязувано до шнура на бльоку, підтягано в гору, а потому спускано на воду і пробовано, чи молодіця не потапає. Коли потапала, признавано її невинною, підтягано в гору і відпускано свободно. Коли держала ся на верху, вважано її винною і коли не признавала ся, що задержала дощ, але його пустить, нерідко топлено її силою. Де не роблено бльока, там спускано в воду молодіць на звичайних шнурах.

Як топлено засуджених судом, невідомо напевно. М. Слабченко припускає, що засудженому насипувано за пазуху піску, або вкладано камінь, як на Доні, і тоді вкидано в воду³⁾. В пісні говорить ся тільки, що „розгойдали, розмахали“ тай кинули у Дунай глибокий, під чим розумієть ся кожду глибоку

¹⁾ М. Врбель, Угро-русски нар. співанки, ст. 139—140, ч. 447.

²⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 104.

³⁾ Тамже.

воду. Не виключено одначе, що могли робити й так, як на Доні, коли не було доволі глибокої води, з якої засуджений не міг би власними силами виратувати ся.

2. Стинанє голови.

Про стинанє голови маємо згадку у двох варіантах, обох із Горлицького повіту (Ропиця Руська і Ждиня). Подаю відривок ждинського:

Взяли они ей за ручки,
Вивели ей там на вучки:
Ей стинай, кате, кедь маш стять.
А най не плаче отец, мад.
Ей отец плаче слезами,
Ей а Явїчек фіглями.
Ей мати плаче сердечне.
Ей а Явїчек фалечне.

Українське право приписувало кару смерти через стинанє голови за дуже багато злочинів, особливо політичних, далі за перелюбство подругів „доподлинна изобличенных“; вона спадала також на тих женщин, що мали неправесне дитя і „оное стида ради либо боясь наказанія“ стратили; тоді також „тоть чрезь кого тоє здѣлалось, имѣть бить казнений отсѣченіємъ голови“¹⁾, і т. д. Та се було тільки на папери і в теорії, а в практиці прикладало ся — коли поминемо політичні справи — дуже рідко. М. Слабченко наводить тільки три випадки зітнення голови за нарушенє семої заповіді²⁾. В 1693 р. відрубано голову великому розпустникови Москалеви; в 1698 р. Клітенкови, що був обвинений за кровосумішку зі своєю невісткою, удовицею Параскою; в 1706 р. Павлови Никитенкови, що знасилував удову Галку Каленичку.

В 1657 р. був присуджений на відрубанє голови козак Ничипір Яцкович за те, що убив обухом винника Мартина. Одначе на просьбу змінили судії свій присуд на наличкованє (відрізанє) уха і вигнанє³⁾. Хочби проте віднайдено більше присудів зітнення голови, то все процентово до інших кар вони будуть нечисленні.

Як відбувало ся відтинанє голови, видно з опису смерти Кочубея й Іскри. Для них збудовано поміст і поставлено на нїм ковбок. Засуджені повклякали перед ковбком із завязаними за плічми руками і позгинали на нього голови. Тоді шиї відслонено

¹⁾ Тамже, ст. 108.

²⁾ У православних сема заповідь: Не чужолож.

³⁾ М. Слабченко, Опыт, ст. 111.

їм і кат стинав голови¹⁾). Чим стинано голови, про се нема вказівки. Говорить ся про меч, але се не був меч, тільки шабля або сокира. Не кожде відтинанє голови відбувало ся так, як при смерти Іскри й Кочубея. Один народній переказ, що записав у Суботіві Марко Грушевський²⁾), подає, що там відтинано голови на камінній бабі, якій виновник клав на плече свою голову так, що вона виставала поза плече. Тоді її відрубувано.

3. Повішенє.

Про повішенє говорить ся тільки в однім варіанті з Угорської України:

Взяли Касю за ручку
Та ей вивели на лучку:
Не вішайте мя на дубі,
Бо мя розєдза голубі;
Лем ме завєсце над водов,
Там ме гаврани не найду.
Там буде мілий воду брац
Та он ме будзе жаловац.³⁾

Вішанє приписувало ся за різні злочини, але ніяка система не практикувала ся при тім. Вішано і за релігійні проступки і за перелюбство і за бунт і за підпал і за крадіж. Найчастійше вішано злодіїв, в інших випадках вішанє практикувало ся дуже рідко⁴⁾).

Про вішанє за перелюбство знаємо отсі випадки: Величко оповідає, що „Тимошъ Чаплинскую, мачеху свою, на воротахъ обвѣсилъ“, коли довідав ся, що вона зраджує Б. Хмельницького з якимось вандрівним годинником. У 1683 р. повішено А. Колмика „за срокгий грѣхъ квалтовання“, знасилуваня девятилітньої дівчинки, а 1691 р. „по вказу его милости пана полковника... за свои злие дѣла повис на шибеницѣ“ лукомський житель Іван Безмертенко⁵⁾).

Засуджених на шибеницю вішано публично, а місця для того вибирано різні. Дуже часто уставлювано шибениці на торгових площах, на роздорожах, то знов за містом. Ті засуджені, що бояли ся смерти, пробували ще чарувати під шибеницею, хрестячись вузликами, в яких була завязана земля і мак, та инше. Шибениця виглядала як друкована буква П, або як її половина,

¹⁾ Тамже, ст. 113.

²⁾ Записки Н. Т. ім. Ш., т. 91, ст. 17.

³⁾ Я. Головацкій, Народ. пѣсни, т. III, ст. 245—246, ч. 122.

⁴⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 117. ⁵⁾ Тамже, ст. 118.

тоб то як друкована буква Г. Деколи висаджували засудженого на коня, підвозили під шибеницю, і коли заложено йому на шию петлю, підганяно коня далі, а засуджений зависав у повітря. Другий спосіб вішання був той, що прикладано до шибениці драбину, на яку виходив засуджений. Коли йому заложено петлю на шию, тоді відіймано драбину, а засуджений зависав у повітря. На се вказує також термін стояти „на остатнемъ стопню“, на яким ще раз засудженого допитували¹⁾. Вішано також просто на найближшій дереві. Сей випадок маємо і в нашій пісні, де засуджена просить, аби не вішати її на дубі, де її роздрапають птиці (тут голубам приписано таку роллю, хоч відомо, що голуби живлять ся тільки рстинним покормом; видно поетови треба було сього слова тільки для риму).

Вішали звичайно за голову, але є сліди, що деколи вішано за ноги. Се видно й на образку, що представляє козака Мамая. За ним на дереві висить повішений за ноги Жид. Кому завдано таку смерть, за які злочини та як часто її практиковано, се незвісне. Зазначимо ще, що деколи вішано на шибеници й мертвих, а навіть портрети (портрет І. Мазепи). Знаний також спосіб вішання провинників за ребро на гаку, де такий повішений мучив ся коло трьох день. Такою смертю мав згинути відомий з пісні Байда-Вишневецький. В 1679 р. Запорожці осліпили Юрія Хмельницького, залили розтопленим оловом та повісили за ребро на гаку²⁾.

В однім варіанті пісні не подасть ся рід смерти, тільки зазначають ся, що засуджену ведуть до ката :

Ю Харкові на риночку всі дзвонч ревуть,
Молодую Марисину к палачу ведуть.³⁾

Можна припускати, що пісня мала тут на думці або повішене, або зігнене голови, бо в обох випадках тільки кат міг виконувати присуд.

Український суд замінював часто кару смерти лекшою. В 1696 р. приміром судив прилуцький суд покритку, що вбила свою дитину. На підставі закона чекала її смерть. Провинниця признала ся і заливаючись слезами, просила судіїв дарувати їй жите. Судії прихилили ся до просьби: „Але запобѣгаючи того, абы нецнота не важилас такого окрутенства надъ дѣтками своими допускати, на пострахъ казали мистромъ обрѣзати тамтую

1) Тамже, ст. 120—123. 2) Тамже, ст. 125.

3) Д. Эварницькій, Малор. нар. пѣсни, ст. 250, ч. 267.

нецноту¹⁾. Обрізувано звичайно руку, ногу, ніс або ухо. Що тут обрізано провинницї, невідомо.

4. Буки (киї).

У двох варіантах пісні, одним полтавським і одним галицьким, уся кара осаджуєть ся на битю, при чім ближше не означуєть ся, ні чим саме бють, ні кілько. Зазначимо одначе, що в українським праві знана кара убитя буками. На основі того, що в обох варіантах провинниця виголошує прощальну промову до матери і остерігає її, щоби інші доньки лїпше пильнувала, як її, можна догадувати ся, що її мали бити буками доти, доки не убють.

В полтавським варіанті говорить ся:

Всі дівочки коханочки до церкви ідуть,
Молоду Стеху Штерівну посеред села бють.²⁾

В галицьким :

Всі дівонькі панїнонькі мід-горівку шют,
Мулудую Ганусеньку на пумості бют! (Розділовичі).

Буками послугували ся як самостійною карою, а також лучили їх і з іншими карами, переважно з вигнанем та з плаченем „вини“. Карали буками переважно за крадіж, коли вона була невелика, за незаконне побите та за ріжні проступки проти семої заповіді. З ріжних присудів можна тут навести отсі. В 1717 р. розбирано справу Василя Долонка, що позбавив невинности дівчину в Монастерищах. По розгляді справи, що пішла від полковника аж до гетьмана, ясновельможний приказав Долонка „вибить кіями“³⁾. В 1688 р. був засуджений козак Яким Третьак у Пирятині на буки за знасилованє Химки Жилихи. Компанїєць Лебедь жив незаконно з жінкою Дмитра Малого, а їм обоім помагав отець Ганни Дмитрихи. Пирятинський суд увільнив усі троє від „горлового караня“, але „декретовалъ, абы на тѣлѣ своемъ киевим биттям всѣ срокго были скарани“. В 1701 р. була засуджена на буки молодиця Єлисавета, що жила незаконно з Дмитром Чайченком; так само Ганна Василиха з Ємченком; у 1716 р. Тетяна Цибівна зі Ст. Ільцем. У 1714 р. була покарана „кїевымъ боемъ нецнота Татьяна Самуйленкова, которая роспутне

¹⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 138.

²⁾ В. Милорадовичъ, Народ. обряды и пѣсни, ст. 120, ч. 24.

³⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 145.

и вшетечне жиючи, байстра добула и оное зстратила; укинула дитину у воду, а сама пошла до господи и нѣкому того не освѣдчила¹⁾.

Буки (киї) се були палиці з твердого дерева, подібні до біяків при ціпах, якими молотять. З ними носили ся все пани, коли робили справи своїм підданім. У гетьманщині уживали їх до тілесних кар, а на запорожу до смертної кари.

В першім разі екекуція відбувала ся так: Засудженого клали на землю, на руках і ногах сідали козаки, а сторожі починали бити. Коли судія закричав: „Годі!“, сторожі підіймали палиці і держали їх на плечах так, як рушницї. Козаки ж тільки тоді пускали засудженого, коли кара відбула ся цілковито.

Смертна екекуція відбувала ся інакше. Засудженого привязували на площі до стовпа. Довкола стовпа стояли напитки, закуски і вязки буків. Кождий прохожий підходив до напитоків, випивав чарку, закусував, брав бук у руки і бив ним засудженого. Так били засудженого доти, доки не умер.

Числа буків не означувано докладно у присудах, тільки загально: „Добре киями выбити“, „скарать киями“, „срокго скарать киями“, „мало не до смерти“, „нешадно киями бити“. У практиці виносило число буків 50—100. Кара відбувала ся все публично, а місцем кари бував звичайно ринок, але карано і в інших місцях. Зі слів прилуцького сотника Гуленка з 1708 р. видно, що били буками на мості — що маємо і в нашій пісні та в однім оповіданю, наведеном висше — і серед улиці, а на запорожу навіть під шибиницею, при чім бував присутний і священник²⁾.

5. Канчуки.

В однім варіанті пісні бють провинницю канчуками, а потім топлять. Значить, тут кара смерти зміцнена битем:

Всі дівочки павіночки ой мід, вино пют,
А молоду Ганусечку каньчуками бют.
Всі дівочки павіночки ой мід, вино пют,
А молоду Ганусечку в Дунай пускают. (Далешів).

В писанім українськім праві нема згадки про канчуки, а тимчасом каране канчуками було дуже популярне, особливо за переступлене семої заповіди. В 1700 р. розбирала ся в Прилуці справа „нещоты молодицы Пазьки Березовской з жидом Оврасем“. Пазька заявила судови, що вона від Оврася Іцкова „до-

¹⁾ Тамже, ст. 146—147. ²⁾ Тамже, ст. 148—150.

була дитину“. Оврась оженив ся потім і порадив молодици зіпхати гріх на якогось харківського челядника. В суді Оврась випер ся всього, а Пазька настоювала на своїм. Не знаючи, кому вірити, суд приказав обоім відприсягнути ся. Вони відприсягнули ся. Тоді признали, що Пазька збрехала і Оврася увільнили, а Пазьку „за беззакону дитину“ казали вибити канчуками¹⁾.

В падолисті 1701 р. станули перед судом молодиця Пазька і бражник Федір, що зійшли ся „до вшетечного грѣха прелюбодѣянїя“. Наслідком того була у Пазьки дитина, що по її словам у тиждень умерла. Суд присудив Пазьку на канчуки. — Того самого дня розбирала ся справа Гапки Іванихи, „бабы, о вчиненню дитини, грѣхолобне зийшедшойся з нѣякимсь челоуѣкомъ варвинскимъ, въ сусѣдствѣ в еи будучимъ“. За таке „богобридкое дѣло“ Гапку засудили на канчуки. — В 1707 р. судили Веклу Борисиху Трембачиху „о прижитю беззаконно дитини“. Батьком дитини був по запевненю Векли компанійський товариш Михайло Чоп, що обіцяв оженити ся з Борисихою. На суді Чоп випирав ся, але Векла „тое в очи ему твердила“. Суд предложив компанійцеві відприсягнути ся. Чоп присягнув, а Борисиху приказано „скарать добре канчуками“.²⁾

В 1714 р. явила ся в полковий суд Хвеська Петриха і оповіла „о нажитю беззаконно дитини отъ старости Левка“, що „схилиючи еи до грѣха“ обіцяв висватати її за доброго чоловіка. Хвеська згодила ся і дійсно віддала ся за Петра Передерія. Передерій очевидно знав се, але мовчав. Тимчасом до села Расок приїхав полковник, а люди почали звертати ся до нього з жалобами. Пішла і Хвеська та на суді мусила признати ся, що її дитина не від Левка, але молодого Юска. Тоді „за сполкованье“ з одного боку, а за „потвару“ на старосту з другого полковник приказав Хвеську відчесати канчуками³⁾.

Канчуками били отже за незаконне пожитє, за незаконне плодженє дітей, а далі за неправдиве обжалуванє, за многоженство і многомужство та за дрібну крадіж.

Канчуком називав ся бич із ременем. Ручку до канчука роблено з калини, черемхи, або куросліпа. Вона була, здаєть ся, доволі довга. Канчуків уживали також дідичі для домашньої кари.

При караню канчуками засудженого роздягали до гола і били „у два канчуки ременнихъ по голому телу безмилосердно“.⁴⁾

¹⁾ Тамже, ст. 152—153. ²⁾ Тамже, ст. 153—154.

³⁾ Тамже, ст. 154—155. ⁴⁾ Тамже, ст. 155—156.

6. Нагайки, нагаї.

У двох варіантах пісні бють провинницю нагайками, а потім топлять:

Всі дівочки паньночки мід-горівку шют.
А молоду пошівную нагайками бють.
Всі дівочки паньночки я шют, гуляють.
А молоду пошівную в Дунай пускають.¹⁾
У неділю пораненьку в усі дзвони гудуть.
Молодую Буймистрівну в три нагайки дмуть. (Васильків).

Так само у двох варіантах пісні бють провинницю нагаями і топлять:

Всі дівочки як панночки перед пана йдуть.
Всі дівочки як панночки мед і вино шють.
Молодую войтівночку нагаями тнуть. (Збірка М. Вовчка).
Я в неділю пораненьку во всі дзвони бють.
Молодую войтівночку нагаями тнуть.
Ой узляи войтівночку під білі боки.
Йї а вкинули войтівночку в Дунай глібокий. (Збірка В. Степаненка).

Розходило б ся тепер про означенє, чи нагайка і нагаї се один інструмент, чи два. Наші словарі не вдають ся в такі подробиці і Б. Грінченко перекладає слово „нагаї“ = нагайка, плеть, а при слові „нагайка“ відкликаєть ся на попереднє (= нагаї). Докладнійше вже означає М. Комар. Під словом „плеть“ подає такі значіння: 1) З прядива — пліть, батіг, батіжок, пуга, пужка; з реміня — карбач, малахай, канчук; товста і коротка — нагаї, нагайка; з трьома кінцями — тройчатка. Але зараз із наведеного цитату бачимо недокладність у перекладі:

Та взяв милий дротяную пліть.
Тай став милу у плеченьки грить.

В перекладі отже пліть із прядива, а в цитаті з дроту! А тимчасом про дрїт М. Комар навіть не згадує.

З иншої пісні знаємо, що й нагайка буває з дроту:

Ой там за горою, там за кремьяною.
Не по правді жив чоловік з жоною.
Вона йому стелить білу постільку,
А він їй готує дротяну нагайку.
Біла постільонька порохом припала.
Дротяна нагайка біле тіло рвала.
Біла постільонька порохом припіла.
Дротяна нагайка кровю обкипіла.

¹⁾ O. Kolberg, Pokucie, т. II, ст. 145, ч. 241.

Йдучи за М. Слабченком приймаємо, що нагай = бич (і рос. бичъ), а нагайка = пліть (рос. плеть), що се отже два окремі інструменти¹⁾.

Нагайка, як дротяний сплетений канчук, перейшла до нас від Татар і була доволі розповсюджена на Україні. Нею послуговувалися при лекших карах, при переслуханях та допитах. Били публично на базарі, а деколи перед церквою по Службі Божій. Били так: Засудженого привязували до драбини городські слуги або осаулці, і вони також виконували кару. Довкола них стояла варта. Побитого треба було здоймати з драбини, бо били все „нешадно и безмилосердно“. Ударів було більше як 25, бо нераз биті мліли і треба їх було відливати водою. Одягався і роздягався караний сам. Деколи били до смерті, тому на бажане провинника допускано до нього священника для сповіди. Били нагайками все тіло від ніг до голови. Деколи били по підшвах, але се була дуже варварська кара і мало хто міг її витримати²⁾.

Нагаями послуговувалися при легких проступках, але припису не було ніякого, коли їх належить уживати і в якім числі ударів. Доходило воно до сотки або й висше. Ми знаємо два присуди на бите нагаями. В 1697 р. розбирали в Прилуці справу злодіїв і двох присудили на шибеницю, трьом повтинати носи, а три їх помічниці вибити нагаями. — В 1713 р. розбирали знов справу 15-літньої дівчини Федорки, що йшла зі своїм сліпим братом на службу. Її перейшов на дорозі Лукіян Діденко і позбавив невинності. Діденка арештували і засудили на смерть, але на просьбу громади помилувано його і покарано тільки нагаями³⁾.

7. Різки.

В однім варіанті пісні бють дівчину різками:

Ой всі дівки, як паньки, мід-горівку шют,
Вітвную Ганусеньку різочками бют. (Вербовець).

Різки не мали широкого ужиття в гетьманщині. „Права“ приписували їх за багато проступків меншої ваги, як за дрібну крадіж, особливо коли хто на крадіжи попався перший раз;

¹⁾ Варто було би, щоби хтось описав докладно отсі всі інструменти та подав їх рисунки, тоді ми знали би, котрі саме з них різнять ся від себе й чим, а котрі тільки відповідно до околиці мають відмінну назву.

²⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 158—159.

³⁾ Тамже, ст. 160—161.

за звідництво; за проступки неповнолітних (хлопці до 16, дівчата до 13 літ) і ин. На практиці визначувано їх знов за що инше. В 1712 р. вибили різками Марію Гуленкову з Ічні, що мала дитину від жонатого Івана Лихвяра. В 1708 р. знов Яцько Коваль із Прилуки, жонатий, зійшов ся з Мариною Литовкою і обоє „абы впрעדъ того поперестали“ були покарані, він „швурками“, а вона різками. У злучі з нагаями різки замінювали наличковане. Се видно зі справи Михайла Сахненка, що розбирала ся 1707 р. у прилуцькім полковім суді. За крадіж присудили йому і нагаї і різки¹⁾.

Вигляд різки неописаний. Се був або прут, або жмут тонких прутів, сплетених до купи, переважно з берези. Звідти назва „березова каша“, якою в давних школах карали учеників у кожду суботу.

8. Вигнанє.

В однім варіанті пісні читаємо про вигнанє провинницї з родинного місця:

У неділю та раненько всі дзвони ревуть,
Ужеж тую королівну на Сибір ведуть.²⁾

Вигнанє практикувало ся на Україні дуже широко. В „Правах“ воно приписане тільки для перелюбців, особливо таких, що грішили будучи спорідненими з собою, та для звідників. Але в практиці розтягало ся вигнанє і на убийників і на злодіїв, при чім вигонюваним утинано ще часто ніс або уха та бито публично при стовпі.

В 1699 р. розбирала ся в прилуцькім полковім суді справа „нецноти дѣвки Гапки Минувни Дѣвицкой“, що породила дитину і стратила. Гапку взяли „до вязеня“ і почали бити канчуками. Вона запевнювала, що дитина родила ся мертва. Та суд не повірив тому і постановив, „абы оную мистръ вибилъ з мѣста, а вививши нос врѣзаль“³⁾. — В 1714 р. розбирано подібну справу. Обжаловувано молодицю „Ганну з Монастирищ въ беззаконномъ нажитю дитини и страченю оной“. Ганна запевнювала, що її дитину загризла собака, а вона не убивала. Відповідно до „Порядку“ Ганну належало „скарать на горло“, але суд змякшив кару, змінивши її на вигнанє з міста і утненє носа. — В 1716 р. розбирала ся знов подібна справа. Була обжалована

¹⁾ Тамже, ст. 162—164.

²⁾ Б. Гринченко, Етногр. Матеріали, т. III, ст. 272—274, ч. 533.

³⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 197.

молодиця „нецнота, родимка прилуцкая“, що також придбала байстря і стратила. Вона покинула чомусь свого мужа і пішла на службу до лубенського осаула. На Різдво „кгда панѣ поехали колядовати, пасинокъ учинилъ (із молодичею) насилно грѣхъ вшетечный“. Коли осаулиха дізнала ся про те, прогнала молодичю. Та вибрала ся на прощу до Київа, а по дорозі в Прилуках у Горленкової родила дитину і кинула „въ федронъ“. Горленкова почала на другий день допитувати ся, де поділа ся дитина. Молодиця признала ся і попала в тюрму, „толкож оная нецнота в килка недел не вѣдати якимъ способомъ утекла з вязеня“.¹⁾

Крім страти дітий вигнане розтягало ся на всі ті проступки, з яких можна було висновувати „беззаконное житте“. В 1699 р. конотопський музикант Хвесько і шинкарка „мѣшкорѣзка всего-свѣтня“ Гапка були обжалувані, що жили невінчані. Суд приказав вигнати обоїх із города, а „мѣшкорѣзцѣ“ і ніс урізати, втягаючи сюди мабуть і якусь її злодійську провину. — В 1703 р. молодиця Гапка „нецнота журавская, за смертелный грѣхъ тѣлесный“ була вигнана з города і наличкована на носі. Співвиновник, компанієць Товпига, що „сполковаль“ з нею був би також дістав таку кару, якби не те, що його як військового передано „п. полковникові кононому“. — Того самого року вигнано з Сокиринець нецноту Уляну, котру також наличкували на носі, а співвинний парубок Шульженко виратував ся тільки відприсяганем²⁾.

При вигнаню розріжнювано три його роди: Вигнане з села, з міста і з полку. Відбувало ся воно дуже поважно. Вперед судії видавали приказ, „бы ни еден не тилько неприятеловъ и крєвѣнихъ ихъ не держали и приймавали въ доми, але и каждому приказали, бы сусѣдъ сусѣда престерегаль такихъ зломыслныхъ надъзвычай преступцовъ и злодѣевъ не держати, але щѣле и в уизду нашомъ и по селахъ не мѣти и не приймавати“. Сей приказ оголошував по місті мійський слуга, який також довершував вигнання ще з іншими особами. Деколи сповняв сю функцію кат, але не завсїгди. При вигонюваню засуджених обнажувано і так гонено на більший сором³⁾.

Провинника вигонювано тилько з околиці. По злуці гетьманщини з Росією почали ся вигонюваня на Сибір, головно за політичні справи. Звичайно політичні противники віддавали одні

¹⁾ Тамже, ст. 198. ²⁾ Тамже, ст. 198—199. ³⁾ Тамже, ст. 202—203.

других московським властям, а ті вивозили арештованих на Сибір, позбуваючись тим способом впливового елемента на Україні та рівночасно заселяючи незалюднені простори. По знесеню гетьманщини почала ся загальна висилка на Сибір також звичайних злочинців, перед тим непрактикована.

9. Тюрма.

Про тюрму маємо згадку у чотирох варіантах. У волинським читаємо:

Всі дівоньки паняноньки до церкви ідуть,
Молодую Оленочку до тюрми ведуть.
Всі дівоньки паняноньки таночок ведуть,
Молодую Оленочку перед двором бють.¹⁾

В гуцульських варіантах читаємо:

Ой волїла я, Дмитрику, хоріти, боліти,
Як я мала арештами темними сидіти.²⁾

У другім:

Ей волїла я, Дмитрику, хоріти, боліти,
Ек я мала в студеньким катушу сидіти. (Криворівня).

Тюрма, як самостійна кара, не часто визначувала ся. За те сиділи в ній усе інквізити, а що справи не судили ся швидко, то тюрми все були переповнені, бо арештовано за найріжнородніші справи.

Тюремний режим був дуже тяжкий. Ув'язненими ніхто не журился. Кайдани відали ся в тіло і заражували кров. У ранах плодили ся черваки. Поживу діставали ув'язнені звичайно дорогою жертв від добрих і милосердних людей, але бували випадки, що начальство заборонювало приносити милостиню і то не тільки старшим, але й дітям. Дуже часто тюремні начальники саджали ув'язнених на хліб і воду і не дозволяли нікому відвідувати їх. Через те вязні сильно вимирали. Бували одначе й такі начальники, що на чийсь просьбу або і з власного милосердя випускали вязнів „в господу к лучшему присмотру“.

На запорожу були тюрми зовсім страшні. Се були викопані в землі доволі глибокі ями, нічим ненакриті. Туди спускали провинників линвами і вони сиділи там без огляду чи дощ, чи погода. Поживу спускали їм також на посторонку. Очевидно,

¹⁾ П. Чубинській. Труды. V. ст. 890—891. ч. 451; тамже, ст. 1191, ч. 9 згадуєть ся в харківським варіанті також про тюрму.

²⁾ В. Шухевич. Гуцульщина. т. III, ст. 192—193, ч. 7.

що така тюрма мусіла сильно відбивати ся на здоровлю, хоч були такі, що видержували по кілька літ. Між останніми був і Ів. Мазепа, якого зловили були Запорожці й увязнили, коли він їхав до Турків із порученнями від гетьмана П. Дорошенка.

Крім тюрми був знаний також арешт, якого було кілька родів: Звичайний арешт, тюремний арешт і арешт на гарматі, що був також дуже тяжкий. Був знаний ще домашній арешт, яким послуговували ся рідко. Вязнів приковувано за шию (прим. до гармати), накладано на них кайдани, иншим накладано колодки та скрипиці. Колодки були дуже прикрі, бо вони склали ся з дощок із отворами, в які всувано руки й ноги увязнених так, що вони паралельно лежали, а тіло було скорчене під острим кутом. Увязнений не міг у таким положеню рушити ні одним членом.

В тюрмах гетьманщини, що лишили ся по Польщі, були звичайно два відділи, верхній і спідний. У верхнім приміщували ся інквізити, у спіднім засуджені. На свічки, дрова, замки, за якими їх стерегли, мусіли давати вязні окремі оплати, що звали ся „потюремним“. Приковані ланцом мусіли платити „ланцове“, а ті, що мали кайдани на руках і ногах, платили „колодноє“. Коли засуджений утік, сторожі і дозорці мусіли зараз повідомити суд, який висилав за втікачами гончі листи. Сторожі мусіли доказати і заприсягнути, що вони не завинили втечі, тоді були вільні, колиж показало ся, що вони помагали при втечі, тоді мусіли відпокутовувати ту кару, яка була наложена на втікача. Вязнів під сторожею воджено на публичні роботи, що й до нині практикуєть ся¹⁾.

В деяких варіантах пісні не вказано виразно роду кари, визначеної провинниці. Говорить ся загально, що її ведуть під „наказ“, „надзор“ або просто, що її „повели“, Треба догадувати ся, що ведуть до тюрми. У Катеринославським варіанті читаємо:

Та в неділеньку та пораненьку всі дзвони гудуть,
Та ужеж тую та красавицю під наказ ведуть.²⁾

Се місце повторяєть ся ще в кількох варіантах.

У полтавським варіанті:

У городі у Києві усі дзвони бють,
Уже тую красавицю под надзор ведуть.³⁾

¹⁾ Докладний опис тюрми й її режіму у М. Слабченка, Опыты, ст. 170—176, звідки й беру найважніші відомости.

²⁾ Я. П. Новицкій, Малор. пѣсни, ст. 153.

³⁾ В. Даниловъ, Пѣсни с. Андреевки, ст. 66, ч. 189.

У гуцульським варіанті:

Ой повели Варварочку в гору, то в долину,
Аби знала, паметала, що згубила дитину. (Зелениця).

В однім варіанті ведуть провинницю в кайданах:

Кожда дівочка у вінках,
Вітова Кася в гайданках.¹⁾

У другім ведуть її в ланцюшках:

Всі дівочки Верміночки перед пана йдуть,
А молоду попівную в ланцюшках ведуть.²⁾

Публичне ведене закованих осіб улицями села або міста уходило за велику ганьбу, тому вони силкувалися всякими способами вивинутися від того, звертаючись нероз навть до підкупу.

Зазначимо ще в кінці, що в деяких варіантах (двох галицьких і сімох із наддніпрянської України) не згадується нічого про кару, яка стрінула провинницю. Та се переважно нерозвинені варіанти, тому не тільки сей один дефект спостерігається в них. В галицьких обох варіантах є одначе бодай натяки на те, що провинницю таки не обміне якась кара.

ІХ. Викуп від кари смерті.

У двох гуцульських варіантах пісні про покритку, обох записаних у Косівським повіті, стрічаємося з дуже цікавим культурним пережитком, викупом провинниці від кари. Яка саме була та кара, з пісні не видно ясно. Бачимо тільки, що провинниця сидить у криміналі, де відвідує її Дмитрик, правдоподібно брат. Вона жалується перед Дмитриком на свою долю, а се має такий вислід, що він рішається її викупити (мабуть тільки з криміналу, а не від смерті). В криворівським варіанті звучить се місце так:

Ей воліла я, Дмитрику, хоріти, боліти,
Єк я мала в студененькім катушу сидіти.
Продав Дмитро сірі воли тай вороні коні,
Тай вікупив Варварочку с тешкої ниволі.³⁾

У головським варіанті:

Ой воліла я, Дмитрику, горіти, боліти,
Єк я мала арештами темними сидіти.
Продав Дмитрик білі воли, голубі телиці,
А сам пішов вікупати Варвару з темиці.

¹⁾ Я. Головацкій, Народ. п'єсни, т. III, 1, ст. 245—246, ч. 122.

²⁾ Записки ЮЗО. т. II, ст. 428, ч. 102.

³⁾ Пор. висше між варіантами ч. 13.

Продав Дмитрик сірі волі тай вороні коні,
Та аж тогди він вікушв Варвару з неволі.¹⁾

Звичай викупу практикував ся доволі широко, коли його сліди подибуємо також в інших народніх піснях. Ось приміром:

Ой у місті в Будзанові
Сидит легінь у неволи
Гей у сивім зелізачку
Тай у білім ремінячку.
Сидит тай до батька листе пише,
Так до батька промовляє:
Чи менш, батьку, за мнов дбати,
Чи мя будеш викуяти.
Чи в неволи поминати?
Щож би, синку, за тя дати?
Штири коні вороні
Тай сідла їм золоті.
Волію тя, синку, в неволенці поминати.
Ніж так дорого за тя дати!

Легінь пише далі листи до матери і жадає в неї: „Штири коровки риженькїї із теляти маленькїї“, до брата, в якого жадає: „Штири волі сивенькїї тай яремця новенькїї“, до сестри, в якої жадає: „Штири стрижки (вівці) чорненькїї із ягнати маленькїї“, але ніхто з родини не годить ся дати такого окупу і легінь мусить грїх уповні відпокутувати²⁾.

У другій пісні сидить так само гільтай у неволи і пише даремно листи до батька й матери, в кінци до милої. Мила запитує:

Шо би, милий, за тя дати?
Не мож, мила, тільки ізложити,
Мене відсея викупити!
Буду, милий, зарабляла,
Чужу кужіль запрядала,
Буду усе продавала...
Волію все пострадати,
Тебе звідти викупити.
Ніж маю тя в неволенці поминати.
Від тепер я буду знати,
Як миленьку шанувати.³⁾

Тут отже викупляє мила гільтая з неволі.

Так само в иншій пісни проба викупу від смерти вдасть ся. Два парубки, попович і вдовин син, кохають ся в одній дівчині; поєдинок має порішити, котрого вона буде. Попович

¹⁾ Матеріяли до укр. етн., т. V, ст. 193, ч. 7.

²⁾ Я. Головацкій. Народ. п'єсни, т. I, ст. 46—48, ч. 7.

³⁾ Тамже, ст. 48—49, ч. 8.

стріляє і схибляє, вдовин син стріляє і поцілює поповича в саме серце. Тоді:

Ой за поповичом дзвони ся розщобают,
А вдовин синовька тратити гадают.

Але вдовин син не тратить духа. Він звертаєть ся до панів із просьбою:

Стійте, панове, стійте, ще мене не губіте,
Та пишіте листовьки, до матінки шліте.
Матінка читає, ще борше відселає:
Най ми панове хоть годнику зачекают!
Матінка їде, хусточков махає,
Свого сина миленького червінцями обсепає.

І се не полишило ся без наслідків, бо далі читаємо, що:

В вдовиного сина на весілю скачут,
А поповичеви у головках плачут.
Вдовиного сина та до шлюбу ведут,
А поповича під мураву везут.
Вдовин син буде тай на світі жити,
А попович під муравою гнити¹⁾.....

З іншої пісні бачимо, що хоч окуп предложено, суд не прийняв його і провинників страчено.

Молода поповичова жінка Текля убиває свого чоловіка при помочи любка Яненька і втікає з ним. Убийство викриваєть ся одначе завчасу, піп наробив крику, а бурмістр міста висилає за убийниками погоню; їх ловлять і приводять перед пана Замійського на суд:

Ой привели Теклю перед Замійського пана,
Аж тогді вже Текля та уся зівяла.
Ой на молодій Текли та високії брижі,
Та що на ню погляне Замійський пан, аж му серце дриже.
Ой на молодій Текли черчатая плахта,
Ей сподобала Теклю вся Замійського шляхта.
Ой у четвер рано та почали судити,
Та якби мали Теклю з Яненьком губити.
А Теклин батенько кошником гроші носить,
Пана Замійського шизьким уклоном просит:
Ой рач же паноньку, тії талярн взяти,
А мою дочку Теклю від смерти ратувати!
От ужеж бо осуджено, щоби Теклю ні січено, ні рубано,
Але щоби Теклю горлом даровано.

¹⁾ Тамже, ст. 60—62, ч. 19.

Поповичів батько кошиком червоні носит.
 Пана Замійського йще пильнійше просит:
 Ой побери, пане, та червоні золотії,
 Ох тільки ти не губи тії люде недобрії!

Ой у четвер вже к вечеру та почали судити,
 Ой як мают Теклю з Яненьком згубити.
 Та хочай на Текли та черчатая плахта.
 Ой не помогла Текли та преишная шляхта.
 Та хочай на Текли та брижі хороші,
 Не помогли єї аві батенькові гроші.
 От ужеж бо осуджено, щоби Теклю не пущено.
 Та щоб єї головку під меч положено.
 Ой в пятницю вивели вже Теклю губити ¹⁾

В пісни не вияснено, чому пропонований викуп не мав наслідків, можна лише здогадувати ся, що справа була занадто голосна, бож тут ходило про убиство визначнійшої особи, поповича, та що в разі увільнення убийців піп був би не засипляв справи і вів її дальше аж до осягнення корисного для себе результату. Тому суд мусів тримати ся строго приписів закона і не признавати ніяких облекшуючих обставин, яких зрештою могло й не бути. Другий можливий здогад був би такий, що старий піп предложив більшу суму судіям, як його противники, аби лише стало на його та щоби убийники його сина понесли заслужену кару без ніяких полекш. У тім разі текст: „Поповичів батько кошиком червоні носит“ — мав би рашію, але тоді просьба його не звучала би: „Ой тільки ти не губи“, а хиба: „Ой тільки ти погуби тії люди недобрії“, бож він не мав причини вставляти ся за убийниками свого сина і ще гроші доплачувати до убиства. Котрий з тих здогадів правдоподібнійший, не беру ся рішати і се зрештою не має значіння, бо нам залежить лише на зазначено факту можливости викупу від смерти, що й зроблено. Коли одначе другий здогад не має підстави, тоді в текст треба вставити замість „Поповичів батько“ — „А Яненьків батько кошиком червоні носит“, бо лиш йому могло залежати на увільненню сина, як Теклиному батькови на увільненню доньки. На кождий випадок текст пісні у сім місци попсований і його треба в однім або другім напрямі справити.

Викуп від смерти практикував ся давно і в західній Европі, хоч так само не завсїгди з добрим результатом; сліди того полишали ся також у тамошній народній поезії.

¹⁾ Тамже, ст. 51—54, ч 12.

В одній бретонській пісні читаємо приміром, що коли едено на шибеницю дівчину, посуджену невинно за вбийство дитини і засуджену на смерть, тоді її нанашка:

Die Edelfrau kam her und bat
Für ihre Pathin noch um Gnad'.
„Die Pathin ihr mir geben sollt,
Ich wiege sie euch auf mit Gold:
Und ist genug euch dieses nicht.
So zahl' ich meines Pferd's Gewicht:
Ich zahl' so schwer der Zelter mein,
Das Mädchen und ich selbst mag sein!“

Та суд не пристав:

Die Pathin rettet kein Gebot,
Wie sie getödtet, sei sie todt!¹⁾

Коли той, хто потерпів шкоду, вставляв ся за провинником, йому суд зменшав кару або й дарував зовсім, як се ми бачили вже з ріжних присудів висше. Сліди сього звичаю маємо також у народніх піснях. Як відомо, чари належали до тих карних справ, за які накладано найвисші кари. Але на се не зважала Парасочка і очарувала свого любка Івана. Лежачи на смертній постели, Іван запитує її, чи се правда і дістає потверджуючу відповідь:

Парасочко солоденька, кобишь ми сказала,
Ци ти зілем, ци корінем мене счирувала? —
Ой ні зілем, ні корінем тебе счирувала,
Лиш ем тобі коло коршми дві яблучці дала...

Вина дівчини була тут очевидна і про присуд, який випаде, не міг ніхто сумнівати ся:

Присудили Парасочку на штуки рубати.
Але впросив Іваночко тоє дарувати.²⁾

І присуду очевидно не виконано.

Розгляньмож ся тепер, чи мав і на скільки сей звичай викупу від кари, наведений у народніх піснях, правну основу в писанім, державнім праві. Послужать нам до сього отсі дві праці:

1) Przemysław Dąbkowski, Zemsta, okup i pokora na Rusi halickiej³⁾ w wieku XV i pierwszej połowie wieku XVI. (Львів, 1898).

1) Volkslieder aus der Bretagne. Ins deutsche übertragen von A. Keller und E. v. Seckendorff. Tübingen, 1841. Ст. 94—99: Unsere Frau von Folgoat.

2) Я. Головацкій, Народ. пѣсни. I, ст. 68—69, ч. 24.

3) Звертаємо увагу, що до Rusi halickiej належали за Польщі землі: Галицька, львівська, перемиська і сяніцька (отже нинішня Лемківщина) та що їх українського характеру самі Поляки аж до остатніх часів не заперечували.

2) М. Е. Слабченко, *Опыты по истории права Малороссии XVII и XVIII вв. Раздел VII: Имущественныя взысканія.* (Одеса, 1911).

В середньовічній праві убиство вважалося приватною справою, якої могли доходити ближче або дальше пошкодovanі і довільно з нею поступати: наставати на покарання злочинця смертю і на умови з ним у справі матеріального відшкодовання, отже брати окуп і дарувати йому життя. Можна се було робити через посередників обох сторін, що звалися по польськи *uędnacze*, а по латинськи *boni homines, domini, amici, arbitri* і т. д., які звичайно мали над собою суперарбітра, званого *barman* або *borman* (з німецького *Obermann*). Ініціатива до переговорів могла виходити або від обох заінтересованих сторін, або й від зовсім посторонніх осіб. Нераз робив злагоду якийсь висший урядник королівський, прим. староста, або інші достойники, або міські урядники німецького права. Полагоджене ними справи мало таку саму силу, як судовий присуд. Суд опісля сповняв роль нинішнього нотаріату і вписував довершену угоду в судові книги. Можна було одначе віддавати справу судови і тоді суд не годив сторони, тільки судив. Звичайно засуджував провинника на зложенє викупу¹⁾.

Як бачимо отже, пошкодovanій стороні прислугувало першенство при доходженю справи убиства. Коли одначе ніхто з родини не виступав із обжалуванем, тоді робив се староста і забирав викуп на річ короля. В сім випадку брав суд сам у свої руки ініціативу і не чекав на візванє пошкодovanого або третіх осіб²⁾.

Висота викупу в Польщі була означена законом. За голову хлопа викуп виносив 10 гривен, за голову шляхтича або Жида 60 гривен, але можливі були модифікації і відповідно до засобів та обставин часом сі числа були висші, а часом низші. Коли пошкодovanий натискав сильно, викуп підвисшувало, а коли провинник опирав ся, викуп обнижувало. Коли провинник був можливою особою, викуп усе знижувало до половини, або й ще низше³⁾.

В гетьманщині означувалося звичайно розмір викупу відповідно до вказівок пошкодovanої сторони, яка домагала ся поголовщини „для дѣтей и найма попа для отбутя за душу“. Суд

¹⁾ P. Dąbkowski, *Zemsta, okup i pokora*, ст. 12—14.

²⁾ Тамже, ст. 16. ³⁾ Тамже, ст. 21—22.

наказував усе затягнути в книги і тим закінчував свою діяльність, не заявляючи своїх прав до покарання злочинця. Тільки коли провинник не міг заплатити, тоді карано його по постанові закона.

Від властивого викупу належить відрізнити кару за убийство, що звала ся роена regalis і виносила постійно без огляду на висоту викупу 14 гривен, могла отже раз бути висша, другий раз нижша від властивого викупу. Викуп був заспокоєнем приватно-правної претенсії, а кара за убийство була винагородою за шкоду, що повсталала через нарушене публичного ладу, відповідала отже вимогам державної ідеї. Її оплачувано не тільки тоді, коли справу полагоджено судово, але й тоді, коли полагоджувано приватно через посередників. Королівську кару належало складати окремо від викупу¹⁾.

Щоби зрозуміти, чи грошева оплата приносила доволі значне уменшене майна убийника та давала якусь гваранцію здержання злочинця перед сповнюванем злочину, треба знати вартість гроша в данім часі. З одної записки перемиської довідуємо ся, що в 1460 р. кінь представляв вартість одної гривни, віл пів гривни, корова 16 шагів, вівця і ягня 3 шаги (grosze). Нормальна плата за голову убитого шляхтича (60 гривен) представляла отже вартість 60 коний, або 120 волів, або 180 коров, або 950 штук овець і ягнят. Нормальна плата за голову убитого хлопа (10 гривен) представляла в грошах вартість 10 коний, або 20 волів, або 30 коров, або 160 овець і ягнят²⁾.

Правда, вартість гроша не все була однакова, та хоч вона і знижувала ся, то всеж оплата поголовщини (викуп за голову) і оплата королівської кари були такі високі, що зложеноє їх мусіло відбити ся дуже сильно на майні убийника, осягали отже вповні свою задачу здержуваня від сповнюваня злочинів. Оплата приносила також значну матеріяльну користь родині убитого, що впливало додатно на помирнене сторін та занехане ворогованя. З огляду на значну високість викупу, не сплачувано його майже ніколи від разу в цілости, тільки ратами. Умови сплати укладали обі сторони разом за спільним порозумінем. Коли хтось не дотримав умовленого речинця, можна було брати в нього застав і доти держати, доки оплата не була зложена в цілости³⁾.

Звідкиж пішов звичай кару смерти, або яку иншу замінити

1) Тамже, ст. 26. 2) Тамже, ст. 26—27. 3) Тамже, ст. 25.

викупом? Головну роллю відгравали тут економічні відносини. Коли провинника скарали „на горлі“, то пошкодовані мали задоволене почуте пімсти, але поза тим не було їм ні красше, ні ліпше. Коли приміром убитий був батьком родини і полишив її незабезпеченою матеріяльно, родина могла з його смертю зійти цілковито на жебраків. На те звертано увагу і вже вчасно „горловоє каранє“ заміняно викупом, до якого додавано ще звичайно для більшої памяти тілесну кару. Ілюстрацією сього можуть послужити різні присуди. Ось приміром 1698 р. розглядала ся в прилуцькім суді „справа прелюбодіянія“ Тимка Яблоновицького. Як багато інших, так і Тимко, маючи жінку, зійшов ся з „дівкою Шираю“ і став батьком її дитини. Обоє в суді признали ся до гріха і суд укарав Тимка за той гріх „виною піняжною“¹⁾. За ушкодженє чужого майна наказувано повернути причинену шкоду²⁾. За убийство бачимо ось які присуди того самого суду: В 1701 р. Кіндрат Пасенко убив Білана, бувшого десятника прилуцького. Кіндрата присудили на „горловоє каранє“. „Лечь жона Бѣланова и брат и иние кривные, не инстигуючи на него, жебы былъ горломъ караный, просили, жебы (за) душу небожчиковскую обряди хрістіанскіє з убозства своего поотправлялъ и дѣтей уконтентовалъ за поголовщину даткомъ, которий ихъ упросилъ на 8 копахъ и поминки звичайніє и сорокоустъ позволился отправить“³⁾. — В січні 1703 р. ставав перед судом різник Антон, що убив коваля Василя. Суд присудив його „скарать на горло“, але вдова „даровала его горлом“ і просила тільки заплатити головщину тай довги покійного. Суд згодив ся на се, а Антін затагнув зараз позичку в Івана Зеленого і пішов разом із жінкою до Зеленого на відробок. Сей відробок міг тягнути ся нераз цілі літа. Так приміром якась Прокопиха, що вкрала була у Максима Швеця гроші, на присуд пирятинського суду була віддана йому на вислугу на цілих сім літ⁴⁾. — Того самого року в лютім судили убийника Феська Пинчуненка, що підчас п'ятики так ударив Каленика Полещенка, що той на четвертий день віддав Богови душу. Феська засудили на смерть, але він утік. Тоді присудив суд, щоби Феськів батько заплатив жінці убитого 66 золотих, „чимъ жона и уконтентована была, а справа конецъ приняла“. — В 1710 р. мамаївський житель Мартин Логвиненко, дуфаючи в свою силу, визвав на ку-

¹⁾ М. Слабченко. Опыты, ст. 211.

²⁾ Тамже, ст. 212. ³⁾ Тамже, ст. 213. ⁴⁾ Тамже, ст. 217.

лачний бій братів Щербаненків, що його убили. Мартинисї не стало би легше від смерти убийників. Вона хотїла мати щонебудь для свого прожитку й дїтий. Суд розумів се, тому присудив братам заплатити порівно вдовї „якъ реестръ, з ратуша нашого Лонгвинцѣ виданїй, показуетъ“. — В лютім 1715 р. розбирали в прилуцькїм судї справу Кирика Ющенка. Йому доїдав Грицько Руденко, приговорюючи, що Кирикови „не слѣд козакувать“. Розсерджений Кирик так побив Грицька, що той на другий день помер. „Забойцу по правнымъ артикуламъ“ присудили „мечемъ стяти, а поневажъ жона на него не инстиговала, ижби горломъ каранъ (быль), только требовала, жеби поголовщину той заплатиль, теди судъ наказаль поголовщину з навязкою 67 золотих и 5 шаговъ лаги юй“¹⁾.

Бувало й так, що оплату лучено з засланем до монастиря. В грудни, 1717 р., розбирано в прилуцькїм судї справу Василя Рогуженка, що вбив свого брата Омелька, який заступав ся за братову, коли її брат Василь лаяв. Такий злочин вимагав кари смерти, але суд замїнив її оплатою поголовщини, а що поголовщини не було кому платити (бо Омелько видно був парубком), то суд присудив, щоби Василь наймив сорокоусти за брата і „всяки церемонїи церковниє“ та три роки робив у Густинськїм монастири²⁾.

Отсей випадок замїтний для нас тим, що в нїм маємо деяку аналогїю що до оплати з оплатою в пїсни. В нїй покритка топить дитину, тому нема пошкодованого, який домагав би ся викупу. Навпаки брат Дмитрик платить іще сам, аби тїлько видобути провиннищу з неволї. Сей викуп належить отже вважати за *roena regalis*, котра в гетьманщинї йшла в користь судїїв. А що полкові судїї утратили, як знаємо, з кінцем XVII ст. право видавати смертні присуди і через те маса справ повинна була перейти до генерального суду, до генеральної канцелярїї і до гетьмана, то полковники, щоби удержати при собі право судити всякі справи, почали накладати грошеві кари й там, де властиво не належало їх накладати³⁾.

Викуп усе мусїв припасти пошкодованїй родинї і пан не мав ніколи права брати його за свого підданого, навїть тоді, коли виступав як заступник підданого в судї.

¹⁾ Всї присуди тамже, ст. 214—215.

²⁾ Тамже, ст. 215. ³⁾ Тамже, ст. 222—224.

Х. Увільнюване від кари смерти.

Як ми бачили повисше, в неукраїнських варіантах пісні приходить одна звичаєва подобиця, якої нема в українських варіантах та яка відома добре в українським звичаєвім праві. Про неї маємо згадки і в документах і в устних переказах, а навіть в одній пісні заховав ся її відгомін, хоч правда — слабій. Маю на думці увільнюване злочинця або злочинниці від кари смерти, коли вони були вільного стану, а хтось із публіки зробив їм на місци трачення пропозицію — піти зараз до церкви і повінчати ся. Мали право чи привілей дівчата (і очевидно удовиці) випрошувати від смерти хлопців (і вдівців) і навпаки хлопці (вдівці) дівчат (удовиць). Крім того міг визволити від смерти дівчину також кат і повінчати ся з нею. Та права ката не можна мішати з правом парібка, бо кати у всіх краях із німецьким правом мали окремиий привілей увільнювати часом засуджених, отже могли з нього користати не титулом свого парубоцтва.

Звичай випрошування від смерти був доволі популярний не тільки в нас, але і в цілій Європі. Звідки одначе він узяв ся та як повстав, сього не можна виказати на певно задля браку відповідних жерел. Про сей звичай на українській і польській території маємо отсі окремі розвідки й матеріяли:

1) St. Estreicher, Wypraszenie od kary śmierci w obycaju naszego ludu (Lud, 1904, кн. 3, ст. 241—258).

2) Орестъ Левицкій, Обычай помилованія преступника, избраннаго дѣвужкой въ мужья. Страничка изъ исторіи обычнаго права въ Малороссіи (Кіевская Старина, 1905, кн. 1, ст. 89—97).¹⁾

3) Др. Вас. Щурат, Увільнення злочинця дівчиною в Бродях 1727 р. (Записки Н. Т. і. Ш., 1907, т. LXXV, ст. 96—103).

4) Fr. Giedroyc, Casus notabilis (Przegląd Historyczny, Warszawa, 1905, т. I, ст. 143—144).

5) М. Е. Слабченко, Casus notabilis (Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII вв., ст. 239—256. Одесса, 1911).

6) Н. Łopaciński, Zwyczaj ocalania skazanego na śmierć przez dziewicę (Wisła, 1904, ст. 274—290 і додаток ст. 441—443).

Перший автор наводить у своїй розвідці вісім документів про звичай випрошування від смерти, другий один (але він є також між документами першого автора), третій також один,

¹⁾ Пор. мою рецензію: Записки. т. LXXIII. ст. 214—217.

четвертий три, а я подаю ще один за А. Бельовським понизше так, що разом маємо вже тринадцять документів.

Перший документ дотикає села Загорян (*Zagórzany*: чи не лемківське?), Горлицького повіта і походить із 1604 р. Валенти Дигоньчик засуджений за злодійство, був помилуваний і оженився з Катериною Родзичкою з Войнарової, Грибівського повіта, що за ним просила.

Другий документ з Олики, із 1606 р., се той сам, про який говорить також Ор. Левицький. Тут засуджений на смерть за убийство товариша Михайла Венгриня Януш Кобринець прийняв пропозицію дівчини і повінчався з нею в Олицькім костелі у присутности „людей вѣры годныхъ“ та судового возного, який на другий день зложив Луцькому городському судови реляцію про се.

Третій документ із городської книги з Беча походить із 1622 р. Мацей Подкуфка, засуджений на смерть за злодійство, був помилуваний, бо його випросила якась Ягнешка. Він оженився вправді з нею, але швидко убив її і його віддали на ново під суд.

Четвертий документ із 1634 р. (у Гедройця) трохи непевний. Автор говорить: „В церковній метриці Радома записано мабуць (ропо) під днем 31 грудня 1634 р. потверджене подружа без заповідий Осипа Конинського, засудженого на смерть, із удовою Катериною Козловською, що визволила його з рук ката, закинувши йому на шию хустку у хвили, коли мало наступити сповнене засуду“. Я подаю його тут, бо для нас і сама традиція про визволюване від смерти має вартість, а тим більше, що тут визволює засудженого вдовиця.

Пятий документ із 1660 р. (у Гедройця). Подія мала місце в Варшаві і записана в книгах Старого Міста. Якийсь Дубович забив Мойшевича, за що засуджено його повісити. Засудженого виведено на місце страчення і кат почав приготівляти ся до езекуції, коли нараз виступила зпоміж юрби Агнешка Маковщанка з Гарволина, стягнула швидко з себе хустку і закинула на шию засудженого. Юрба піднесла зараз крик, а вояки не сміли їй противити ся, і не перешкодили, аби Агнешка з засудженим пішла зараз до костела Домініканів та повінчала ся.

Шестий документ відносить ся до 1669 р. С. Естрайхер цитує його за кс. Сиганським, але не подає змісту.

Семий документ походить із 1670 р. (у Гедройця), з Вар-

шави, і має для нас особливу вагу, бо в ній парубок увільняє дівчину, що стратила була свою дитину, тому наводжу його у перекладі в цілості: Дорота Колодзєвна мала на засуд мійського суду віддати шию під меч ката за вбийство новонародженої дитини. Коли прийшов день і година, визначена для сповнення засуду і коли засуджену, передану катови, ведено на місце страчення серед великої юрби людей, якийсь вояк пішого полку викликав у юрбі замішанє. Користаючи з нього, вояк висмикнув ся з засудженою, щоби з нею повінчатися. Вбігли зараз до варшавської катедри, де присягли собі досмертну вірність. Тим способом засуджена з вини виповнювачів присуду, а радше з волі всесильного Бога, заміняла смерть на жите і замість похорону, дрожачи ще від передсмертного ляку, весіле відбула“.

Осьмий документ походить із 1684 р. з Живця і замітний тим, що був безрезультатний, бо хоч дівчина закинула засудженому хустку на шию, кат не випустив його з рук, а гайдуки відорвали від нього дівчину, по чім кат відтяв йому голову. Видно судії не хотіли признати тут місцевого звичаю.

Девятий документ із 1689 р., записаний у вісній книзі злочинців, знов цікавий тому, що обжалуваною виступає дівчина Тереса Концка, суджена за підпал. За нею „zaszły wielkie instancye tak duchownych, jako y mieyskich osób tudziesz całego miasta“, тому подаровано їй жите, „z tą iednak condycyą, iżeby poszła zaraz do kościoła z tym młodziencem, który ją odprosił y o iey dozywotnią przyjazn concurował, azeby z sobą w kosciele świętym szlub wzięli“.

Хронологічно йде тепер десятий документ А. Бельовського, що звучить так:

„Martyn ze wsi Radezy (Станіслав. пов.), Hrehora Jewkowego syn, wdawał się z ludźmi swywołnymi. Należał do rabunku żydów Buczackich pod Zawałowem, i schwyтany razem z sześcią żydami, którzy do téjże zbrodni należeli, skazany został na gardło. Prowadzono go na śmierć. Z pomiędzy tłumów przeciska się ku skazanemu dziewczyna, rzuca nań chustkę, oznajmując, że gotowa jest pójść za niego. I darowano mu życie. Ożenił się z nią, osiadł w Radezy, i gospodarował. Po niejakiм czasie znalazły się u niego byki kradzione; wzięty więc znowu do stanisławowskiego sekwestru, gdzie z nim surowe śledztwo przedsiębrano. Wina jego okazała się nie wielka, a gdy gromada wsi Radezy dała porękę za

jego dalsze sprawowanie się, skazano go, aby przez rok jeden czyścił rynek Stanisławowski w kajdanach, i pogrożono ucięciem ucha prawego, skoroby dalszem postępowaniem swoim ściagnął na siebie najmniejsze podejrzenie“.¹⁾

Дальше йде справа Мартинового батька, Григорія Євкового, обжалуваного о ворожене, але увільненого. Переслухувано його в станіславівським суді 19 лютого, 1723 р., значить, перша справа Мартина була значно вчасніше. А. Бельовський не подає її дати, бо можливо, що вона в протоколах при справі за бики навіть не приходить.

Одинайцятий документ буде той, який надрукував др. В. Щурат і який відносить ся до 1727 р., а якого місцем події були Броди. Суд засудив за крадіж на шибеницю Антона Завадського та Костя Поповича. Коли їх виведено на місце страчення, счинило ся між юрбою замішане, яке викликав Возницький, що їздив підпитий на кони і викрикував: „*Reus nemine instigante absolutitur*“. Бийте Ляхів, не дайте губити кров християнську! — З замішаня скористала якась дівчина, закинула А. Завадському рушник на шию і з усею юрбою пішла до церкви вінчати ся з ним. К. Попович утік тимчасом у ліс і його спіймали аж по трьох роках та таки повісили, щож стало ся з А. Завадським — незвісно.

Дванайцятий документ із 1747 р. говорить, що в костелі в Сідлисах повінчали ся Войцех Кучка з Каменіци, якому присуджено втяти голову, а потому спалити його, з Ельжбітою Кушоскою звідтиж, що випросила собі його „*secundum consuetudinem regni*“, закинувши йому на шию хустку зі своєї голови.

Тринайцятий і останній документ походить із 1769 р. В ньому жалуєть ся пошкодований, що доходив справи в красноставським суді за убийство на Бартошу Хвалі, видав коло 1000 золотих і довів до того, що виновника засуджено на смерть. Та коли засуд мали виконати, якась дівка кинула на нього хустку, по чім їх обоїх, дівку й засудженого, заведено до костела і повінчано, а пошкодований полишив ся з видатками без ніякої сатисфакції.

Поза сими документами є ще й перекази, що потверджують істноване звичаю увільнюваня від смерти. Не багато їх вправді, бо видно нема amatorів, що пошукали би за ними в народній традиції, але й сі, що є, свідчать про се наглядно. Ось вони:

¹⁾ Aug. Bielowski, Pokucie (Czas, 1857), ст. 701—702.

1. Тадей Чацький подає в 1834 р. звітку, що п'єсімомо роками, значить у 1827 р., трачено на угорській грани кількох опришків. Нараз вибігла з юрби дівчина і вкрила ра тухом одного гарного опришка, якого мали зараз стинати, б жаючи його тим способом уратувати від смерти. Але її інте венція не мала сим разом успіху¹⁾.

Сю вістку зачерпнув Т. Чацький мабуть у К. Вуйціцького²⁾, який говорить, що 1828 р. трачено „в коломийським циркулі“ трьох опришків; двом із них закинули Гуцулки рантухи на голови, але не виратували їх від смерти. Я подаю сю вістку між переказами, а не документами тому, що на слова К. Вуйціцького не можна на певно покладати ся. Се зазначає навіть Є. Лопачинський: „Pisze Wójcicki, którego podaniem jednak wierzyć trudno, bo okazało się już nieraz, jak niewiarogodnemi bywały jego świadectwa“.³⁾

2. Через те подаю тут і другу вістку К. Вуйціцького: „В 1832 р. я сам був свідком, як трачено спійманих опришків. Один молодий, двацятьлітній Гуцул ішов із такою байдужністю на місце кари, що навіть не випустив люльки з зубів. Заки підійшов під шибеницю, вибігла з юрби гарна Верховинка, закинула йому на голову рантух та обіймила його руками. То була його любка. Думала, що тим способом виратує свого судженого, але дарма, бо в короткім часі побачила його на шибениці.“⁴⁾

3. А. Бельовський пише: „Огляд на подруже був деколи дуже важною причиною до злагіднення або повного дарованя кари. Злочинця, веденого на смерть, милувано, коли дівчина заявила прилюдно, що піде за нього за муж Так само злагіднювано кару злочинниці, коли подибував ся такий, що готов був оженити ся з нею“.⁵⁾

Дальші два перекази подає О. Левицький у цитованій уже статі. Перший записаний у першій четвертині ХІХ ст. від відомого запорожця Коржа. Оповідаючи про запорожський побут, Корж говорить:

¹⁾ Tadeusz Czacki, O Litewskich i Polskich Prawach. Краків, 1861, ст. 8, зютка 3.

²⁾ К. W. Wójcicki, Szczególny starożytny zwyczaj w Polsce (Tygodnik ilustr., 1860, II, ч. 55, ст. 519).

³⁾ Wisła, 1904, ст. 283.

⁴⁾ Там же.

⁵⁾ August Bielowski, Pokucie (Czas, 1857), ст. 690.

4. Раз вели в місті Самарі (тепер Новомосковську) на місце раченя засудженого на смерть козака. Юрба народу йшла за ним мовчки. Нараз показала ся на дорозі дівчина під білим окривалом. Вона підійшла до засудженого і прилюдно заявила, що хотіла би вийти за нього за муж. Юрба пристає і чекає на відповідь засудженого. Козак зажадав, аби дівчина піднесла покривало. Коли вона піднесла, козак подивив ся і сказав: Як мати таку дзюбу (і) вести до шлюбу, ліпше на шибениці дати дубу! — І зажадав, щоби його швидше вішали¹⁾.

Другий переказ подає О. Левицький за „Волин. Епарх. Вѣдомостями“ (з 1872 р., ст. 561). Його записав о. Ф. Думицький в Крупці, Дубен. пов., на Волині. Він звучить:

5. Молодого гарного козака засудили за щось на смерть. Коли його вели на місце страчення, вибігла з юрби дівчина і накрила йому хусткою голову, зазначаючи, що хоче взяти його за мужа і тим способом визволити від смерти. Судії пристанули, чекаючи, що скаже засуджений. Та коли той зісунув із голови хустку і подивив ся на свою ізбавительку, усміхнув ся гірко, плюнув і сказав до ката: Е, рубай краще, а жити з такою поганою не хочу! — Присуд вивпнено, козака поховали на цвинтарі і висипали над ним високу могилу²⁾.

6. Відомий етнограф Я. Новицький надрукував 1894 р. в одній збірці народніх пісень пісню про „Янчура“, яка також указує на сей звичай, а ще більше пояснене співака, додане до пісні. Зазначу, що пісня відносить ся до словацького опришка Яношіка, на що вказує не тільки імя Янчур, але й деякі місця з пісні про Яношіка³⁾. Наводжу її в цілости:

Янчур.

Ой сніг іде і зима буде,
А на тобі, левенце⁴⁾, та біда буде.
Ой в Кїві та всі дзвони дзвонять.
Вже Янчура Німці ловлять.
Ой в Кїві вже й передзвонили.
Вже Янчура Німці уловили
Та ведуть його вулицею,
Ізв'язали руки сирцею.

¹⁾ О. Левицький, *op. cit.*, ст. 89—90.

²⁾ Тамже, ст. 90.

³⁾ Пор. В. Гнатюк, *Словацький опришок Яношік*, ст. 50.

⁴⁾ Гультай, *поясн. співака*.

Та вивели в чистое поле,
 Та поставили на могилі:
 Та дивись, Янчуре, в чисте поле,
 Що заглинеш¹⁾, то все твоє!
 Ой бачу ж я шибеницю
 Ще й мальовану кобилницю²⁾.
 Та коли б я знав, що смерть моя,
 Велів би талярами обспати
 І шовкові стяжки³⁾ почепляти.
 Ой хто б ішов, таляр найшов
 І левенця спомянув⁴⁾,
 Шо хорош парень левенець був.
 Хорош парень, уродливий,
 Уродливий і справедливий.
 Пришло к йому дві дівчини.
 Одна каже: Я буду сестрою!
 Друга каже: Я буду женою!
 Та тобі, сестро, не бути сестрою,
 А тобі, шеймо, не бути женою.

Зап. 6. XII, 1887 від Оксенгін Орла в Кушугуві, Александр. пов.

Пояснене співака. Німці піймали Янчура за те, що він убив Німкиню. Вона чимсь піддурила його. Як вели його катувать, назустріч вийшло дві дівчини. Одна каже: Будь братом, а я тобі сестрою! А друга каже: Забери мене (оженись) — буду жінкою! Подививсь він на їх, аж вони старі, таранкуваті та скверні. Цур вам, пек — каже, тай пішов на шибеницю. Спрежду у Запорожців був звичай, що як ведуть холостого на шибеницю, то виходять дівки і обявляють, котра согласна заміж. Як шо сподоба козак, женить ся і його простять; як згербує, закатують.

Малорус. п'єни, собр. Я. П. Новицкимъ (Сборникъ харьков. истор. фил. общ.ества, т. VI, 1894), ст. 78, ч. 24.

М. Слабченко зовсім справедливо завважає в цитованій висше праці⁵⁾, що відповідь засудженого в роді: „Коли б я мав сю дзюбу вести до шлюбу, то краще дать дубу“ належить до вандрівних мотивів і наводить подібну із Бірлінгера: „O spitzig Nase, spitzig Kinn! Da sitzt doch der Teufel drinn! Mach lieber Gingerl, Gangerl!“

Подібне польське оповіданє наводить Є. Лопацинський: Коли одному засудженому на смерть предложила свою руку

¹⁾ В ориг.: заглядеши (!).

²⁾ Дошка, на якій били кнотом.

³⁾ В ориг. кепсько: Стежки.

⁴⁾ В ориг.: спомняти.

⁵⁾ Опыты, ст. 245. увага 6.

стара й погана баба, він поглянувши на відьму, крикнув до ката: *Panie Jakóbie, wieszaj waśran!*¹⁾ — І засудженого повісили.

Є також білоруське оповідане: Одного парубка присудили посадити на дерев'яного коня і дати йому двацять ударів бичем, в яким був всунений залізний прут, що по боках мав ostrі колючки. Кат ударив його раз, але легко, бо жалував хлопця. В тій хвили катова донька накинула йому на голову хустку, бажаючи його визволити. Та парубок не хотів женити ся з донькою ката. Тоді кат потягнув його так сильно бичем, що він відразу згинув²⁾.

Таке саме бичоване знане й на Україні. Про нього згадує Криволучко з Ольгопольського повіту на Поділю³⁾.

Коли цілий звичай, як побачимо з дальшого, є вандрівний, коли й пісня є вандрівна, то чому й один епізодик звичаю не міг би мати такого характеру? Та всеж та вандрівність не виключає можливости, що епізод мав дійсно місце і в нас і в Німців і ще в кого іншого, бо для того могли всюди істнувати відповідні дані.

7. Ще як гімназист чув я в Бучацькім повіті, що коли вели на смерть у Станіславові опришка В. Баюрака, бажала одна дівчина випросити його від смерти та повінчатися з ним, але судії не вислухали сеї просьби. Про смерть відомого опришка Василя Баюрака, що мала місце на весні 1754 р. в Станіславові, маємо надрукований документ⁴⁾, в яким одначе не згадується про подібну подію. Можливо, що імя В. Баюрака було вложено в оповідане замість іншого, що часто буває в народніх оповіданнях і піснях.

Подаю ще один переказ із того самого повіту.

8. То ще було в ті часи, як Татари ходили. Прийшов пан до Золотого Потокa і заложив сильний замок над ставом. Він мав їдного козака Стаха, чи як там його звали. І той Стах за щось провинив сі, а той пан гнівний був дуже (з того назвали його Гневош) і засудив Стаха на смерть. Інші козаки проваде його, а піп йде коло нього з хрестом. В тім заступає дорогу походу одна дівка і каже: „Гов! То мій Стах“ і кинула сі йому на шию. Піп зараз дав їм слуб на тім місци і замість сумних пісень затяг всьой наряд весільних. Пан не міг нічо проти того

1) Wisła, 1904, ст. 290. 2) Тамже. 3) Тамже, ст. 443.

4) Др. Ю. Целевич, Дальші вісти про опришків. (Руська історична бібліотека, т. XIX, ст. 239—242).

діяти, мусів згодити сі, а козак з тою дівкою пішов на Україну і десь там купив собі Слободу і жив щисливо по нинішний день¹⁾.

Зап. у Золотім Поточі, Буцацького пов. 1908 р. від Гриця Гука Мих. Боднар.

9. В російській повісти з українського житя „Запорожець Подкова“ Н. И. Брешко-Брешковського²⁾ оповідаєть ся, як козак Ігнат Підкова забив у гніві осавула Сухого. Відповідно до запорожських звичаїв мав убийник згинуту на пали. Та козаки пригадали собі про звичай увільнюваня від смерти, тому порозбігали ся по недалеких селах і наказали дівчатам, аби в означений день приходили до Січи. Вони любили Гната, тому бажали виратувати його. Дівчат набігало ся дійсно багато, та коли кошовий звернув ся перед езекуцією до Гната з візванем: „Вибирай собі жінку, козаче. Бачиш, які то гарні квіточки, одна красша від другої!“ — Гнат Підкова відповів: „Не хочу женити ся, не треба. Піду ліпше на паль!“ — Не помogli намови і Підкова згинув на пали.

10. Про звичай увільнюваня злочинця від смерти через оженок є згадка також у песі П. Барвінського (Ізраїльтенка) п. н. „Антось Дукат“. Антось Дукат, курінний отаман, убиває в сварці свого ворога Суходолу, за що засуджують його на смерть. Коханка Дукатова хоче стати з ним до шлюбу і через те випросити йому жите, але її батько не дозволяє на те; на Дукаті виконують присуд, а коханка вбиває себе³⁾.

Якіж висновки можемо поробити на основі наведених документів і переказів?

Всі перекази, взяті з української території і з ріжних околиць, свідчать, що звичай визволюваня від смерти через оженок не тільки був у нас знаний, але й доволі широко розповсюднений. Документи знов, яких маємо три з нашої території (з Олики, Радча і Бродів), потверджують, що звичай існував дійсно на Україні як юридична установа, та що переказів не виссав собі народ із пальця, як дехто міг би думати, тільки опер їх на ре-

¹⁾ Польський нар. переказ про увільнюванє від смерти пор. S. Ciszewski, Lud rolniczo-górnicy z okolic Slawkowa, ст. 34, ч. 10 (Zbiór wiadomości do antrop. krajowej, т. XI). Другий: Wisła, 1904, ст. 442.

²⁾ Домашня Библиотека, 1897, XII; також місячний додаток до „Живописнаго Обозрѣнія“, 1897, XII (за грудень).

³⁾ Павло Барвінський (Ізраїльтенко). Драматичні твори. Полтава, 1908. Друга песа з ряду: Антось Дукат.

альних житєвих подїях. Дальший висновок із сього такий, що наші учені не повинні легковажити фольклору при таких розслідах, що мають якийнебудь звязок із народнім житєм, як се робили нераз доси, бо багато питань із минувшини можна висвітлити докладно тільки при помочи фольклору.

Наведені документи стверджують також, що не тільки дївчина могла увільнювати засудженого, але й удова, та що й навпаки парубок (отже анальоґічно й удовець, хоч такого документу доси ще не оголошено) міг увільняти засуджену дївчину (чи вдову). Супроти сього не може удержати ся твердженє д. О. Левицького, що: „Те право (увільнюваня) не прислугувало якійбудь жєнщині (прим. удові), що бажала вибрати собі за мужа чоловіка, засудженого на шибеницю, тільки дївчині і при тїм, як висловлено в документі 1606 р., учтивої, тобто чесної, невинної“¹⁾. Навпаки, маємо вказівки, що в західній Европі, де сей звичай існував довше, могли засудженого злочинця визволити повії. Про такі випадки в Еспанії та Франції згадує в своїй праці проф. М. Слабченко²⁾ та додає, що навіть мав бути якийсь розпорядок у сїй справі, хоч дехто заперечує тому. С. Естрайхер поясняє знов, чому повія могла увільнити засудженого: „Złoczyńca, uwolniony z pod szubienicy, uchodził w ogóle za pozbawionego czci (ehrlös); wszetecznicą była przeto osobą równą mu stanem, a równości stanu przestrzegano ściśle przy małżeństwie w społeczeństwach średniowiecznych“.³⁾

Вихід за ката за муж або оженок із проституткою не можна вважати за увільненє від кари, тільки за злагідненє кари, а то ось чому: Професії ката й проститутки рівнали ся горожанській смерті. Коли хто оженив ся з проституткою, того уникали як чуми. Навіть один із можновладних Сфорців, що мав проститутку за конкубіну, мусїв усунути ся від суспільности, не вважаючи ні на свої богацтва, ні на свої впливи. Жінці Юстинїяна ніколи не могли простити її артистичної минувшини. Те саме належить сказати і про катів. Таким чином оженок із проституткою або вихід за муж за ката являли ся простою заміною смертної кари і в дійсности рівнали ся їй⁴⁾.

В кількох переказах згадуєть ся про те, що засуджений не приймив пропонованого подружа, побачивши негарну спасительку,

1) Оп. Левицький, оп. cit., ст. 92.

2) Опыты, ст. 248.

3) S. Estreicher, op. cit., 249, 250.

4) М. Слабченко, Опыты, ст. 250.

та волів піти на смерть. Хоч сей мотив вандрівний, як я вже зазначив вище, то всеж таки він не позбавлений реальности. М. Слабченко наводить за Льюазелером такий факт: „Одна молода дівчина з Анжера була засуджена на шибеницю за зігнане плоду. Тому що вона була дуже гарна і мала тільки 18 літ, кат приобіцяв їй добути помиловане, коли вона схоче вийти за нього за муж. Дівчина воліла одначе піти на шибеницю, як за ката“¹⁾. Се оповідане зовсім ідентичне з польським варіантом нашої пісні. Воно стверджує, що засуджений (засуджена) міг відмовити ся дійсно від пропонованого подружжя і тоді засуд виповнювано без ніякої задержки. Певно, що такі випадки не мусли бути часті, бо всеж інстинкт самозахованя в чоловіці сильніший від почутя відрази до другої людини, але тим більше надавали ся до перехованя в народній памяти своєю героїчною трагічністю.

Право визволюваня від смерти звязує С. Естрайхер із правом помилуваня в модерних державах та з правом азилу в давних зорганізованих суспільностях Греків, Римлян, Жидів і інших. Азилем називано місце, в яким міг сховати ся злочинець перед властями або пошкодованим та міг сидіти там безпечно. Таким місцем міг бути храм, цвинтар, гріб, або инше посвячене місце. Побіч такого азилу річий, були в деяких народів особисті азилі. Деяким категоріям людей, прим. достойникам, духовним, чарівникам, у Римі Весталькам, признавано привілей, що їх дотик до злочинця, або його втеча під їх опіку, хоронила його на якийсь час, або на все від відповідальности. Азиль був отже коректурою занадто суворих або недокладних правних улажень²⁾. З бігом часу сей привілей зміняв ся й розширював ся. По засуді могли відпрошувати в суді засудженого не тільки можновладці, що опікували ся ним, але й близша і дальша родина, сусіди, а навіть ті, що прислухували ся розправі³⁾. З поміж родини особливо жінка мала привілей випрошувати мужа, а муж засуджену жінку. Звідти знов розвинув ся привілей, що засудженого міг увільнити судія від смерти, коли з ним хотів хтось із присутних на місци страченя повінчати ся. Звичайно кат, або його помічник, ішов тоді як свідок до церкви на вінчане. Дозвіл на слюб рівнав ся дозволови увійти до храму, можливо отже, що тут сплели ся оба моменти: Права жінки до відпрошуваня

¹⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 249.

²⁾ S. Estreicher, op. cit., ст. 242—243.

³⁾ Тамже, ст. 245.

засудженого та пробуване його в азилу (церкві) і на них виробив ся згаданий звичай¹⁾.

Отсе вияснене повстаня звичаю доволі принадне і не стоїть у суперечности також із висновками, до яких дійшов М. Слабченко: 1) *Casus notabilis* в своїй основі римського походження і приймив ся там, де приймало ся римське право. 2) Ріжні місцеві умови витиснули на нїм свій вплив і розширили його зміст, наслідком чого в *casus notabilis* віднаходимо ріжнородні причини та ріжнородні основи²⁾.

Завважу при сїм тільки, що нї в документах, нї в народній традиції не переховали ся слїди азилу річий — по номенклатурі С. Естрайхера — за те переховали ся в судівництві численні згадки про особистий азиль. Як у Римі Весталька, кинувши частину своєї одежі на засудженого, спасала його від смерти, хоч не виходила за нього за муж — увільнене відносило ся тут отже до високоповажаних осіб, якими були дійсно Вестальки, так у нас подібною пошаною тїшило ся духовенство і своїм впливом спасало жите не одному буйному характерови. Виставала проста записка духовної особи, щоби справа приймила несподіваний оборот. В 1708 р. привели були із Ярошевки в Прилуку злодія Кучерявого. Разом із ним привели були „родимця“ Харківського полку Ярофієвича, котрий не признавав ся до ніякої вини і на доказ предложив якусь карточку мгарського ігумена. Сього вистало, щоб Ярофієвича увільнили. Увільнюваний заходами духовенства мусїв робити на монастир. Таким способом пішов на монастирські роботи підросток Яцько 1717 р., що був убив дитину. Та навіть коли увільнювали кого заходами громади, такого увільненого відсилано на монастирські роботи. Так приміром 1699 р. увільнено від шибениці „по просьбѣ людской“ Д. Сильченка, що украв був гроші, але вислано „поработать“ до монастиря. Так само в 1708 р. „даровали горломъ Ганну Лесковку, нещоту, неумислно убившую“ свою дитину і вибивши канчуками, вислали в ладинський монастир. Таких випадків можна навести більше³⁾.

Справедливість каже признати, пише д. М. Слабченко, що сповнене такого гуманного діла не все було викликане вимогами й мотивами чоловіколюбности. Монастирі потрібували робучих рук для оброблюваня своїх земельних посїлостей, тому радо

¹⁾ S. Estreicher, op. cit., ст. 249.

²⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 256.

³⁾ Тамже, ст. 230—231.

просили про помилуване грішників. Суспільність мала право надіяти ся поправи злочинців у монастирській тишині. А суд, як такий, не тратив нічого через те, що злочинці приміщували ся не в криміналах, але в монастирях, тому йшов радо на стрічу просьбам і громад і монастирів. Та висилане злочинців до монастирів знайшло наслідване серед світських землевласників, що так само потребували робучих рук, як і монастирі. Тому то багаті землевласники почали так само вставляти ся за помилуванем злочинців і за висилкою їх до них на роботи. В 1710 р. просив М. Аврамович „прилѣжно, а иле силно“ дарувати жите його підданій Пазьці Сангачівній, що мала двоє незаконних діттий із Гарасимом. І він добив ся свого. Той сам Аврамович виволов таким способом і сестру Пазьки, Ганну. Що дідичі вступали ся за помилуванем злочинців не безкористно, видно ясно зі справи Вуцьки Семенихи, яку судили в Прилуках 1716 р. за беззаконно придбану дитину. За гріх покарано Вуцьку канчуками, а її „спільника“ забрано до панського двора.

Такому становищу приходила в поміч система побирания кари. Вперед дійшли до такого роду помилування полковники й суді, а за ними пішли ті, що були інтересовані та причиняли ся до виплати кари. За ними поволи стали просити про помилуване й інші, але й то мабуть не без якоїсь оплати урядови, хоч про те в актах ясно нічого не говорить ся. Звідси недалеко вже було до вмішування загалом впливових осіб, навіть коли вони були чужі Україні. В прилуцькій книзі справ наведені приклади вмішування графа Шереметева в присуди прилуцького полкового суду. Ріжниця межі вмішуванем українських панів і російських генералів була в тім, що українські пани могли опирати ся в своїм поведеню на Литовський Статут, що дозволяв своїм на такі вставляюваня, а в Росіянів такої юридичної основи зовсім не було¹⁾.

В якій стадії справи відбувала ся інтервенція, чи пропозиція вінчання засудженим? І документи й пєрекази вказують, що се мало місце або в дорозі на місце страчення, або вже на самім місци в часі, коли кат робив приготованя до езекуції. Роблено се в такій формі, що женщина здіймала з себе хустку і закидала на засудженого, звичайно на голову, а мужчина засудженій заявляв словами бажане повінчати ся. Закидане хустки було звичайно таке несподіване, що засуджений не мав часу придивити

¹⁾ Тамже, ст. 231—233.

ся перед тим своїй спасительці, як вона виглядає, тому буде нам зрозуміле, чому в переказах бажає засуджений перше пригланути ся спасительці, а потім заявити свою волю. Факт, що в оповіданю Коржа дівчина стоїть сама під білим покривалом, належить пояснити або недокладним записуванем, або помилкою оповідача. Се було би можливе хиба в магомеданських народів, а в звичаях українського народа не має аналогії.

С. Естрайхер поясняє, що кидане хустки — се символ, відомий у цілій Європі, перебраня під свою опіку або свою власть. Хустка заступає тут уживаний деінде плащ або жіночу заслону¹⁾. М. Слабченко згадує також про те, що набуте на власність якоїсь річи, а так само й женщины, відбувало ся при помочи якоїсь річи, прим. нитки або шнурочка. Кидане хустки можна би отже пояснити правом набуття на власність, або переходом під власть мужа — останнє й доси відоме в звичаях деяких народів. „Та при визволюваню дівчиною, чи загалом женщиною засудженого на смерть мужчини хустка ледви може мати таке значінє. Вона відграє тут зовсім иншу ролю тому, що впливає з инших причин. Се вже звичай цілком римського походження. Він лежав ось у чім: Коли засудженого на смерть стрітила по дорозі на місце страчення Весталька, вона спасала йому жите, накинувши на нього частину своєї одіжи або ленту зі свого убору голови. Очевидно, про вінчанє не могло тут бути мови. Самий звичай містив мабуть у своїй основі ту думку, що чисте освячує нечисте, святе очищає грішне“²⁾. На мій погляд се поясненє не може устояти ся. Колиб кидане хустки мало щось спільного з римським звичаєм, тоді кидалаб хустку не тільки женщина, але й мужчина, чого в дійсности нема. Деж шукати жерела звичаю? На се вказав уже О. Левицький. Він зазначає, що кидане хустки можна поставити в аналогію з перевязуванем хусткою руки жениха на змовинах, що означає з боку дівчини акт добровільного вибору парубка на мужа³⁾. Таке значінє має хустка в весільних обрядах також инших народів⁴⁾ і се треба приймати як поясненє звичаю. Тоді й стане зрозуміле, чому мужчина не кидає хустки, тільки словами заявляє охоту повінчати ся з засудженою.

1) S. Estreicher, op. cit., ст. 250.

2) М. Слабченко, Опыты, ст. 252—253.

3) О. Левицький, op. cit., ст. 93.

4) Пор. Н. Сумцовъ, Культурныя переживанія, ч. 190: Обрядовое употребление хустки.

Де повстав сей звичай і звідки розширював ся по Европі — не знати. В жерелах згадуєть ся на початку XV ст., але без сумніву мусів істнувати давнійше, коли нараз виринув на ріжних місцях західної й полудневої Европи. Правдоподібно він і повстав там, коли маємо звідти про нього найвчасніші і найчисленніші згадки, хоч безпосередних доказів на се нема. В кождім разі се замітне, що ні в Литовським Статуті, ні в інших наших кодексах нема про нього згадки. На Україну занесли його мабуть німецькі й чеські кольоністи в XVI ст.¹⁾ Так само й до Польщі — по думці С. Естрайхера — дістав ся він разом із німецькою кольонізацією, на що вказував би факт, що звичай був розповсюднений між міщанами та селянами, а не знало його властиве польське право (шляхоцьке). Не знають сього звичаю також Росіяни, Сербі й Болгари, в котрих німецька кольонізація не відгравала ніколи поважнійшої ролі²⁾. З сим мабуть лучить ся й факт, що в Сербів і Болгарів не подибуєть ся нашої пісні, хоч уже в Словінців вона доволі популярна. Так само в Росіянів знайдено її тільки в етнографічно пограничній губернії, куди вона завандрувала з України, але не спопуляризувала ся на російській етнографічній території.

В XVIII ст. звичай вигибає і то не тільки в західній Европі, але і в нас, як на се вказують деякі наведені висше документи й перекази, в яких відмовляєть ся вже увільнення засудженому, хоч кандидатки до вінчання є. Найвчасніші звістки про побороване звичаю походять із Німеччини, а останній випадок увільнення засудженого на німецьких землях мав мати місце в Швайцарії 1725 р.³⁾ Я наведу ще один документ, який свідчить про вигибане звичаю на початку XVIII ст. також у краю, висуненім на найдальшу північ Европи, в Норвегії.

В книжці Норвежця: *O. Överland, Fra en svunden tid* (Kristiania, 1888) наведене таке оповідане на підставі актів про убийницю дитини:

Убийницю засуджено на смерть і 3 січня 1702 р. мав бути сповнений присуд у Карльзе. Коли ніякі рекурси не помогли і убийниця мусіла віддати шию катови, виступив з між присутних на місци страчення місцевий парох і запитав сильним голосом, чи нема кого, що оженив би ся з засудженою і так увільнив її

¹⁾ М. Слабченко, Опыты, ст. 254.

²⁾ S. Estreicher, op. cit., ст. 249.

³⁾ Тамже, ст. 251.

від смерти? Один парубок пароха заявив охоту, а що парох переймив на себе за все відповідальність, пристав і судія на проєкт; присуд відложено, засуджену повинчано на місци і відведено на приходство. Та коли опісля справа дістала ся до відомости правительства, пароха суспендовано зразу, але потому привернено йому парохію; за те проти убийниці виточено на ново процес і по ріжних переходах таки виконано на ній присуд, але десь аж 1715 або 1716 р.¹⁾

Належало би ще вияснити, чому в українських варіантах пісні нема згадки про звичай увільнюваня від смерти. Коли приймемо, що українська пісня не витворила ся зовсім самостійно, тільки за основу взяла собі чужий взірєць і вже на тій основі розвивала ся далі, тоді може заходити дві можливости: Або той взірєць був такий неповний, як приміром оба наші варіанти з горлицького повіта, переняті від Словаків, і в нїм не було згадки про пропозицію ката провинници, зовсім припадково, через неповне відданє взірця; або коли той взірєць був повний, належав до такої групи варіантів, що мали инше закінченє, можливо навіть без смертної кари, бо й такі бачимо на чесько-словацькій теріторії.

Та хочби канва нашої пісні була чужа, то тканє на ній було вже цілком українське, і тут розвертали ся всякі можливости для її викінченя. Коли приміром мотив злочину провинници був такий:

Плини, плини, дитяточко, плини wraz з водою,
Чейже я си погуляю ще з рік дівонькою!²⁾

Отже злочин не з сорому, не з біди, не сповнений в хвили якогось умового забуреня, тільки з жадоби удавати дальше дівчину і гуляти свобідно, доки не нагуляєть ся в волю, то се не тільки на погляд українського народу, але й писаного давного права, такий злочин, за який не може бути ніякого помилуваня так, що й згадувати про нього не можна. Збільшує його ще обставина, що провинниця по злочині дальше ходила по дівочьки, до чого не мала права, а не по жіноцьки, що в очах народа вважаєть ся за сильний проступок. Колиж не можна було говорити про помилуванє, не диво, що про нього й пісня не згадує нічого і каже провинници відпокутувати вповні за свої гріхи.

¹⁾ R. Köhler, Klein. Schriften. III. st. 595.

²⁾ Ž. Pauli, Pieśni ludu ruskiego. т. II. ст. 8.

Подаю в кінці бібліографію мотиву про увільнюване від смерті в західно-європейських літературах.

Мотив, про увільнюване злочинця від смерті дівчиною, яку він обіцяв посватати, пор. F. Liebrecht, *Zur Volkskunde*, ст. 433. — Böckel, *Volkslieder aus Hessen*, ст. XLVII—LII. — Kaufmann, *Mtschr. f. d. Gesch. West-Deutschland*, 7, 257—270. — Archiv f. sächs. Geschichte, 1863, 1, 236. — M. Zeiller, *Centuria III var. quaestionum*, 1659, ст. 137, ч. 30. — Abegg, *Versuch einer Geschichte der Strafgesetze*, ст. 115, 129. — *Notes and Queries*, 1869, 417 і 524. — Wright-Halliwel, *Reliquiae antiquae*, 1, 288. — *Cintio dei Fabrizi*, *Antiche novelle in versi*, 1893, 67. — Lonandre, *Conteurs fr. avant La Fontaine*, 314. — H. Sachs, *Der Student liess sich henken (в рукописі)*. — *Lyrum Larum*, ч. 330. — Duportus, *Musae subsecisivae*, 1696, ст. 199: *In furem, qui suspendi maluit quam deformem uxorem ducere*. — Grässe, *Sächs. Sagenschatz*, 2, 372. — Gredt, *Sagenschatz des Luxemburger Landes*, 1883, N. 975.¹⁾

Мотив, про увільнене засудженої на смерть, коли віддасть ся за ката, відомий також широко. Пор. Erk Böhme, *Deut. Liederhort*, N. 65. — *Deut. Museum*, 1854, 2, 287 (чеська пісня). — A. Waldau, *Böhmische Granaten*, 1, 271 (чеська п.). — F. Liebrecht, *Zur Volkskunde*, ст. 434. — Böckel, *Volkslieder aus Hessen*, 1885, ст. LII—LIV. — Nigra, *Canti popolari del Piemonte*, N. 11. — Överland, *Fra en svunden tid*, 1888, ст. 65. — *Das neue Blatt*, 1889, N. 39, ст. 623.²⁾

XI. Кінцеві уваги.

Ми дійшли до кінця і повинні ще коротко порушити кілька загальних питань.

Чи можна означити місце повстання пісні?

З одного боку ми бачили, що пісня має вандрівний характер і розповсюджена не тільки на українській території. З другого боку вона виказує стільки культурних пережитків і то й чисто українських, яких інші вандрівні пісні не мають і не можуть мати. Звідси може бути тільки один висновок, що пісня розвивала ся на нашій території зовсім незалежно від її сестер на інших національних територіях. Із того, що найкрасші варіанти пісні заховали ся в Галичині і то в горах та на підгір'ю, можна припускати, що там було її первісне гніздо в нас та що звідти почала вона вандрівку на північ і на схід, що не виключає можливості пізнішої поворотної міграції. Се повтарається ненастанно в фольклорі і не представляє нічого незвичайного.

А чи можна означити час повстання пісні?

Деякі дані, якими розпоряджаємо, дозволяють се зробити, але тільки приблизно і тільки в нас, на українській території.

¹⁾ R. Köhler, *Klein. Schriften*, III, 251.

²⁾ Тамже.

Возьмім насамперед вандрівний характер пісні. Вона znana у більшості славянських народів та в Німців. Щоби розширити ся на таким просторі, на яким бачимо пісню тепер, на те треба доволі довгого часу. Пісня не переходить із одної етнографічної території на другу так легко, як проза, бо мусить поборювати не тільки мовні труднощі, але ще й інші. Тому то коли між прозовими творами бачимо таке велике число вандрівних (усі казки, багато легенд, байок, мітів, новель, анекдотів), між піснями процент вандрівних дуже незначний тай то заступає тільки майже один рід поезії: Баляди. Розуміть ся, що в кождім окремім випадку треба прикладати иншу міру до часу вандрівки та повстання пісні. Що до нашої пісні, бачимо, що вона вже мусіла існувати на тій території, що нині, в XVIII ст., бо у всіх перших збірниках пісень XIX ст. її вже маємо. Німецький варіант видрукувано вже 1806 р., польський варіант В. Залеського 1833 р., український у Ж. Павлього 1840 р., чеський у Я. Ербена 1842 р. Належить зазначити одначе, що збірка пісень Я. Головацького, з якої користав і Ж. Павлі, була зібрана на початку 30-их років, а рукописний варіант Ф. Бодянського записаний також 1840 р. Коли визначимо на окупацію території, яку пісня займає тепер, тільки два століття, що обчислене дуже скупо, то дійдемо до XVI ст., в яким пісня мусіла вже існувати на певно.

Чужі, неукраїнські тексти пісні, мають при кінці сцену провинниці з катом, який пропонує їй увільнене від смерти, коли вона згодить ся вийти за нього за муж. Сей звичай вигибає вже в XVII ст. в західній Європі, а з початком XVIII ст. устає зовсім, як ми бачили повисше. Ми не можемо припускати, що пісня повстала тоді, коли звичай почав уже хилити ся до упадку, тільки коли він був що найменше в повній силі (як не тоді, коли тільки появив ся і був новістю для народа, тому й закріпив його народ у пісні), а се знов каже нам посунути ся до XVI ст.

Так стояла би справа що до варіантів пісні на всім терені, занятім нею. Перейдім тепер до української території.

Найбільший процент смерти, на яку засуджують провинницю, припадає в українських варіантах на утоплене. З праці М. Слабченка бачимо, що в XVII—XVIII ст. сей спосіб смерти практикував ся вже дуже рідко та що він основував ся на середовічній максимі: „Око за око, зуб за зуб“. Се дає нам змогу думати, що провинницю топлено тоді, коли сей звичай був іще популярніший серед громадянства, як у XVII—XVIII ст., а се переносить нас знов до XVI ст.

В однім волинським варіанті виступає як судія піп. На Волині, як відомо, обов'язували польські закони аж до розбору Польщі. До 1565 р. мало духовенство в Польщі, отже й на Волині, юрисдикцію над селянами не тільки в духовних, але і світських справах. Опісля її знесено, але вона удержувала ся ще якийсь час силою при звичаєня. Колиж у пісні се при звичаєне відбиваєть ся, то знак, що воно ще сильно було закорінене між народом, а се дає нам змогу знов посунути ся до XVI ст.

У двох варіантах пісні виступає як судія сотник. Вправді в васильківським варіанті перекинуто вираз „сотник“ на „сотський“, що не покриваєть ся значінем, і „сотський“ не мав ніколи судової власти. Тимчасом у пісні читаємо виразно:

Ой став же пан соцький думати да гадати,
Яку дій буймистрівні кару загадати?

Значить, тут має стояти таки сотник. Сотник бував предсідателем козацького сотенного суду, що від свого початку до кінця XVII ст. (отже 1650—1700) мав право судити також на смерть, міг отже й судити провинницю пісні. Вправді в другім варіанті, де виступає сотник як судія, провинниця засуджена на Сибір. Та висилка на Сибір з України в карних справах розпочала ся на підставі царського розпорядку з 19 жовтня, 1760 р., коли сотенний суд не мав права вже судити таких справ, за які могла грозити кара смерті, злагіднювана на висилку на Сибір. Сотник не міг тоді бути предсідателем суду і не міг видавати навіть злагідненого присуду. Значить, другий варіант є контамінацією двох варіантів із двох ріжних періодів. Не можна одначе заперечити факту, що сотник таки судив провинницю, та се могло бути тільки в другій половині XVII ст. До сього часу отже треба би відносити повстане обох варіантів пісні. Розумієть ся, що пісня могла й швидше існувати, а в тім часі вставлено тільки нові факти в старі рамки. Коли б на лівобічній Україні записано такі варіанти, де судією виступав би пан, то сей факт указував би нам на повстане варіанту в часі перед повстанєм Б. Хмельницького, коли й на лівобічній Україні існували патрімоніальні суди.

З усього наведеного можна вважати місцем повстаня і розвою українських варіантів пісні гірські й підгірські околиці Карпат, а часом повстаня кінець XVI та початок XVII ст. Для означеня місця і часу повстаня пісні на інших етнографічних територіях (поза сказаним уже висше) та вказаня її первістного жерела не маємо доси достаточних даних і за ними треба слідити у кожного народа, що знає сю пісню, з окрема. Так само

про взаїмні відносини пісні на всіх етнографічних територіях можна буде рішучо тільки тоді висловити ся, коли будемо мати літературну історію пісні.

Надіємо ся, що хто прочитає отсю студійку, зрозуміє значіне варіантів усякої пісні та потребу їх збираня. На сій пісні можна виразно побачити, як один варіант доповняє другий та як на основі всіх виробляеть ся повний образ пісні. Без варіантів його не було би. Без них не мали би ми в отсій студійці розділу про ревізію женщин, про викуп від кари смерти та про увільнюване від смерти, що заховали ся тільки в деяких варіантах (увільнюване тільки в чужих). Без них не могли би ми говорити про різні причини, що потягнули провинницю до гріха (вечерниці й досвітки, улица, весіле й музики, толока, коршма), ні про ріжнородні кари, які вона на себе стягнула (утоплене, повішене, зітнене голови й інші), ані про ріжних судіїв, що їх судили. Варіанти мають незвичайно велике значіне для історії пісні. Тому погляд деяких учених, буцім би то друковане варіантів було пустим задруковуванем паперу та що красший результат можна осягнути реконструкцією всіх варіантів в один, зовсім фальшивий. Поминаючи те, що кожда реконструована пісня буде зовсім довільним і особистим твором реконструктора та що колиб одну пісню віддано десятком реконструкторам, усі реконструкції були би відмінні, алеж багато важних уступів реконструктор мусів би елімінувати зі свого твору, бо інакше їх не можна би погодити в реконструованім тексті задля суперечностей. Такими реконструованими текстами не міг би послуговувати ся ніякий фолькльорист і загалом ніякий учений, а через те вони розминули би ся з цілею, задля якої переведжено реконструкцію.

Кождий, хто перегляне варіанти нашої пісні, переконаєть ся, що найкрасші та найчистійші що до мови переховали ся в Галичині. Сей факт сконстатував я вже при видаваню „Колядок і щедрівок“ і се може кождий справдити, хто порівнає хочби збірники пісень Я. Головацького й П. Чубинського. Кождий про те, що хоче добре простудіювати народню українську поезію та мову, повинен звертати ся до сих першорядних жерел, бо лиш тоді осягне найкрасші висліди.

Львів, 1—21. XI. 1918.

З М І С Т.

	ст.
I. Вступні уваги	3—7
II. Українські тексти	7—27
III Чужі тексти	27—38
IV. Вечерниці й досвітки	38—53
1. Вечерниці	40—45
2. Досвітки	45—47
3. Вулиця	47—49
4. Толока	49—50
5. Коршма	50—52
6. Музики, гуляне, весіле	53
V. Покритка	53—85
VI. Ревізія жінщин	86—89
VII. Суди	89—100
VIII. Кара	100—115
1. Утоплене	101—103
2. Стпване голови	103—104
3. Повішене	104—106
4. Буки (кпї)	106—107
5. Канчуки	107—108
6. Нагайки, нагаї	109—110
7. Різки	110—111
8. Вигнане	111—113
9. Тюрма	113—115
IX. Випкуп від кари смерти	115—123
X. Увільнюване від кари смерти	124—140
XI. Кінцеві уваги	140—143
Зміст	144

- ародна пожива на Бойківщині. (Науковий Збірник, присв. проф. М. Грушевському). Ст. 20. 1906.
- писати заміеник ся при дієсловах? (Записки, т. LXXX). Ст. 18. 1907.
- Іршована легенда про рицаря і смерть. (Записки, т. LXXXV). Ст. 20. 1908.
- Бойківське весіле в Мшанци, Старосамбір. пов. (Матеріали до укр. етнології, т. X). Ст. 30. 1908.
- Хоцеський співаник Левицьких. (Записки, т. XCI). Ст. 32. 1909.
- Die Brautkammer. Eine Episode aus den ukrainischen Hochzeitbräuchen. (Anthropophyteia, т. VI. Leipzig). Ст. 38. 1909.
- Купанє й паленє відьм у Галичині. (Матеріали до укр. етнології, т. XV). Ст. 24. 1912.
- Народні оповідання про тютюнарів. (Записки, т. CXXII). Ст. 46. 1915.
- Національне відродженє австро-угорських Українців (1772—1880). (Виданє Союзу визволення України. Відень). Ст. 66. 1916.
- Причинки до пізнаня Гуцульщини. (Записки, т. CXXXIII—IV). Ст. 58. 1917.
- Українська народна словесність. В справі записів українського етнографічного матеріалу. (Виданє Союзу визволення України. Відень). Ст. 48. 1917.
- Мих. Коцюбинський. Листи до Володим. Гнатюка. З передмовою і поясненнями В. Гнатюка. (Бібліотека „Діла“). Ст. 168. 1914.
- Галицько-руські анекдоти. (Етнографічний Збірник, т. VI). Ст. XII+374. 1899.
- Галицько-руські народні легенди. Т. I—II. (Етн. Збірник, т. XII—XIII). Т. I, ст. 12+216. 1902; т. II, ст. 6+288. 1902.
- Знадоби до української демонології. Т. I—II. (Етногр. Збірник, т. XV, XXXIII, XXXIV). Т. I, ст. 4+272. 1903; т. II, вип. 1, ст. 42+238. 1912; т. II, вип. 2, ст. 24+280. 1912.
- Коломийки. Т. I—III. (Етнографічний Збірник, т. XVII—XIX). Т. I, ст. 44+260. 1905; т. II, ст. 316. 1906; т. III, ст. 2+254. 1907.
- Гаївки. Мелодії схопив на фонограф О. Роздольський, списав Ф. Колесса. (Матеріали до укр. етнології, т. XII). Ст. 268+100. 1909.
- Народні оповідання про опришків. (Етногр. Збірник, т. XXVI). Ст. 18+354. 1900.
- Похоронні звичаї й обряди. Містить 20 описів похоронного обряду, бібліографічну статю З. Куземі про похор. обряди та голосіння зі студією І. Свенціцького. (Етногр. Збірник, т. XXXI—XXXII). Ст. 430. 1911.
- Колядки і щедрівки. Т. I—II. (Етногр. Збірник, т. XXXV—XXXVI). Т. I, ст. 34+270. 1914; т. II, ст. 16+380. 1914.
- Українські народні байки. (Етногр. Збірник, т. XXXVII—XXXVIII). Ст. 56+560. 1916.
- Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes. Band I—II. (Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia. Band III und V. Leipzig). Т. I, ст. 12+462, вел. 8°. 1909; т. II, ст. 20+468+12, вел. 8°. 1912.

Ілюстровані видання народної словесности.

- Народні назки. З образками Вол. Кобринського. (Літ. Наук. Бібліотека. Серія I. Ч. 136). Ст. X+168. 1913.
- Баронський син в Америці. Вибір народніх казок. З образками Юл. Панкевича. (Видавництво „Українська книжка“). Ст. XII+136. 1918.
- Народні новелі. З образками Вол. Кобринського. (Літ. Наук. Бібліотека. С. I. Ч. 145). Ст. XII+184. 1917.
- Народні байки. З образками Микити Вихора. (Літ. Наук. Бібліотека. С. I. Ч. 148). Ст. VIII+280. 1918.

и.616.365

Готові до друку:

Сучкир Іванко і його подвиги. Вибір народніх казок. З образками Юл. Панкевича.
Народні міти. З образками Ол. Кульчицької.
Як вірили наші предки. Вибір народніх мітів. З образками Ол. Кульчицької.
Народні легенди. З образками Юл. Панкевича.
Бог на землі. Вибір народніх легенд. З образками Юл. Панкевича.
Як повставав світ? Народні легенди з історії природи і людського життя. З образками Юл. Панкевича.
Народні думи. З образками Юл. Панкевича.
Нарис української мітології. З образками Ол. Кульчицької.

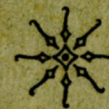
Переклади.

М. Костомарів. Письмо до видавця „Колокола“ з передмовою М. Драгманова. (Літ. Наук. Бібліотека. Ч. 33). Ст. 40, 16°. 1902.
В. Олехнович. Расп Європи і їх історичні взаємини. (Літ. Наук. Бібліотека. Ч. 43—45). Ст. 144, 16°. 1902.
В. Антонович. Польсько-українські відносини XVII ст. в сучасній польській призмі. З нагоди повісти Г. Сенкевича: Огнем і мечем. (Літ. Наук. Бібліотека. Ч. 86). Ст. 66, 16°. 1904 (II вид. Відень, 1917).
В. Антонович. Чари на Україні. (Літ. Наук. Бібліотека. Ч. 114). Ст. 78, 16°. 1905.
Л. Толстой. Смерть Івана Ілча. (Літ. Наук. Бібліотека. Ч. 55—56). Ст. 102, 16°. 1903.
Г. Гаерштам. Мрії Каріни Брандт. (Літ. Наук. Бібліотека. Серія I. Ч. 149). Ст. 146. 1918. (I вид. 1906).
Старохристиянські легенди. Із книги „Народовіщаніє“. (Виданє тов. Просвіти. Ч. 259). Ст. 32. 1901.

Ціна 10 кор.

Володимир Гнатюк.

Пісня про покритку, що втопила дитину.

У ЛЬВОВІ, 1919.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.